

เรียกกันว่า เบลลาว ชาวบ้านบอกว่ามีมานานแล้ว แต่ไม่น่าจะเป็นพืชในท้องถิ่นแถบนี้ การเลี้ยงสัตว์ ส่วนมากเลี้ยงหมูและแทบทุกเรือน ปล่อยให้หากินเอง แต่มักทำเล้าหรือคอกไก่ได้ทุนเรือน หมูจะไม่ทำคอกแต่เลี้ยงปล่อยหมูและไก่เหล่านี้ใช้ในการทำพิธีกรรมต่างๆมากกว่าจะเป็นอาหารประจำวัน ในงานแต่งงานจะต้องใช้ไก่เป็นจำนวนมากเพื่อทำอาหารเลี้ยงแขก ชาวบ้านไม่ค่อยกินไข่ไก่ จะปล่อยให้ฟักเพื่อเลี้ยงไว้กินเนื้อ ส่วนหมูจะใช้ในการพิธีกรรมที่ใหญ่กว่า หรือถ้ามีการปรับไหมกรณีผิดฮึดต่างๆ เช่น เมื่อมีผู้หญิงท้องโดยไม่ได้แต่งงาน หรือเวลาชะล้างบ้าน แล้วมีคนนอกเข้ามาในบ้าน ก็ปรับไหมเป็นหมู สัตว์เลี้ยงขนาดใหญ่ คือ วัว ควาย จะเลี้ยงปล่อย แต่บางช่วงต้องผูกไว้ใกล้เรือน เช่น ตอน หน้าแล้ง ไม่ค่อยมีหญ้ากิน ถ้าปล่อยเลย วัวควายก็จะเข้าป่าลี้กไป จึงต้องผูกไว้ ควายมักจะเลี้ยงปล่อยในป่าใกล้บ้าน เมื่อจะทำพิธีกรรมจึงจะไปตามจับเอามา ทั้งวัวและควายไม่ได้เลี้ยงไว้ขาย แต่วัวเริ่มมีการเลี้ยงเพื่อขายให้รัฐ เพราะรัฐกำลังส่งเสริมการเลี้ยงวัวพันธุ์เนื้อ

วัวควายที่ตายเอง ไม่นิยมนำมากิน เพราะเชื่อว่าที่วัวควายตายก็เพราะผีเอาไปกิน แต่ในบริเวณใกล้สำนักเมือง บางทีเมื่อวัวตาย ก็จะมีการทำพิธีกรรมนิดๆ หน่อยๆ พอให้เสมือนว่าเลี้ยงผีแล้ว ก็ฆ่าและมากินได้ ทั้งนี้เพราะวราคาสูง จึงไม่อยากทิ้งไปเปล่าๆ

การเลี้ยงแพะ เริ่มมีบ้างประปราย ในกรณีที่มีการปรับไหมเป็นหมู ปัจจุบันอาจใช้แพะแทนบ้าง แต่ใช้แทนได้บางกรณีเท่านั้น

สุนัขเลี้ยงเป็นสัตว์ประจำบ้าน แต่คนจะไม่กินเนื้อสุนัข และไม่กำหนดพิธีกรรมที่ต้องฆ่าสุนัข เหมือนบางเผ่าเช่นตะเริง ซึ่งเรือนคนตายต้องฆ่าสุนัขเอาเลือดมาทำพิธี หลังจากไปฝังศพที่ป่าช้าแล้ว หรือบางที่หมอดูบอกว่า ผีหามาทำคนเจ็บป่วย ต้องฆ่าหามาเลี้ยงผีก็อาจมี เงะไม่มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสุนัขเลย

การหาอาหารประจำวัน อาหารที่เป็นเนื้อสัตว์ที่กินเป็นประจำคือ ปลา ทั้งเเงที่อยู่แถบดอย มีแต่ลำห้วยเล็กๆ หรือเเงที่อยู่ใกล้ลำน้ำใหญ่ การหาปลาเป็นอาหารประจำวันจะทำได้โดยทั่วไป ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ เวลาไปอาบน้ำผู้หญิงและเด็กๆ จะใช้เครื่องมือเล็กๆ เช่น ช้อน (ช้อน) ส่วนผู้ชายอาจจะไปหาปลาในห้วยใหญ่หรือในเซ และใช้เครื่องมือขนาดใหญ่ เช่น แห มอง (อวน) ปลาที่จับได้จะมีขนาดค่อนข้างใหญ่ เช่น ปลาวาคำ ปลาวาซวง ปลาหลด ปลาตก ปลาขาว ส่วนปลาเล็กๆ น้อยๆ ที่ได้ตามลำห้วย คือ ปลากัง ปลาชิว ปลาโลน ปลาหลด ปลาดิดหิน

เครื่องมือจับปลา เครื่องมือที่ใช้ทั่วไปคือ แห *ปะเห้ง* ทำด้วยป่านในลอน มอง *อิมบิ* เป็นอวนขนาดเล็ก ใช้ขึงในลำน้ำแล้วลากไปตามน้ำ ต้องมีสองคนช่วยกัน ส่วนเบ็ด *แบะฮู* มีทั้งเบ็ดราว *แบะฮูกระแซ*

เบ็ดปัก **แบะฮุจะแนร** และเบ็ดที่ใช้คันไม้ไผ่แบบที่เห็นทั่วๆ ไป บางคนก็ใช้แหลนไม้ไผ่ ตรงปลายมีเหล็กเป็นเงี่ยง เรียกว่า **จ๋น็อง** ใช้แทงปลาตามลำห้วยหรือแหล่งน้ำเล็กๆ ถ้าใช้ตามลำน้ำค่อนข้างใหญ่ มักใช้สายเชือกผูกที่เงี่ยง เมื่อแทงปลาแล้ว ปลาอาจลากไปจนกว่าจะหมดแรง จึงสาวขึ้นจากน้ำ

เครื่องมือที่ใช้วางดักปลาตามลำน้ำ มีหลายชนิด คือ **ตลึม** ลาวลุ่มเรียกว่า ตุ่ม ถ้าขนาดเล็ก เรียกว่า **ตุ้ม** สานด้วยดอกไม้ไผ่ ก้นใหญ่ ปากแคบ ใส่เหยื่อไว้ที่ก้นตลึม แล้ววางล่อปลาในห้วย ปลาเข้าไปแล้วจะว่ายย้อนออกมาไม่ได้ ส่วน **ราม** ลักษณะเหมือนไซ ใช้ไม้ไผ่ชนิดไม้เหี้ยะหรือไม้ป่องเป็นไม้ลำใหญ่ จักดอกแล้วสานเป็นรูปยาว คอคอด ข้างในจะมีงา คือ ไม้แหลมๆ เสียบทวนปากรามาไว้ เมื่อปลาเข้าไปก็จะว่ายกลับออกมาไม่ได้เพราะติดงา เครื่องมือที่คล้ายราม แต่ไม่มีงา เรียกว่า **รุง** ลาวลุ่มเรียกว่า ช้อน หรือ ช้อน ใช้วางในน้ำตื้นๆ ก็ได้ แต่มักจะถือช้อนปลาในน้ำเลย รุงขนาดเล็กที่ผู้หญิงและเด็กมักจะใช้ช้อนปลา เรียกว่า **อันฮัก** ถือติดมือไปด้วยเวลาไปดักน้ำหรืออาบน้ำตอนเย็นๆ บางทีถ้าไปกันหลายคนอาจใช้ของขนาดเล็ก เรียกว่า **ปรฮาย** ลาวลุ่มเรียกว่า สะดุ้ง แต่ปรฮายไม่มีคันยกเหมือนยอ ใช้วิธีช่วยกันจับชายหย่อนลงในน้ำ บางทีอาจเอาเหยื่อใส่ไว้ด้วย แล้วยกขึ้นมา มักได้ปลาตัวเล็กๆ เพราะใช้น้ำที่ไม่ลึกนัก แต่บางคนอาจทำปรฮายให้มีคันปัก เอาไปปักทิ้งไว้ตามห้วยหรือวังน้ำที่มีร่มไม้ ก็อาจได้ปลาขนาดใหญ่บ้าง

ส่วนมาก ถ้าต้องการปลาขนาดใหญ่ เช่นเวลาจัดงานแข่งฮืด หรือจะเลี้ยงแขก ต้องไปหาปลาในลำเขกอง โดยใช้แหหรือมองขนาดใหญ่

ยังมีการจับปลาวีธีอื่น เช่น **เจียนกูร** คือ เอาหินไปกองดักน้ำไว้ให้เป็นร่องน้ำแคบๆ แล้วเอารามไปวางดัก หรือก่อดินเป็นคันข้างทางน้ำ ใช้ไม้ไผ่หรือกิ่งไม้ปักสมทบเป็นแนวยาว ให้ปลาวายเข้าไปตามทางน้ำ ปลายทางก็วางรามหรือรุงเอาไว้ วิธีนี้เรียกว่า **เจิง** อย่างเดียวกับที่ลาวลุ่มเรียกว่า ลี ดันทางที่ทำเจิงนี้จะต้องสูงกว่าด้านปลาย และรามหรือรุงที่วางไว้ก็ต้องให้ปากสูงกว่ากัน ปลาที่ว่ายมาจะตกลงไปในรามหรือรุง แต่ถ้าเป็นการวางรามหรือรุงในลำห้วยทั่วๆ ไปจะวางให้ปากต่ำกว่ากัน

กรรมวิธีจับปลาที่ค่อนข้างยากคือการทำ **จัน** หรือ **จัน** ต้องใช้ไม้ไผ่สานเป็นแนวสองข้างหรือสองปีก ตรงส่วนที่ปลาจะเข้าไป ทำเป็นคันไม้ ด้านบนมีแผ่นไม้สานผูกไว้ เมื่อปลาเข้ามามากๆ หรือปลาตัวใหญ่ จะถ่วงคันไม้ ทำให้แผ่นไม้สานตกลงมาปิดทาง กักเอาปลาไว้ในจัน วิธีนี้อาจทำทิ้งไว้หลายๆ วัน แล้วเวียนมาดู ถ้าเห็นแผ่นไม้ตกลง แสดงว่าได้ปลา วิธีนี้มักใช้เมื่อต้องการปลาใหญ่ เพราะถ้าปลาเล็กๆ วายเข้าไป น้ำหนักถ่วงจะไม่มากพอที่จะทำให้แผ่นไม้สานตกลงมา

แม้ว่าจะมีเครื่องมือและวิธีจับปลาหลายอย่าง แต่ก็ได้ปลาไม่มากนัก เพียงเป็นอาหารประจำวัน

คนจะจึงไม่ค่อยทำปลาร้า คงกินเป็นปลาสด ทั้งปลาเกล็ดและปลาหนัง

การจับสัตว์และหาของป่า บริเวณเมืองกะลิมเป็นป่าทึบและภูดอย เมื่อก่อนมีเสือชุม และยังมีช้าง รวมทั้งสัตว์ใหญ่อื่นๆ เช่น หมี แต่ปัจจุบันมีน้อยลง สัตว์ที่จับเพื่อกินเนื้อเช่น เก้ง กวาง กระเจง หมูป่า หิน และสัตว์เล็กๆ ประเภท กระรอก กระแต รวมทั้งสัตว์ปีก คือ นกต่างๆ ไก่ป่า ไก่ฟ้า บ่าง ค้างคาว ยังพอมีย่างแต่ได้ไม่บ่อยนัก ปัจจุบันทางรัฐห้ามจับสัตว์บางชนิด เช่น เก้ง กวาง ลิงลม (นางอาย) เต่า ตะพาบน้ำ ทำให้ชาวบ้านจับสัตว์ได้น้อยลงไปอีก

เครื่องมือจับและดักสัตว์ทั่วไป ได้แก่ น้า หรือ น้าไม้ **ปะเห็ง** ใช้ล่อน้า **จระฮุปะเห็ง** แต่จะไม่ใช้อย่างน้อง เพราะเกรงอันตราย บางทีก็ใช้ **ปะโละฮุ** คือ บั้งไผ่ หรือ บั้งพู่ เป็นกระบอกไม้ไผ่ขนาดเล็ก ใส่ล่อน้าแล้วเป่านก หรือสัตว์เล็กๆ พวกกระรอกกระแต ถ้าทำปะโละฮุขนาดใหญ่ อาจใช้ยิงหมูป่าได้บ้าง

เครื่องดักสัตว์ที่วางไว้บนพื้นดิน ได้แก่ **กัรตอฮุ** (กะตืด) และ **กันล่อ** (กะตำ) ลักษณะคล้ายกันคือ มีคันไม้ เมื่อสัตว์เหยียบคันไม้เข้ามากินเหยื่อ ไม้จะตกลงมาหนีบสัตว์ไว้ กะตืดจะเป็นขนาดเล็ก ส่วนกะตำใหญ่กว่า มักใช้ท่อนไม้วางด้านบน สำหรับดักเก้ง กวาง ไม้จะตกลงมาดบสัตว์โดยแรง ถ้าเป็นสัตว์ตัวเล็กๆ ก็มักจะตาย ถ้าจะดักหนู ใช้ **ต็อง** ทำด้วยไม้ปองลำเล็กๆ ชัดกันไปมา เหมือนแร้ว หรือ กับดักที่เรียกว่า **เกียบ** สัตว์จะติดอยู่ข้างในแต่ไม่ตาย ต้องนี้ใช้ดักไก่ป่าก็ได้ แต่ถ้าจะดักนก ใช้ **จะต็อง** คือ บ่วง วางไว้ตามพุ่มไม้หรือที่รกๆ บ่วงจะรัดขาไว้ บางทีใช้ **ปรลาย** ดักนก คือ แร้วเล็กๆ ที่มี บ่วงรัดตีนนก ถ้าวางปรลายบนพื้นดิน อาจใช้ดักสัตว์เล็กๆ ก็ได้

ถ้าจะต่อนกหรือดักนก มักใช้ **ตัง** คือยางไม้เหนียวๆ ติดไว้ตามิ่งไม้ แล้วมีเหยื่อล่อพวกลูกไม้เล็กๆ นกจะเหยียบติดตัง ต้องหมั่นมาดู มิฉะนั้นนกก็อาจจะตายก่อน บางคนใช้ **ตรุง** คือ กรงเล็กๆ วางตามกิ่งไม้ นกเข้ามากินเหยื่อที่ล่อไว้ก็จะเหยียบคันลั่นประตูกรง ตกลงมากันไว้

ในการดักสัตว์ใหญ่ เช่น กวาง หรือ หมูป่า อาจใช้ขวาก คือ **จะร็อง** โดยขุดหลุมตามเส้นทางเดินของสัตว์ แล้วปักขวากไว้กันหลุม บางทีทำจันทขนาดใหญ่ขวางทางเดินของสัตว์ มีเหยื่อล่อ เมื่อสัตว์เหยียบคันดัก ก็จะลั่นไปถูกไม้ข้างบนทำให้มีเสียงดัง สัตว์จะตกใจโผนไปข้างหน้า ซึ่งขวากปักเงยไว้จากพื้น สัตว์ก็จะถูกขวากเสียบ ส่วนมากมักจะตาย

หลุมขวากและจันทขนาดใหญ่นี้ไม่ค่อยใช้ เพราะเป็นอันตรายมาก ถ้าคนไม่รู้เดินผ่านไป อาจถึงตาย ส่วนมากจึงทำกันตามป่าลึก และเป็นบริเวณที่คนแถวนี้รู้จักกันดีว่า มักจะมีคนวางจันทหรือขุดหลุมขวากดักตามทางเดินของสัตว์ป่า ก็จะไม่ไปแถวนั้น นอกจากคนวางที่จะต้องเวียนไปคอยดู **การหาของป่า** ไม่ค่อยทำกันมากนัก โดยเฉพาะการหาของป่าเพื่อขาย เพราะได้ไม่มากพอที่จะนำไปขาย

ของป่าเหล่านี้ได้แก่ ใต้ น้ำมันยาง น้ำผึ้ง ไม้หอม ส่วนมากการหาน้ำมันยาง ใต้ และน้ำผึ้ง มักหาเพื่อเอาไว้ใช้เองในครัวเรือน ไม้หอมนั้น นานๆ จึงจะมีคนพบและตัดไปขายในสำนักเมืองหรือแขวง ส่วนการหาอาหารเล็กๆ น้อยๆ เช่น เห็ด หน่อไม้ ยอดหวาย และผักป่าต่างๆ เช่น ผักหวาน ยอดติ้ว มะกอกป่าเหล่านี้ ถือเป็นการหาอาหารประจำวัน ไม่ใช่การหาของป่า

อาหารการกิน ฅบาย

คนเฝ้ากินข้าวเหนียว (*เอมมัด*) เป็นอาหารหลัก ส่วนข้าวเจ้า (*เอมแซร*) แม้จะมีปลูกกันบ้าง แต่ก็ไม่ได้ใช้เป็นอาหารจริงจัง อาจเอามาทำข้าวปุ้น (ขนมจีน) บ้างแต่ก็ไม่ทำบ่อย ข้าวเหนียวใช้วิธีนี้ในหุบแบบลาวลุ่ม (เมื่อก่อนใช้หม้อดิน) ถ้าจะทำข้าวหลาม (*เปอยอันกอ*) ก็เอาข้าวเหนียวมาแช่น้ำ แล้วกรอกใส่กะบั้งพร้อมกับน้ำ เอากะบั้งซุกไฟจนข้าวสุก ข้าวหลามนี้จะทำเวลาไปป่าไปดง ไม่มีภาชนะหรือเวลา มีพิธีกรรมบางอย่างก็จะหลามข้าวในกะบั้ง และหลามอาหารอื่นๆ เช่น นก หนู แต่ไม่หลามข้าวปนกับอาหารอื่น พิธีกรรมบางอย่าง ใช้ข้าวต้ม (*จะรอย*) คือข้าวเหนียวแช่น้ำ ใช้ใบขมมาห่อเป็นรูปสี่เหลี่ยมเล็กๆ มัดให้แน่น ถ้าเป็นข้าวต้มสำหรับพิธีกรรมอาจจะมัดรวมกันทีละ ๓ อัน ถ้าทำกินธรรมดาแล้วก็แล้วแต่ความพอใจ เมื่อต้มสุกแล้วก็กินได้เลย เป็นของกินเล่นเวลางานบุญหรือมีญาติพี่น้องมาหา มาลู่ บางครั้งถ้าใกล้ฤดูเกี่ยวข้าว และมีข้าวเปลือกที่ยังไม่แก่เต็มที่ก็อาจเอามาตากแห้งตำเป็นข้าวสารเก็บไว้ เมื่อเอามาทำข้าวต้มจะมีกลิ่นหอมกว่าข้าวธรรมดา

อาหารที่ทำจากข้าวอีกอย่างหนึ่ง คือ *ฅบายดำปัฐ* ที่ลาวลุ่มเรียก ข้าวเปียก (คือข้าวต้มของไทย) ข้าวเปียกนี้จะใช้ข้าวเหนียวหรือข้าวเจ้าก็ได้ ต้มจนเปื่อย แล้วจึงใส่เนื้อสัตว์ และผักต่างๆ ที่หาได้รวมทั้งผักประเภทเครื่องหอม เช่น ต้นหอม ผักชีฝรั่ง พริก และเกลือ ข้าวเปียกนี้มักจะทำกินเวลามีข้าวเหลือน้อย หรือหาอาหารมาได้ไม่พอกินในครัวเรือน ก็มักทำข้าวเปียกเพราะจะได้มีปริมาณมากขึ้น พอกินสำหรับหลายๆ คน

ของกินเล่นที่ทำจากข้าวเปลือก อีก ๒ อย่างคือข้าวเฝ้า (*เอมป็อก*) และข้าวเขียบ (*เอมปลัด*) ข้าวเฝ้านี้ใช้ข้าวเปลือกที่เกี่ยวมาใหม่ๆ ขนาดปานกลางไม่อ่อนหรือแก่ เอามาคั่วแล้วจึงตำเอาเปลือกออก เวลากินจะคั่วอีกทีก็ได้ เป็นอาหารที่กินกันทั่วไปในเวลาต้นฤดูเก็บเกี่ยว ที่คนเฝ้าเรียกว่า กินข้าวใหม่ ส่วนข้าวเขียบ (ตรงกับที่คนไทยทางเหนือหรืออีสานเรียกว่า ข้าวแตงกวา หรือ ข้าวปุก) จะเอาข้าวเหนียวมาหนึ่งสูก แล้วตำให้นุ่ม เอางาโรย คลุกให้เข้ากัน ปั้นเป็นก้อนเล็กใหญ่ตามชอบ กินเล่นเป็นขนมในงานเทศกาลหรือจะทำกินเล่นเมื่อไรก็ได้ บางทีเอามาปิ้งไฟให้อุ่นๆ อีกครั้งก็ได้

๒๕๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ดังที่กล่าวแล้วว่า ปริมาณข้าวที่ปลูกได้แต่ละปีมักไม่พอกิน ฉะนั้น เมื่อถึงเดือน ๗ เดือน ๘ มักจะต้องหาพืชที่เป็นอาหารแบ่งอย่างอื่นมาผสมกับข้าว เช่น มันตัน มันต่าง ข้าวโพด เผือก มันป่า และกลอย อาจใช้วิธีซอยเป็นชิ้นเล็กๆ หรือตำจนเป็น แล้วนึ่งรวมกับข้าว หรือนึ่งกินเฉพาะมัน เผือก กลอย ฯลฯ ก็ได้ ข้าวโพดมักจะแกะเมล็ดออก ตำเป็นแบ่งแล้วจึงเอามาผสมกับข้าว คนจะบอกว่าจะได้ปริมาณมากขึ้นและกินอร่อยกว่าที่เป็นเมล็ด

ส่วนถั่วที่ปลูกกันมากคือถั่วฝักยาว อาจนึ่งกินหรือเอามาต้มเป็นแกง และใช้ประกอบอาหารอื่นๆ ถ้าเป็นถั่วที่แก่แล้ว ก็จะแกะกินแต่เมล็ด

กับข้าว ที่ทำกินเป็นประจำวันหรือเวลาว่างแล้งได้แก่ ต้ม แกง แจ่ว หลาม จี่ ปิ้ง ลาบ

แกง ใส่เนื้อสัตว์ เช่น ไก่ ปลา หมู ควาย ฯลฯ และผักต่างๆ เช่น พักทอง ถั่ว ผักขม บวบ พักเขียว มะเขือ และใส่เครื่องหอม ผักหอม ผักอีตุ ผักอีตุ ผักหอมจีน ผักหอมห่อ พริกแห้ง และเกลือ ถ้าไม่มีเนื้อสัตว์ ใช้แต่ผักล้วนๆ มักใส่ผักกาดเขียวดอง เรียกว่า อียก และไม่ใส่ผักอีตุ หรือผักหอม ถ้าแกงเนื้อสัตว์ก็จะใส่หน่อไม้ดอง และใส่ข้าวสารเป็นข้าวเบือให้น้ำแกงข้น และมักใส่ตะไคร้ด้วย

ต้ม การต้มหมายถึงต้มเนื้อสัตว์ซึ่งจะใส่ทั้งตัวเช่นไก่ ถ้าเป็นสัตว์ตัวใหญ่ เช่น หมู ควาย ก็จะสับเป็นชิ้นโตๆ (ถ้าเป็นแกงจะหั่นเนื้อเป็นชิ้นเล็กๆ) หมูตัวเล็กอาจต้มครึ่งตัว เวลากินก็ฉีกเนื้อจิ้มแจ่ว ในต้มจะใส่พริก ผักหอม ผักอีตุ ตะไคร้ ด้วยก็ได้ ส่วนมากไม่นิยมกินน้ำ จะกินแต่ชิ้นเนื้อ

จระนู้ก (แจ่ว) ใช้พริก อีตุ ผักหอม ซอยเป็นชิ้นเล็กๆ ตำกับปลาและเกลือ ไม่ใส่น้ำ ถ้าไม่มีปลาก็เรียกว่าเป็นแจ่วหมากพริก แบบลาวลุ่ม

เปรี้ยะลงดอง คล้ายกับที่เรียกว่าซุบ คือผัดดองกับเครื่องปรุง ใช้จิ้มข้าวเหนียว เอาผักมาล้าง ใส่หวดหนึ่งให้สุก ตำเกลือ พริก ผักอีตุ เอามาขย่ำรวมกับผักที่นึ่งไว้ให้เข้ากันดี ไม่ต้องใส่น้ำ

ญ้อก ฮรูก ปลาตัวเล็กๆ เอาไส้ออก แล้วใส่กะบั้ง ใส่เกลือ พริก สด หมากมอด (คล้ายพริกไทย) แล้วหลามให้สุก เปิดปากกะบั้ง เอาไม้เล็กๆ ตำหรือจิ้มให้ทั่วจนเข้าเนื้อกันดี แล้วหลามอีกครั้ง จึงกินได้

โสดตุ หลาม ใช้เนื้อสัตว์เช่นปลา ไก่ หมู ควาย หั่นเป็นชิ้นเล็กๆ ตำเกลือ พริก ผักหอม ผักอีตุ ตะไคร้ เอามาคลุกกับชิ้นเนื้อให้เข้ากันเติมน้ำเล็กน้อย ใส่กะบั้งอัดปากกะบั้งแล้วเผาไฟจนสุก

ลาบ เรียกตามลาวลุ่ม ใช้เนื้อสัตว์สับละเอียด ใส่พริก ผักหอม ผักอีตุ ข่า เกลือ ข้าวคั่ว จะทำเป็นลาบดิบก็ได้ หรือต้มเนื้อสัตว์เสียก่อนแล้วจึงสับก็เป็นลาบสุก บางทีทำลาบดิบแล้วแบ่งเนื้อส่วนหนึ่งมาใส่เครื่องหอมแล้วคั่วให้สุกก็เป็นลาบสุก

บ๊ะฮู คือ จี และ ปั้ง เป็นการทำชิ้นเนื้อสัตว์หรือปลา ให้สุกโดยวางบนถ่านไฟ ต่างกันตรงที่ จี ไม่ใช้ไม้ดับคิ๊บ เอาชิ้นเนื้อวางบนไฟเลย แต่ถ้าปั้ง จะใช้ไม้ดับคิ๊บปลาหรือชิ้นเนื้อแล้ววางบนไฟ

อาหารที่กินแก้มเหล้า หรือกินเล่น มักเป็นชิ้นแห้ง (เนื้อแห้ง) เช่น ชิ้นควาย ฟาน (แก้ง) กวาง หมู หั่นเป็นชิ้นเล็กๆ ใส่เกลือ ตากแดด ๒-๓ วัน เวลาจะกินก็เอามาจี่ให้สุกแล้วทุบให้นุ่มก่อน จึงจะกินเล่น

ขนมหรือของกินเล่นของคนเงะ ก็คือ **อิมปลาด** หรือ ข้าวคลุกงาที่กล่าแล้ว นอกจากนั้นก็เป็นพวกผลไม้ เช่น กล้วย มะละกอ ขนุน ส้มโอ และผลไม้ป่าต่างๆ ของกินพวกนี้ไม่เรียกว่าเป็นของหวาน เพราะเงะไม่กินอาหารอื่นหลังจากอาหารคาวแต่ละมื้อ ของกินเล่นในเวลาเทศกาลหรือกินแก้มเหล้าก็มีเท่าที่กล่ามาแล้ว แต่ในปัจจุบัน เมื่อมีการติดต่อกับชุมชนเมืองมากขึ้น หรือบ้านเงะที่อยู่ใกล้ตัวเมือง เช่น บ้านจะลาม (เมืองท่าแดง) ขนมและของกินเล่นต่างๆ ที่ซื้อจากตลาด เริ่มแพร่หลายมากขึ้น แต่ส่วนมากมักเป็นเด็กๆ หรือคนหนุ่มสาวที่จะกินของเล่นๆ เหล่านี้

การทำมาหากินส่วนใหญ่ของชาวบ้านที่กล่ามานี้ คือการหาอาหารประจำวันสำหรับครัวเรือน นอกไปจากการเพาะปลูกพืชหลักคือ ข้าว ข้าวโพด มัน ส่วนงานรองอื่นๆ ซึ่งไม่ได้ทำเป็นอาชีพ ก็คือการทำข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องจักสาน ประเภท กะพ้า กะเจาะ กะดั่ง กะเบี่ยน สาดปูนอน (สานด้วยเตย) ทำเครื่องมือหาปลา เครื่องมือดักสัตว์ บางบ้านอาจมีการตีมีดตีพั่ว หรือ จอบเสียมสำหรับใช้งานไร่ โดยเฉพาะก่อนฤดูกาลเพาะปลูก ก็มักจะซ่อมแซมหรือทำเครื่องมือต่างๆ

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำไร่ทำนา

๑. อูง	ขวาน	ใช้ตัดไม้ใหญ่
๒. โก	มีดพ้า	เป็นมีดขนาดยาว ใช้ตัดไม้
๓. แวง	เหล็กแวก	ใช้ถางหญ้าไร่สวน
๔. จัง	เคียว	ใช้เกี่ยวข้าว
๕. มอลุ	ไม้ลู่	เป็นไม้จริงหรือไม้เนื้อแข็งใช้สักริดเป็นหลุมหยอดเมล็ดข้าว

เครื่องมือหาปลา

๑. ปะเน็ง	แห	ทำด้วยป่าน (เส้นในลอน)
๒. ราม	ไซ	ทำด้วยไม้ป่อง มีสองอย่าง คือมีงาและไม่มีงา ใช้วางในน้ำ
๓. อิมปิ่น	มอง	ทำด้วยป่าน ลักษณะเป็นมอง (อวน) เล็กๆ

๒๕๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

๔. รุง	ซ้อน	คล้ายราม ทำด้วยไม้ป่อง ใช้ซ้อนปลาในน้ำ
๕. อันหูก		คือรุงขนาดเล็ก ทำด้วยไม้ป่อง ผู้หญิงและเด็กใช้ซ้อนปลา
๖. เจิง	ลี้ หรือ หลี่	ทำด้วยไม้ไผ่ปักเป็นแนว ใช้ตักปลา
๗. ตลิม	ตุ้ม หรือ ตุม	ทำด้วยไม้ไผ่สาน ใช้วางในน้ำ ใส่เหยื่อไว้ที่ก้นตลิม
๘. ปรุยาย	สะตุง	คล้ายยอขนาดเล็ก แต่มักไม่มีคันสำหรับปัก
๙. จี๋ฮ้อง		หลาว หรือ แหล่นไม้ไผ่ ใช้แทงปลา
๑๐. แบะฮู	เบ็ด	ทำด้วยเหล็กเป็นตัวเบ็ด มีคันหรือไม่มีคันก็ได้
๑๑. แบะฮูกรูแซ		เบ็ดราว มีสายป่านหรือเอ็น (ลาวลุ่มเรียก เบ็ดเผือก)
๑๒. แบะฮูจะแซ		เบ็ดปัก มีคันสั้นๆ ทำด้วยไม้ไผ่
๑๓.	จันจัน	ใช้ไม้ไผ่สานเป็นปักสองด้าน มีประตูตักปลาใช้วางไว้ในน้ำ

เครื่องมือตักจับสัตว์

๑. ปะเหิงจุ	นำไม้	ทำด้วยไม้จริง ใช้ยิงนก (ลูกนำ-จระฮูปะเหิงจุ)
๒. ตี๋อง	กับดัก	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้ตักหนู
๓. ปรุลาย	แร้ว	ทำด้วยไม้ไผ่เล็กๆ ใช้ตักนก
๔. กันล่อ	กะด่า	ทำด้วยไม้จริง ใช้ตักสัตว์ มีไม้ตบลงมาจากตัวสัตว์
๕. กรุดอฮู	กะตีด	คล้ายกะด่า แต่ขนาดเล็กกว่า
๖. จะดอง	บ่วง	ทำด้วยคันไม้ มีสายเชือก รัดตีนสัตว์
๗. เกียบ	กับดัก	ทำด้วยไม้เล็กๆ หรือไม้ไผ่ก็ได้ ใช้วางบนพื้นดิน
๘. ตรุง	กรงตัก	เป็นกรงใช้ตักนก
๙. จะรื่อง	ขวาก	ทำด้วยไม้เสียมปลายแหลม มักปักไว้กันหลุมตักสัตว์
๑๐. ดั่ง	ยาง	เป็นยางไม้เหนียวๆ ใช้ทาตามกิ่งไม้ สำหรับตักนก

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือน

๑. ตูล	กะพ้า	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับใส่ข้าวของ
๒. กะอาก	กะเจ้าะ	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้ใส่ผักหญ้า
๓. ซอง	กะซ้อง	ทำด้วยไม้เหี้ยะ ไม้ป่อง รัดด้วยหวาย ใช้ใส่ปลาและมีด
๔. ดั่ง	กะดั่ง	สานด้วยไม้ปักไม้พุง ใช้ผัดข้าว ถ้าขนาดใหญ่เรียกว่า ดั่งราง ใช้ตากข้าวเปลือกก่อนเอามาตำ

๕. กะเต็อย	กะเบียน	สานด้วยไม้ปึก ใช้เป็นสำหรับข้าว (พาข้าว)
๖. อินตริาบ		ทำด้วยไม้ไผ่สาน ใช้วางภาชนะทำอาหาร จานชาม
๗. จนีก	พ้อม	สานด้วยไม้ป่อง ไม้เฮียะ ใช้ใส่ข้าวสาร
๘. ตัวล	กะทอ	สานด้วยดอกไม้ไผ่ ดาห่าง ใช้ใส่ของ
๙. ลายซุ	สาดตากข้าว	สานด้วยไม้ปะออ ใช้ตากข้าว หรือตากอาหารแห้งก็ได้
๑๐. อิมเบียร์	สาด	สานด้วยดอกไม้ไผ่ หรือ เติงก็ได้ ใช้ปูนอน
๑๑. ปร์หนี	ไม้ฝอย	ไม้กวาด ทำด้วยกิ่งไม้เล็กๆ หรือดอกหญ้ามัดเป็นแผง

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำอาหาร

๑. เตะฮุกะเตียก	หม้อ	ทำด้วยดิน ใช้ต้มแกง
๒. หาเอ็ง	ถ้วย	ทำด้วยดิน ใช้ใส่อาหาร
๓. เตะฮุกะลาง	หม้อหนึ่ง	ทำด้วยทองเหลือง ใช้หนึ่งข้าว
๔. ปร์ฮั่วด	หวด	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้หนึ่งข้าว
๕. เตะฮุกะจ็อก	หม้อน้อย	ทำด้วยอะลูมิเนียม ใช้ต้มแกง
๖. เตะฮุกะ	หม้อ	ทำด้วยอะลูมิเนียม ขนาดต่างๆ ใช้ทำกับข้าวกิน
๗. โกะ	พ้า	มีดใหญ่ ใช้หั่น ตัดชิ้นเนื้อและผัก
๘. จี	มีด	มีดขนาดใหญ่ ใช้แทงหมู ข้าแหละเนื้อ
๙. ตวลลือก	ครกตำแจ่ว	ทำด้วยไม้แก่น ใช้ตำแจ่ว (สาก-ต้องตวลลือก)
๑๐. ตวลกรือกฮูเอิม	ครกตำข้าว	ทำด้วยไม้แก่น ใช้ตำข้าว
๑๑. เตะแปฮู	เตาไฟ	ทำด้วยดิน เป็นพื้นและทำคันส่เหลียม ใช้ก่อไฟในเรือน
๑๒. รี	กะเจาะใหญ่	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้ใส่ผัก
๑๓. ตัรฮุกะฮู	เคียง	เหล็กสามขาใช้วางเหนือเตาไฟ สำหรับตั้งหม้อ
๑๔. เตระอะเป็อนเขียง		ทำด้วยไม้แก่น ใช้หั่น สับ ซอยชิ้นเนื้อ และผัก
๑๕. ตะลูล	น้ำเต้า	น้ำเต้าแห้ง ควักไส้ออก ใช้ใส่น้ำ (เป็นน้ำเต้าที่กินไม่ได้)
๑๖. จรุฮั่วด	บ่วง	คือซ้อนหรือ กะจำ ใช้ดักข้าวตักแกง

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

สมัยก่อนเราจะปลูกฝ้ายและทอผ้าใช้เองทุกเรือนเช่นเดียวกับชนเผ่าแทบทุกเผ่า แต่เนื่องจากพื้นที่ราบสำหรับเพาะปลูกมีไม่มากนัก ฝ้ายที่ปลูกเองจึงมีปริมาณไม่พอเพียง จึงมักจะต้องเอาผ้าที่ทอได้นั้นไปแลกฝ้ายจากชนเผ่าที่อยู่พื้นราบและมีเนื้อที่ปลูกฝ้ายได้มาก เช่น เผ่าฮารัก หรือเผ่าตะเริง ถ้าไปซื้อฝ้ายจากลาลุ่มแถบสาละวัน จะต้องใช้เงินที่ได้จากการขายผ้าหรือของอื่นๆ ลาลุ่มมักจะอัดฝ้ายใส่กะทอ จูได้ประมาณกะทอละ ๑๐-๒๐ กิโลกรัม เผ่าตะเริงมักจะเอาฝ้ายอัดใส่กะเจ้า ซึ่งมีขนาดเล็กกว่ากะทอมาก

ผู้หญิงจะมีชื่อเสียงว่าชำนาญเป็นพิเศษในเรื่องการทอผ้าลวดลายสวยงาม ในเวลาว่างจากงานไร่และงานเรือน ผู้หญิงจะแทบทุกคนจะทอผ้าด้วยทูกที่ผูกติดกับเอว ด้านหลังเป็นแผ่นหนังหรืออาจเป็นแผ่นไม้บางๆ กว้างประมาณฝ่ามือ ยาวพอโอบเอวด้านหลัง มีสายเชือกหรือสายหนังผูกด้านละ ๒ สาย อ้อมมาข้างหน้า โยงไว้กับตัวทูกที่เป็นไม้ ความกว้างของทูกประมาณ ๒ ฟุต หน้าผ้าที่ทอได้จึงมักแคบ เมื่อทำเป็นชิ้น จะต้องใช้สองผืนต่อกันจึงจะยาวพอนุ่งขึ้นมาถึงอก ตัวชิ้นจะแคบ จึงนุ่งแบบขมวดปมไว้ที่อก ไม่นุ่งทับซ้อนหรือป้ายมาด้านหน้าแบบลาลุ่ม อีกประการหนึ่ง ฝ้ายที่เข็นและกรอเองนั้นจะค่อนข้างเส้นใหญ่ หยิบ มีปมมาก เนื้อผ้าที่ทอได้จึงค่อนข้างแข็ง ถ้านุ่งแบบขึ้นป้ายก็จะหนาและร้อนเกินไป แต่ผ้าที่ใช้มานานพอควรจะมีเนื้อนุ่มและทนมาก

ปัจจุบันมักจะซื้อฝ้ายที่ย้อมแล้วมาจากตลาด เส้นด้ายจะเล็กและแน่นหรือบางที่ก็ผสมเส้นใยสังเคราะห์ ทำให้ได้ผ้าเนื้อละเอียดและบางลง ซึ่งคนที่มารับซื้อจะพอใจมากกว่า

การย้อมสี แต่เดิมใช้สีธรรมชาติ สีแดงได้จากเปลือกต้นไม้ชนิดหนึ่ง สีดำได้จากเขม่าไม้และจากกกหอม เอามาผสมกันแล้วแช่น้ำไว้ราวๆ ๓ วัน จึงเอาฝ้ายลงแช่ บางทีก็แช่น้ำต้ม สีเหลืองได้จากดอกไม้เหลืองชนิดหนึ่ง เรียกว่า *อะเกิง* หรือบางที่ใช้แก่นขนุน สีเขียวได้จากเปลือกไม้ บางทีใช้ใบถั่ว เมื่อย้อมสีต่างๆ แล้วจึงเอาฝ้ายไปตากแดดให้แห้งสนิท จึงจะเอามาทอได้ ปัจจุบันไม่ค่อยมีใครใช้สีธรรมชาติ แล้วมักซื้อสีย้อมจากตลาดในแขวงมาย้อม หรือซื้อด้ายที่ย้อมเสร็จแล้วมาทอ ทำให้ชิ้นจะในปัจจุบันมีสีและลายเปลี่ยนไปจากเดิม หรือมีสีใหม่ๆ เช่น สีม่วง เขียวสด ฟ้าสด ชมพู และ แสด ซึ่งแต่เดิมไม่มีสีเหล่านี้ บางที่ได้เนื้อผ้าที่มีประกายเพราะใยสังเคราะห์ ก็อาจขายได้ราคาแพงขึ้น ผู้หญิงจะจึงยังนิยมทอผ้าอยู่ แต่ไม่ได้ทอสำหรับใช้เอง

สหพันธ์แม่หญิงของแขวงเซกองมักส่งคนมารวบรวมผ้าจะ เพื่อนำไปขายที่แขวงบ่าง ส่งเข้าไปที่เวียงจันทน์บ้าง โดยเฉพาะเวลามีงานเช่น การแสดงศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ผ้าจะจะเป็นผลิตภัณฑ์

หัตถกรรมพื้นบ้านที่เด่นสะดุดตาอย่างหนึ่งจากภาคใต้

เครื่องแต่งกายของผู้ชายเงะ สมัยก่อนผู้ชายเงะไม่สวมเสื้อ ใช้แต่ผ้าเคียนหัว เรียกว่า **กันดิน** ขนาดกว้างประมาณฝ่ามือ ยาวราวๆ ๑ วา มักทอเป็นลายสีแดงและดำ ท่อนล่างนุ่งกะเตี๋ย **จัลลาย** ขนาดของกะเตี๋ยกว้างประมาณ ๑ ศอก ยาว ๒ วาเศษ เป็นลายแดง-ดำ คล้ายผ้าเคียนหัว ในระยะต่อมาผู้ชายเงะเริ่มนุ่งกะเตี๋ยบ้าง ช่ง (กางเกง) บ้าง ช่งจะทอจากฝ้ายเป็นสีแดงดำคล้ายกะเตี๋ย ดัดและเย็บด้วยมือ เป็นกางเกงขากว้างที่เรียกกันว่า ช่งขาบ ยาวแค่เข่าหรือคลุมเข่า ปัจจุบันไม่มีใครนุ่งกะเตี๋ยแล้ว นอกจากคนแก่ และช่งก็เป็นช่งสมัยใหม่ซื้อจากตลาด ส่วนเสื้อนั้น ระบายแรกเป็นผ้าฝ้ายทอเอง ตัดเป็นเสื้อแขนกว้าง ยาวแค่ศอก คอกลม ผ่าหน้า ใช้เชือกฝ้ายผูกแทนดุม

ในเวลาม้งานพิธี หรือมีการแข่งฮืด ผู้ชายเงะฐานะดีจะนุ่ง **จัลลายตะนอย** คือกะเตี๋ยที่มีลูกปัดเม็ดเล็กๆ สีขาวและดำ ปักเป็นลวดลาย และใช้ผ้าเหียง **ฮลุค** พาดบ่า ถ้าว้ารวมมาก ก็จะพาดสองผืนไขว้กันทางด้านหน้า แต่ส่วนมากมักจะพาดผ้าเหียงบ่าเดียว สวมหมากปัดเม็ดโตๆ เรียกว่า **ติงกัน** ร้อยเป็นสายยาวๆ อาจยาวถึงข้อเท้าก็มี ส่วนหมากปัดเม็ดเล็กๆ มักเป็นสีแดง เรียกว่า **ฮูล้าจุ** ใช้สวมเหียงบ่า ซ้ายหรือขวาก็ได้

เครื่องประดับอื่นๆ สำหรับผู้ชายสมัยก่อนได้แก่ ตุ่มหู ทำด้วยกระดูกสัตว์ เรียกว่า **กัลลา** เป็นแท่งสอดเข้าไปในรูเจาะที่ติ่งหู บางคนอาจใช้ไม้แก่นเหลาเป็นแท่งเกลี้ยงๆ แทนกระดูกสัตว์ก็ได้ นอกจากนี้ก็มีเครื่องประดับผม เพราะผู้ชายเงะสมัยก่อนไว้ผมยาวเกล้าเป็นมวยไว้ที่ท้ายทอย เวลาม้งานพิธีหรือแข่งฮืด มักจะเสียบขนนกยูงที่มวยผม หรือเสียบเขี้ยวหมูก็ได้ ส่วนผมด้านหน้าจะตัดปรกหน้าผากคล้ายผมผู้หญิง

เครื่องแต่งกายของผู้หญิงเงะ สมัยก่อน ผู้หญิงเงะจะมีผ้าขาวคลุมหลัง ไม่มีเสื้อ แต่จะนุ่งขึ้นยาวจากข้อเท้าขึ้นไปถึงอก พันเหน็บไว้โดยไม่ใช้สายคาด แต่อาจใช้สายคาดเอวเป็นฝ้าย เวลาที่แต่งตัวสวยงามเป็นพิเศษ ชื่อนี้เรียกว่า **โชะ** ทอเป็นลวดลายต่างๆ สีแดง ดำ เหลือง และเขียว แต่ชั้นที่นุ่งเวลาม้งานบุญหรือแข่งฮืดมักเป็นชั้นดำ ไม่ค่อยทอเป็นลวดลาย

ผู้หญิงไม่ใช้ผ้าเปียง แต่มักใช้ผ้าขาวยาวประมาณ ๑-๒ เมตร ผูกชายไว้ที่คอด้านหลัง ปล่อยให้คลุมด้านหลัง ในระยะต่อมาจึงเริ่มใส่เสื้อชะะ เป็นเสื้อที่เย็บเองจากผ้าทอ เป็นผืนผ้าขนาดกะเตี๋ย ๒ ชั้นเย็บติดกันด้านข้างปล่อยช่องคอไว้สวมหัว ตัวเสื้อจึงแคบพอดีตัว แต่ในปัจจุบันผู้หญิงเงะที่อยู่บนภูตอย ก็ยังไม่ค่อยสวมเสื้อ ส่วนคนที่อยู่พื้นราบหรือใกล้เมือง ก็มักจะซื้อเสื้อจากตลาดเป็นเสื้อสมัยใหม่

๒๕๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

สมัยก่อน ผู้หญิงจะไว้ผมยาว ด้านหน้าตัดปรกหน้าผาก ด้านหลังเกล้ามวยไว้ที่ท้ายทอย แต่ไม่ใช่เครื่องประดับผมและไม่มีผ้าปกหัวเหมือนผู้ชาย

เครื่องประดับของผู้หญิงได้แก่ **ฮาลัจ** คือลูกปัดเม็ดเล็กๆ ร้อยเป็นสายไม่ยาวนัก จะใส่เป็นประจำ ถ้าเวลาทำงานบุญจะใช้หมากปัดร้อยเป็นกระจุกๆ แล้วเอามาต่อเป็นสายยาวอีกที่ เรียกว่า **ฮัมปรัม** บางทีก็ร้อยหมากปัดเล็กๆ เป็นสายยาวแค่ออก เรียกว่า **ปรเจ็ด** ผู้หญิงนิยมใส่ตุ้มหูขนาดใหญ่ เรียกว่า **ปรกัก** ทำจากเหรียญเงิน เป็นรูปห่วงกลมๆ คล้องรูหูที่เจาะไว้ทั้งสองข้าง บางทีก็ใช้เงินธาง (เป็นเงินสมัยเก่าที่ใช้ทำเหรียญ) หรืออะลูมิเนียม ตีเป็นเส้นยาวเหมือนลวด แล้วขดเป็นวงกลมคล้องหู นอกจากนั้นก็มีแหวนเงินแหวนทอง มีก้องแขน (กำไล) ใส่ข้อมือทั้งสองข้าง เป็นเงินหรือทองก็มี (ทองก็คือทองเหลือง) เครื่องประดับเหล่านี้ถ้าไม่ใช่คนรวยก็ไม่มีครบทุกอย่าง แต่ส่วนมากจะมีหมากปัดสวมคอกันทุกคน

นายบ้านหรือหมอผีไม่มีเครื่องแต่งตัวพิเศษ แต่ปรกตินายบ้านจะได้รับความนับถือ และมีสถานะสูง จึงมักมีเครื่องแต่งตัวที่สวยงามครบชุด มีเครื่องประดับต่างๆ

ปัจจุบันนี้ ผู้หญิงที่บ้านใกล้สำนักเมืองกะลึมก็ยังทอผ้าและมีหมากปัดสวมคอ แต่มักจะสวมเสื้อที่ซื้อมาจากตลาด เป็นเครื่องแต่งตัวแบบสมัยใหม่ ผ้าทอบางทีก็ขายไปเพื่อเอาเงินมาซื้อของที่ต้องการได้ เพราะเห็นว่าผ้าที่ซื้อจากตลาดมีสีและลวดลายสวยงามแปลกตา

การรักษาโรคและสมุนไพรพื้นบ้าน

เผ่าเงจะมีหมอดูที่เรียกว่า **ปะเนือะฮู** คือหมอที่ทำพิธีดูว่า คนเจ็บป่วยนั้นเป็นเพราะผีมาทำหรือเปล่า และเป็นผีตัวใด ปะเนือะฮู ส่วนมากเป็นผู้หญิง ถ้าเป็นผู้ชายก็มักจะทำหน้าที่ **ปะเรือย** คือหมอที่รักษาด้วย เมื่อดูผีเสร็จแล้ว

คนที่เป้นปะเนือะฮู จะเริ่มจากการที่เจ็บป่วยอยู่เป็นเวลานาน จากนั้นก็จะมีปะเนือะฮูเก่าจากบ้านอื่นๆ มาทำพิธีลงคาถาอาคมต่างๆ ให้ แล้วจะต้องแบ่งฮีตฆ่าหมูหรือควาย ในระหว่างทำพิธีเลี้ยงผี ปะเนือะฮูเก่าจะต้องพ้อนนำ คนเจ็บก็จะพ้อนตาม เมื่อแบ่งฮีตเสร็จแล้ว เชื่อกันว่า จะหายจากอาการเจ็บป่วยและทำหน้าที่ปะเนือะฮูได้ ปะเนือะฮูเก่าอาจช่วยแนะนำวิธีดูผีหรือวิธีปัว (รักษา) ให้

การดูผีของปะเนือะฮูเผ่าเง มีหลายวิธี

๑. **มัดจหนึ่งปริด** คือใช้ไม้วัด ปะเนือะฮูจะถือไม้ยาวขนาดวา ปลายอยู่สุดสองแขน

- เมื่อทำพิธีไล่เชื้อผีไปเรื่อยๆ เชื่อกันว่า ถ้าออกเชื้อผีตัวที่ทำให้เจ็บ
ไม้ก็จะหดสั้นลง ไม่ถึงปลายแขน
๒. **มัดปะเนือะฮู** คือ หมอดูข่าวสาร ต้องเอาเมล็ดข้าวสารใส่ฝ่ามือ เรียกชื่อผี
แล้วเป่า ถ้าเป่าแล้วเมล็ดข้าวสารไม่ปลิวไป ก็แสดงว่าตรงผีตัวนั้น
๓. **มัดปดิงดาว** วิธีนี้ใช้เมล็ดข้าวสารเหมือนกัน แต่เอาใส่ถ้วย เอาดาบยาว
(เรียกว่า ง้าว) ปักลงในถ้วยข้าว เมื่อออกเชื้อผีตัวใด
แล้วง้าวตั้งตรงอยู่ได้ แสดงว่าเป็นผีตัวนั้นมาทำ
๔. **มัดจหนึ่งเกลือะฮู** หมอดูจะเอาไข่ไก่มาลูบตามตัวและแขนขาของคนเจ็บ
แล้วตอไข่ออกดู ถ้าเนื้อไข่เป็นสีและรูปรอยอย่างใด ก็ทำนายไป
ตามนั้น เช่น ถ้าไข่เป็นสาย ก็ว่าผีน้ำมาทำ ถ้าเป็นรูปเหมือน
กิ้งก่าก็คือผีกิ้งก่ามาทำ แต่ถ้าไข่เป็นสีดำหรือเป็นขุม
หมายความว่าคนเจ็บนั้น จะตาย ไม่มีทางรักษาได้

เมื่อเรือนใดมีคนเจ็บ ที่รักษาด้วยสมุนไพรหรือวิธีการพื้นบ้านของเผ่าแล้วไม่หาย หรือเจ็บ
โดยหาสาเหตุไม่ได้ คนในเรือนก็จะไปตามปะเนือะฮูมาทำพิธีดูผี ของที่ต้องเตรียมไว้ ก็คือ ชันเนื้อ ไก่
ข้าวสาร หมากบัต หม้อน้อย สาด เหล้า ชัน ช่ง (ตามที่จะมี) ของที่เป็นอาหารจะเอาใส่ในกะเบียน (พาข้าว)
และเอาของอื่นๆ วางไว้ใกล้ๆ กัน เมื่อหมอดูปะเนือะฮูไปถึง จะเอาน้ำมาพรหมคนเจ็บ ในน้ำนั้นอาจมีใบ
หนาด ชิง อยู่ด้วย เมื่อพรมน้ำแล้วก็เอาใบไม้เป็นกำเล็กๆ ไปพัดวีที่ตัวคนเจ็บ ลูบตามตัว แล้วก็กล่าว
คำขอให้ผีที่ทำให้เจ็บป่วยนั้นออกจากตัวไป ขอให้กินของที่จัดหาไว้นั้นแทนที่จะกินคนเจ็บ เมื่อทำ
พิธีแล้ว ปะเนือะฮูจะต้องดูต่อด้วยว่า จะต้องแบ่งฮีดใด คือ จะฆ่าไก่ หรือหมู หรือควาย เมื่อทำพิธีเสร็จแล้ว
ปะเนือะฮูจะได้ของที่เตรียมไว้นั้นทั้งหมดเป็นของตอบแทน ส่วนการแบ่งฮีด ไม่จำเป็นว่าปะเนือะฮู
ต้องเป็นคนทำ แต่ถ้าปะเนือะฮูเป็นปะเรือยด้วย ก็อาจจะรักษาให้ด้วย ซึ่งมีวิธีการรักษาหลายอย่าง คือ

๑. ถ้าอาการไม่มาก ก็จะเอาใบไม้ เช่น ใบหนาด มาบดไล่ตามตัวคนเจ็บ และบางคนก็อาจ
คาถาอาคมประกอบขณะที่รักษา
๒. อาจใช้แก่นยา หัวว่าน ประสมกัน นำมาเคี้ยวแล้วพ่นตามตัวคนเจ็บ ท่องคาถาไปด้วย
หรืออาจนำเอาน้ำยามาแช่น้ำ เอามาลูบตามตัวคนเจ็บ
๓. ถ้าอาการเจ็บนั้นเป็นเพราะมีบาดแผล เลือดออก จะต้องคันเลือดก่อนแล้วจึงรักษา
ถ้าถูกกัดก็ต้องคันเลือดเหมือนกัน เอาพิษออกให้หมด แล้วจึงเป่าคาถาให้หมดพิษ

๔. **อายุบริสุ** คือ บัวตัดกำเนิด มักใช้ในกรณีแม่ลูกอ่อน ที่ลูกตายตั้งแต่อายุน้อย ดิ๊ดๆ กันหลายคน ปะเนอะสุจะทำพิธีตัดกำเนิด ให้ผีกำเนิดที่ทำให้ลูกตายนั่น ออกไปจากตัววิธีทำต้องเตรียมขึ้น และผ้าเปียง เหล้า ไข่ต้ม หมอจะเอาเส้นฝ้ายมาเคียนหัวคนเจ็บทิ้งชายยาวลงในกระทง ในกระทงมีกล้วย อ้อย หมอจะไล่ผีกำเนิดจากตัวแม่ลูกอ่อนให้มากินของในกระทง แล้วตัดเส้นฝ้ายให้ขาดลงในกระทง ถือว่าผีลงไปอยู่ในกระทงนั้นแล้ว ก็เอากระทงนั้นไปทิ้งเลย แต่ถ้าตัดแล้วเส้นฝ้ายไม่ขาดในครั้งเดียว ถือว่าไม่ดีคือผีอาจจะยังไม่ยอมออกไป ก็อาจต้องทำอีก

ถ้าคนเจ็บเล็กๆ น้อยๆ เช่น เด็กขวัญหาย ตัวร้อน ไม่สบายเนื้อสบายตัว ก็อาจไม่ต้องตามหมอมาดู แต่จะทำกระทงเรียกขวัญ หรือกระทงบ๊ะผี (บนผี) เท่านั้น

ส่วนสมุนไพรหรือยากลางบ้านของเงะ มักเป็นสมุนไพรทั่วไปที่ใช้กันอยู่ในบรรดาชนเผ่า เช่น เจ็บท้อง ท้องเดิน จะไปหาเครือเถา **เข้ดตรูจ** ซึ่งเป็นเครือเถาวัลย์ขนาดใหญ่ ตัดเถาให้มียางไหลออกมา เอายางนั้นมาให้คนที่ปวดท้องหรือท้องเดินกิน หรือไปหากกไม้ **กำปูลง** เอาส่วนรากมาต้มให้กินน้ำบางคนใช้แก่นไม้ **เรียงตรอย** ผสมกับเลือกไม้เปื่อยและเปลือกต้นมะม่วง ตมน้ำและกินน้ำที่ตมนั้นเข้าเย็น จนกว่าจะหาย

ถ้ากะทันหันจนหาสมุนไพรไม่ทัน หรือหาไม่ได้ ก็จะใช้ไข่ไก่ ชี้หมู มาเผาไฟให้เป็นซี่แถว เอาซี่แถวนั้นมาขย่ำๆ ใส่กาน้ำ ต้มให้เดือด รินเอาแต่น้ำใสๆ มาให้กินก็ได้

อาการเจ็บป่วยอย่างอื่น ที่ใช้สมุนไพรหรือวิธีรักษาแบบพื้นบ้าน เช่น

- ปวดหัว ใช้ว่านจอย **ดรเฮาจเรียด** มาขยี้ๆ แล้วเอาโปะหัว หรือเอาไข่ไก่ที่ออกใหม่ๆ ตอกเอาเฉพาะไข่ขาวที่เป็นน้ำใสๆ เอาเส้นฝ้ายจุ่มแล้วป้ายตามหน้าผาก
- กระจุกหัก ใช้กกไม้ **ดรเฮาจอด** เป็นไม้ล้มลุกเตี้ยๆ สูงสัก ๒-๓ คืบ ใช้ทั้งต้นและรากเอามาตำ ใส่ให้นิดหน่อย แล้วนำมาพอกตรงที่กระจุกหัก ใช้ผ้าพันไว้ กระจุกจะต้อกันและหายเร็วโดยไม่ปวด
- ฝีหนอง ใช้ว่าน **รูเซาะ** ซึ่งมีลักษณะคล้ายบอน ใบแดงๆ เอาหัวว่านนี้มาฝนหิน แล้วทารอบๆ ฝี บางที่ใช้ใบหรือก้าน **ดรเฮาบู** นำมาขยี้แล้วพอกที่หัวฝี ฝีจะสุกและหนองแห้งเร็ว
- เจ็บตา ใช้ **ดรเฮายิมัด** เอามาทุบหรือบดให้ซ้า แล้วตม เอาน้ำมาหยอดตาและล้างหน้า บางคนจะใช้เครือ **อรออย** ซึ่งมียางใสๆ เอายางมาหยอดตา
- เจ็บปาก หรือเป็นแผลในปาก ใช้เครือไม้ **เปลืออะฮ** ตัดมาทั้งเครือ แล้วเป่าที่แผล

หรือทุบให้เข้าแล้วอมไว้ก็ได้ เครื่องเปื้อนี้จะมียางเป็นสีดำๆ

- ตัวร้อน หรือเจ็บตามเนื้อตามตัว ใช้ขี้กะเดือน (ไส้เดือน) ใส่ในน้ำแช่ไว้ แล้วเอาน้ำมาลูบตามตัว
- เด็กที่เป็นตานขโมย ต้องใช้ใบหนาดตากแห้ง หรือเผาไฟให้เหี่ยว แล้วขยี้ให้ نرم ใช้ทาที่ท้อง หรือเอาใบหนาดมาเผาไฟ แล้วใส่กะบั้ง เป่ากันเด็ก แม่ท้อง (พยาธิ) จะออกมา
- คนที่เป็นปะดง เจ็บตามข้อตามกระดูก จะใช้ กก **กะปึก** เป็นต้นไม้คล้ายบอน ผสมกับราก อ้อยดำ ใบกานพลู หมากร **แซ้งค๊ะฮู** (แห้วน้ำ) และหินปูน ผสมกันแล้วต้ม ใช้น้ำนั้นอาบบ่อๆ
- เจ็บกระเพาะ ให้ปลิดหมากรุ่ง (มะละกอ) ผลเล็กๆ มา ๓ ผล ไข่ดำถอนขน ๑ ตัว ต้มด้วยกันจนเปื่อย ใส่เกลือเล็กน้อย ให้กินให้หมดใน ๒ ครั้ง จะหายขาด

ยาพื้นบ้านต่างๆ ไปยังมีอีกหลายอย่าง เช่น เลือดออก ใช้ใบหรือยอดเห็ดเหาะ (สาบเสือ) มา ขยี้พอกแผล จะห้ามเลือดได้ดี

ในปัจจุบันสำนักเมืองกะลิมมีโรงพยาบาลขนาดเล็กที่กล่าวถึงแล้ว เป็นอาคารชั้นเดียว มีแพทย์ประจำ ๒ คน มีแพทย์ชั้นกลาง (คือ อบรมการรักษาพยาบาล แต่ไม่ได้เรียนแพทย์) ๓ คน และมีผู้ช่วยพยาบาลชั้นต้นอีก ๒-๓ คน คนเจ็บอาจนอนรักษาตัวที่โรงหมอนี้ก็ได้ หรือหมอตรวจและสั่งยาให้แล้วกลับบ้านก็ได้ นอกจากนั้น ตามบ้านที่มีคนมากๆ จะมีหน่วยอนามัย แต่เจ้าหน้าที่อนามัยก็คือคนที่รับการอบรมเกี่ยวกับสาธารณสุขเบื้องต้นเท่านั้น มักจะตรวจอาการแล้วสั่งให้กินยา ตามที่เคยเรียนหรืออบรมมา แต่ไม่มียาให้หรือขาย ญาติพี่น้องของคนเจ็บต้องไปหาซื้อยาเอง เจ้าหน้าที่พวกนี้มักได้รับการอบรมเกี่ยวกับโรคระบาดของสัตว์ด้วย ฉีดยาให้สัตว์ได้ จึงมีลักษณะเป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุขมากกว่าเป็นหน่วยอนามัย

ครอบครัวและเครือญาติ

การเลือกคู่ครอง การเลือกคู่ครองเป็นไปตามใจของชายและหญิง เผ่าเงะมักแต่งงานอยู่ในบ้านเดียวกันหรือเผ่าเดียวกัน นอกจากผู้ชายที่ไปทำงานที่อื่น เช่น ไปเป็นรัฐกร เป็นทหาร ก็อาจไปมีเมียเป็นคนเผ่าอื่น บ้านอื่น บางทีก็ไปอยู่บ้านเมีย หรืออพยพไปอยู่ที่บ้านที่ทำงานนั้น แต่ผู้หญิงเงะไม่ค่อยออกจากบ้าน จึงไม่ค่อยมีผัวเผ่าอื่น แต่ถ้าหากแต่งงานกับคนเผ่าอื่นก็มักอพยพย้ายตามผัวไป เพราะเผ่าเงะถือว่า ผู้หญิงต้องออกเรือนไปอยู่กับสามี นอกจากรายที่ผู้ชายยากจน ก็อาจจะอยู่เรือนเมียแต่เดิมมา ผู้ชายเงะมักจะมีเมียหลายคน ส่วนมากจะมีอย่างน้อย ๒ หรือ ๓ คน ที่มากที่สุด

เคยเห็นว่ามีถึง ๗ คน แต่ผู้ชายที่จะมีเมียหลายคนได้นี้ก็ต้องมีฐานะทางเศรษฐกิจดี บางทีก็ได้เมียที่เป็นลูกสาวคนยากจน พ่อแม่ไปยืมเงินหรืออวดควายข้าวของมาจากคนรวย พอลูกสาวโตขึ้นก็ต้องเอามายกให้เจ้าของเงิน ซึ่งอาจจะยกให้ลูกชายหรือถือเอาเป็นเมียตนเองก็ได้ เมียคนแรกอาจมีอำนาจในการควบคุมเงินทอง แบ่งปันข้าวของให้เมียคนอื่นๆ บางทีผัวก็อาจรักเมียปลายมากกว่า ยกข้าวของเครื่องใช้ให้เป็นของส่วนตัว เมียจึงอาจจะทะเลาะหึงหวงกัน แต่ส่วนมากแล้วจะไม่ค่อยมีการณีความม่วนวายเพราะผู้หญิงงะก็จะยินยอมรับว่าเป็นธรรมเนียมของเผ่า ปัจจุบันนี้ถือว่าผู้ชายงะมีเมียคนเดียว เพราะรัฐมีนโยบายว่าผู้ชายมีภรรยาคนเดียวตามกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติจริง ผู้ชายที่มีฐานะดีพอจะเลี้ยงเมียได้มากกว่า ๑ คนก็อาจมีเมีย ๒ คน

ในการตกลงแต่งตั้งของเผ่าเงนั้น ค่าคงมักจะเป็นควาย หรือ ประเมินราคาข้าวของอื่นๆ โดยคิดเป็นราคาของควาย ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ในการจ่ายค่าคงนี้ จ่ายในวันที่จะไปปรับตัวผู้หญิงลงมาจากเรือน แต่ถ้ายังมีไม่พอ ก็อาจขอผ่อนผันจ่ายทีละส่วนจนกว่าจะครบก็ได้ แต่ต้องตกลงกันให้ชัดเจนก่อนที่จะจ่ายอย่างไร ในจำนวนค่าคงนี้ไม่รวมค่าควายลงเรือน ซึ่งฝ่ายชายจะต้องให้ครอบครัวของฝ่ายหญิงเมื่อถึงกำหนดที่ครอบครัวฝ่ายหญิงเรียกร้องมา ควายค่าลงเรือนนี้โดยปกติจะเป็นควายที่นำไปฆ่าเมื่อแบ่งฮีด หรือเมื่อทางครอบครัวฝ่ายหญิงเกิดมีการเจ็บป่วยที่ต้องฆ่าควายเลี้ยงผี ถือว่าฝ่ายชายต้องรับผิดชอบ ถ้ายังไม่ได้ให้ควายค่าลงเรือน ก็ต้องให้ตอนนี้

ถ้าจ่ายค่าตองไม่ครบ โดยขอจ่ายเป็นส่วนๆ แต่เกิดกรณีหย่าร้างหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตาย จะต้องมาพิจารณาว่าฝ่ายใดเป็นฝ่ายเสียหาย เช่น ถ้าผู้ชายผิด ก็จะต้องจ่ายค่าตองส่วนที่ขาดไปนั้นให้ทั้งหมด หรือถ้าฝ่ายหญิงผิด ก็อาจต้องส่งค่าตองส่วนที่จ่ายแล้วนั้นคืนให้ รวมทั้งควายค่าตองด้วย และส่วนที่ขาดก็ยกเลิกกันไป ถ้าไม่มีผู้เสียหาย หรือผิดทั้งสองฝ่ายก็ต้องให้นายบ้านหรือผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านมาพิจารณาตัดสินว่าจะจัดการอย่างไร โดยปรกติกรณีหย่าร้างไม่ค่อยมี เพราะฝ่ายชายอาจจะมียเมียมากกว่า ๑ คน ฝ่ายเมียแรกหรือเมียคนต้นๆ ก็ยังคงอยู่ด้วยกันในเรือนเดิม แต่ถ้าฝ่ายชายตาย ผู้หญิงจะยังอยู่ในเรือนผัวหรือจะกลับไปอยู่เรือนพ่อแม่ก็ได้ส่วนมากผู้หญิงจะยังอยู่เรือนผัวเพราะลูกมักจะอยู่ในเรือนปู่ย่า แต่ถ้าเป็นกรณีหย่าร้าง ผู้หญิงจะกลับมาเรือนเดิมของตน

ในการแต่งตั้ง พ่อแม่ผู้หนึ่งจะให้เครื่องนุ่งห่มและของประดับต่าง ๆ และให้แก่ฝ่ายลูกเขยด้วย ของที่ให้ไปนี้ถ้าหย่าร้าง หรือผู้หนึ่งกลับคืนเรือน จะไม่เรียกคืน เพราะไม่ถือว่าเป็นส่วนของค่าทอง เช่นเดียวกับควายค่างเรือน ไม่ถือเป็นส่วนของค่าทอง

ในการแต่งตั้งของเผ่าเงะ ถ้าทั้งสองฝ่ายเป็นคนมีฐานะดี ทั้งค่าทองและค่าใช้จ่ายในการแต่ง

ดองก็จะสูงมาก เช่น เมื่อลูกชายคนโตของท้าวสวนเทียนแต่งงานดองกับผู้หญิงที่บ้านหาดวี ฝ่ายผู้หญิงเรียกค่าดองเป็นควาย ๑๕ ตัว ในตอนจ่ายนั้น จ่ายเป็นควายจริงๆ ๓ ตัว สำหรับฆ่ากินตัวหนึ่ง นอกนั้นเป็นไหแจ๊ะ ๑ ใบ ไหฝรั่ง ๑ ใบ ปะเนาะ ๓ ใบ ปะฮัด ๓ ใบ หม้อทอง ๓ หม้อ และหมากบัต ๑ สาย รวมแล้วเป็น ๑๕ หน่วย ตรงตามจำนวนที่ฝ่ายหญิงเรียกเอา

เมื่อวันไปแต่งงานที่บ้านหาดวี พ่อแม่ผู้หญิงให้ของขวัญลูกเขยเป็นชิ้น ผ้าหม่ม ผ้าเหียง ช่ง เสื้อนาฬิกา วิทยุ รวมแล้วเป็นราคาสูงพอสมควรกับค่าดองที่ได้รับ ในงานแต่งงานนั้นมีแขกเชิญกินเลี้ยงประมาณ ๖๐ คน ฝ่ายชายต้องส่งหมูไปให้ ๑ ตัว ควาย ๑ ตัว หม้อใหญ่ ๒ ใบ ชาม ๓ ใบ จาน ๑๕ ใบ ส่วนทางฝ่ายบ้านผู้หญิงซึ่งเป็นฝ่ายเตรียมของเลี้ยง ต้องจัดพาข้าว (สำหรับ) ๑๕ พา ไก่ ๑๕ ตัว เหล้า ๑๕ ลิตร และเหล้าไหอีก ๑ ไห เพื่อเลี้ยงแขก และในตอนฝ่ายชายไปถึงบ้านหาดวี ยังไม่เข้าบ้าน ฝ่ายหญิงจะออกมาต้อนรับนอกบ้าน ในตอนนั้นต้องจัดพาข้าวต้อนรับ ๕ พา และไก่อีก ๕ ตัว แล้วจึงเชิญเข้าบ้าน

การมอบมรดก เผ่าเงะถือว่า ฝ่ายชายเป็นหลักของครอบครัว ฉะนั้น ลูกชายจึงเป็นผู้รับมรดกทั้งหมด เพราะเป็นผู้อยู่ในเรือน ฝ่ายหญิงเมื่อแต่งงานแล้วก็ลงเรือนไป เมื่อเกิดเรื่องเดือดร้อน ครอบครัวเดิมอาจช่วยเหลือบ้าง แต่ก็ถือว่าไม่มีส่วนในทรัพย์สินของครอบครัว ซึ่งจะแบ่งปันหรือช่วยกันสะสมในกลุ่มลูกชายของครอบครัวนั้น ค่าดองที่เรือนนั้นได้รับการแต่งงานของลูกสาว ถือว่าเป็นทรัพย์สินของพี่น้องผู้ชายที่จะช่วยกันดูแล ถ้าจำเป็นก็อาจจะนำไปช่วยเหลือพี่สาวน้องสาวที่แต่งงานออกไปแล้ว หรือถ้าเลิกร้างกับผัว กลับมาอยู่เรือน พี่ชายน้องชายก็ต้องดูแลตามสมควร แต่จะไม่แบ่งทรัพย์สินเหล่านั้นให้ ถ้าเรือนใดมีลูกคนโตเป็นผู้หญิง และอยู่ในครัวเรือนเพื่อดูแลพ่อแม่ ถือว่า ผู้เป็นพี่เอื้อยนั้น มีสิทธิดูแลควบคุมการต่างๆ ได้ แต่ผัวนั้นเป็นคนนอกเรือน ถือว่าไม่มีสิทธิ เช่นเดียวกับเมียของน้องชาย ถือว่าไม่มีสิทธิตัดสินใจหรือควบคุมดูแลกิจการของครัวเรือนนอกจากที่พี่เอื้อยจะมอบหมายภาระหน้าที่ให้

ลูกที่เกิดมานั้น ถ้าอยู่ในบ้านใดก็เป็นคนเผ่า นั้นไป หมายความว่า ถ้าอยู่บ้านพ่อซึ่งเป็นเงะ ก็ถือว่าลูกเป็นเงะ ถ้าพ่อไปอยู่กับแม่ซึ่งเป็นเผ่าอื่น บ้านอื่น ก็ถือตามเผ่าของแม่ กล่าวอย่างสั้นๆ คือ ไม่ถือว่าชาติพันธุ์ของพ่อหรือแม่เป็นตัวกำหนดกลุ่มชาติพันธุ์ของลูก แต่จะถือว่าเกิดในบ้านใดเผ่าใด ก็เป็นคนบ้านนั้นเผ่า นั้น ยกเว้นแต่ว่า ทั้งพ่อและแม่เป็นเผ่าเดียวกัน ถ้าไปมีลูกอยู่ที่บ้านเผ่าอื่น ตั้งเรือนอยู่ในเขตบ้านของเผ่าอื่น ก็ยังคงถือว่าลูกเป็นเผ่าเดียวกับพ่อแม่

บทบาทหัวหน้าครอบครัว คนเงะมักจะอยากได้ลูกคนแรกเป็นผู้ชาย เพื่อทำหน้าที่หัวหน้าครอบครัว ดูแลพี่น้องและสมบัติของครอบครัว ปรกติลูกชายที่แต่งงานแล้วก็จะไม่แยกเรือนออกไป คงอยู่รวมกันใน

เรือนเดิมของพ่อแม่ นอกจากจะไปทำงานที่อื่นก็อาจแยกเรือนออกไป แต่ยังถือว่ามีส่วนในทรัพย์สินสมบัติของพ่อแม่อยู่ด้วย ในปัจจุบันคนจะรับอิทธิพลของกลุ่มลาลุ่มมากขึ้น เมื่อลูกชายแต่งงานก็ต้องก็อาจแยกเรือนออกไปเลย เรือนจะจึงมีขนาดเล็กลงและคนในครัวเรือนก็น้อยลง การแบ่งปันมรดกหรือทรัพย์สินอาจชัดเจนขึ้น มีการแบ่งปันกันโดยพ่อแม่แบ่งให้เมื่อออกเรือนไป แต่อย่างไรก็ตามคนจะก็ยังถือว่าผู้ชายมีสถานะเหนือกว่าผู้หญิง และเป็นผู้ตัดสินใจในครัวเรือนในฐานะหัวหน้าครอบครัว

ถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นในครัวเรือน กลุ่มพี่ชายน้องชายก็จะเป็นผู้ปรึกษาหารือกัน ถ้าพ่อแม่ยังอยู่ต้องฟังเสียงพ่อแม่เป็นหลัก หรือพ่อแม่อาจยกหน้าที่ให้ลูกชายคนโตเป็นหัวหน้าดูแลแทนพ่อก็ได้ ในครัวเรือนที่มีฝ่ายชายอยู่ด้วย เขยอาจมีส่วนแสดงความคิดเห็น แต่ในการตัดสินใจ ถือว่าเฉพาะพี่น้องผู้ชายของเรือนเป็นผู้มีสิทธิตัดสินใจ แต่ถ้ามีปัญหาที่สมาชิกในครัวเรือนตัดสินใจไม่ได้ อาจต้องเชิญนายบ้านหรือคนเฒ่าแก่ของบ้านมาช่วยให้ความเห็น โดยเฉพาะในกรณีหย่าร้าง หรือเกิดปัญหาระหว่างผัวเมีย ถ้าครัวเรือนตัดสินใจไม่ได้ ต้องมีพยานที่เป็นคนนอกเรือนที่คนในครัวเรือนนับถือมาเป็นผู้ตัดสิน เช่น การปรับไหมฝ่ายที่ผิด ให้คืนค่าทอง หรือยกค่าทองให้เป็นสิทธิขาด แล้วแต่กรณีที่เกิดขึ้น คนสำคัญอีกคนหนึ่งที่จะตัดสินในกรณีนี้ คือ *ปรุเลย* ซึ่งเป็นตัวแทนครัวเรือนที่รับรู้ตั้งแต่ตอนตกลงเรื่องค่าทองและเป็นคนร่วมรับรู้ในการจ่ายค่าทอง ปรุเลยจะเป็นผู้ทบทวนความเดิมได้และถือว่าครอบครัวต้องรับฟัง

ในการหย่าร้างกันนั้น ถ้าไม่มีฝ่ายใดผิดก็จะแบ่งข้าวของให้เสมอกัน ถ้าฝ่ายผัวตาย เมียจะกลับเรือนเดิมก็ได้ ลูกจะไปกับแม่หรืออยู่กับปู่ย่าก็ได้ ถ้าผู้หญิงจะแต่งงานใหม่ พ่อแม่ของผู้หญิงก็จะได้ค่าทองอีก ไม่ต้องมาจ่ายให้เรือนของผัวคนแรก (บางเผ่าจะถือว่า ผู้หญิงเป็นสิทธิขาดของครัวเรือนของผัวไปแล้ว ถ้าจะแต่งงานใหม่ ผัวใหม่ต้องเอาค่าทองมาจ่ายให้แก่ครอบครัวของผัวเดิม) ถ้าฝ่ายหญิงตาย ฝ่ายชายจะแต่งงานใหม่ มักส่งข่าวไปบอกให้ทางเรือนพ่อแม่ของเมียที่ตายนั้นรับรู้ด้วย เพราะถือว่ายังเป็นญาติพี่น้องกันอยู่ ลูก (คือหลานของครัวเรือนทางฝ่ายหญิง) ก็ยังอยู่

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ในระบบครอบครัวของเงะนั้น แม้ผู้ชายจะมีสถานะสูงกว่าผู้หญิง แต่ผู้หญิงก็ยังถือว่าเป็นสมาชิกที่มีสถานภาพในครัวเรือน ทั้งของฝ่ายพ่อแม่ตนเองและฝ่ายพ่อแม่ของผัว ไม่ได้ขาดไปจากครัวเรือนเดิมของตนเมื่อแต่งงานแล้ว ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ถูกตัดขาดจากครัวเรือนเดิมของตนมาอยู่ในครอบครัวของสามี นับว่าผู้หญิงจะมีสถานภาพค่อนข้างดี เมื่อเปรียบกับเผ่าอื่น

คำเรียกญาติ

จะนับญาติทั้งฝ่ายพ่อและแม่ แต่โดยทั่วไป ลูกหลานจะสนิทกับญาติทางฝ่ายพ่อมากกว่า เพราะอยู่เรือนของปู่ยามาตั้งแต่เกิด นอกจากในกรณีที่กลับไปอยู่เรือนเดิมของแม่ เช่น แม่หย่าร้างแล้ว เอาลูกที่เล็กไปด้วย กรณีเช่นนี้ พี่ชายหรือน้องชายของแม่จะเป็นผู้มีความสำคัญสูงสุด

ญาติสายโลหิต

	ชาย		หญิง		
พ่อ	-	อวม	แม่	-	เอื้อย
พ่อของพ่อ (ปู่)	-	ตง	แม่ของพ่อ (ย่า)	-	ยะฮู
พ่อของแม่ (ตา)	-	ตง	แม่ของแม่ (ยาย)	-	ยะฮู
ทวด	-	ตงเตี๋ย	ทวด	-	ตงเตี๋ย
ลูกชาย	-	เจ๊ะโกญ	ลูกสาว	-	เจ๊ะกัญ
ลูกชายคนโต	-	เจ๊ะโกญเจรง	ลูกสาวคนโต	-	เจ๊ะกัญเจรง
ลูกชายรอง	-	เจ๊ะโกญตรือย	ลูกสาวรอง	-	เจ๊ะกัญตรือย
ลูกชายสุดท้อง	-	เจ๊ะโกญโลจ	ลูกสาวสุดท้อง	-	เจ๊ะกัญโลจ
หลานชาย	-	เจาโกญ	หลานสาว	-	เจากัญ
เหลน	-	เจาจารย์โกญ	เหลน	-	เจาจารย์กัญ
โหล่น	-	เจาเจ็ญโกญ	โหล่น	-	เจาเจ็ญกัญ
ลื้อ	-	เจาแจรโกญ	ลื้อ	-	เจาแจรกัญ
พี่ชาย	-	อ้าย/แอม	พี่สาว	-	ม็อก
น้องชาย	-	แอม	น้องสาว	-	ม็อก
ลูกของพี่ชายน้องชาย	-	มอน	ลูกของพี่สาวน้องสาว	-	มอน
พี่ชายของพ่อ/แม่	-	กะฮู	พี่สาวของพ่อ/แม่	-	มิฮู
น้องชายของพ่อ/แม่	-	กะฮู	น้องสาวของพ่อ/แม่	-	มิฮู
ผู้หญิงจะเรียกพี่ชายว่า	-	มิ่ง			

ญาติจากการแต่งงาน

ผัว	-	กาย็ก	เมีย	-	กะเตียล
ลูกเขย	-	ปรุขาวโกญ	ลูกสะใภ้	-	ปรุขาวกัญ

คำเรียกขาน

ลูกเขย	-	อู้	ลูกสะใภ้	-	บันเจา
พ่อผัว/พ่อตา	-	กะฮู/กยา	แม่ผัว/แม่ยาย	-	มิฮู
พี่เขย	-	กรูไลย	พี่สะใภ้	-	เนา
น้องเขย	-	กรูไลย	น้องสะใภ้	-	เนา
ลูกเขย/อาเขย	-	กะฮู	ป้าสะใภ้/อาสะใภ้	-	มิฮู
พี่ชาย/น้องชายของเมีย	-	กรูไลย	พี่สาว/น้องสาวของเมีย	-	ไม่มีคำเรียก
พี่ชาย / น้องชายของผัว	-	รวมโกญ	พี่สาว /น้องสาวของผัว	-	รวมกัญ
พี่เขย/น้องเขยของเมีย	-	ปัวออล	พี่สะใภ้/น้องสะใภ้ของเมีย	-	ยาย
พี่เขย/น้องเขยของผัว	-	ยา	พี่สะใภ้ /น้องสะใภ้ของผัว	-	ไม่มีคำเรียก
คำเรียกพ่อของลูกเขย/ลูกสะใภ้	-	กะฮู	คำเรียกแม่ของลูกเขย/ลูกสะใภ้	-	ยาย

ศัพท์อื่นๆ

บรรพบุรุษสูงกว่าทวด	-	ตงยะฮูประปรัง
พ่อเลี้ยง	-	กะฮู
แม่เลี้ยง	-	มิฮู
ลูกเลี้ยง (ลูกติดของแต่ละฝ่าย)	-	มอน (เรียกเทียบชั้นหลาน ที่เป็นลูกของพี่หรือน้อง)
ลูกบุญธรรม (ขอมาเลี้ยง)	-	เจ๊ะปรุบัน
ลูกพี่ลูกน้อง	-	เจ๊ะแอมเจ๊ะอ้าย เจ๊ะม็อกเจ๊ะมิง
พี่น้องร่วมสาบาน	-	ตักแอมตักอ้าย

ข้อห้ามในการแต่งงานในกลุ่มเครือญาติ ลูกของพี่น้องผู้ชายด้วยกัน ถือว่าสายเลือดเดียวกัน แต่งดองไม่ได้ ลูกของพี่น้องผู้หญิงก็แต่งงานกันไม่ได้ ลูกสาวของพี่น้องผู้หญิงแต่งงานกับลูกชายของพี่น้องผู้ชายไม่ได้ ที่แต่งงานกันได้ มีเฉพาะลูกสาวของพี่น้องผู้ชาย แต่งกับลูกชายของพี่น้องผู้หญิง

ลักษณะข้อห้ามนี้แสดงให้เห็นว่า เเงถือฝ่ายชายเป็นผู้สืบสายโลหิต เป็นฝ่ายสำคัญ เพราะลูกสาวของพี่น้องผู้ชาย ถือว่ามีสถานะต่ำกว่า จึงอนุญาตให้แต่งงานกับลูกชายของป้าหรืออาผู้หญิงได้

ข้อห้ามและข้อยกเว้นในการเลือกคู่ที่ดี การแต่งงานที่ดี ในปัจจุบันหย่อนความสำคัญลงมาก

เพราะมีการอพยพโยกย้ายครัวเรือน การออกไปทำงานต่างถิ่นต่างบ้านของผู้ชายจะ รวมไปถึงการดำรงชีวิตในช่วงสงครามที่เกิดการอพยพหลบภัยระเบิดไปอยู่ตามป่าดง ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานใหม่ เหล่านี้ทำให้การยึดถือฮีตคองเคร่งครัดนั้น คลายลงดังกล่าแล้วข้างต้น

ระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

เผ่าเงือผี ทั้งที่เป็นผีที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อม เช่น ผีน้ำ ผีภู ผีกกไม้ และผีที่เป็นผีของคนตาย ผีประเภทแรกนั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนมาก อาจจะทำให้คนเจ็บคนตาย หรือแม้กระทั่งทำให้เกิดน้ำท่วม ดินถล่ม ฝนแล้ง เงะจึงกลัวผีประเภทนี้มาก ส่วนผีคนตายนั้น ทำได้อย่างมากก็คือปรากฏเป็นรูปเป็นเงา ที่ทำให้สะดุ้งตกใจกลัว แต่ไม่ทำให้เจ็บป่วย นอกจากผีตายโหง ซึ่งเป็นผีที่คนเงะกลัวมากที่สุด

นอกจากนั้น คนเงะยังเชื่อในอำนาจบางอย่างที่อาจเข้าไปสิงอยู่ในสิ่งอื่น (animatism) แล้วทำให้เกิดปรากฏการณ์พิเศษขึ้น เช่น หัวवानบางชนิด ว่านโพง ว่านไฟ นอกจากนี้ยังเชื่อว่าคนบางคนสามารถควบคุมหรือใช้อำนาจนั้นได้ โดยการเรียนรู้คาถาอาคมที่สามารถสอนหรือถ่ายทอดได้ด้วยคนที่รู้คาถาควบคุมอำนาจเช่นนี้ คนเงะจะค่อนข้างกลัวและไม่อยากคบหาสมาคมด้วย

ผีต่างๆ ที่กล่าวนี้ อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. ผีที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อม ได้แก่ ผีฟ้า ผีดิน ผีน้ำ ผีกกไม้

ปะเตง หรือ ยางมะเตง คือ ผีฟ้า หมายถึงฟ้าผ่า อาจปรากฏเป็นเสียง คือ ฟ้าร้อง แสงสว่าง คือ ฟ้าแลบ และไฟ คือ ฟ้าผ่า รวมเรียกเป็น ปะเตง หรือ มะเตง บางที่เรียกตามลาวลุ่มโดยใช้ภาษาว่า ยางประะฮู เป็นคำเรียกโดยรวมๆ หมายถึง อำนาจที่มาจากท้องฟ้า

บนฟ้ายังมี **ยางอวมซิม** คือ ภาพคนที่เงาดำๆ บนดวงจันทร์ เงะเรียกว่ายางอวมซิม และอธิบายตามนิทานของเผ่าว่า ยางอวมซิมขึ้นไปอยู่บนดวงจันทร์ กับเงาดำอีกเงาหนึ่ง คือ **นางลอสาจ**

ยางกวางตรวย หรือ **ยางกะเตี้ยก** คือ ผีดิน อยู่ในดิน เวลาจะถางไร่หรือปลูกเรือน ต้องขอที่จากยางกวางตรวยก่อน โดยปักไม้หมายที่ไว้ แล้วขอให้ผีดินมาบอกในฝัน ถ้าฝันดีก็หมายความว่าผีดินให้ที่ตรงนั้น

ยางโก๊ะฮู คือ ผีภู คนเงะบอกว่า ผีภูตัวใหญ่มาก สูง ๘ ศอก ดินยาว ผีภูจะเห็นเป็นเงาดำๆ หรือบางที่ก็เห็นรอยตีน

ยางด๊ะฮู คือ ผีน้ำ เรียกรวมๆ กันไปหมด ถึงอะไรก็ตามที่อยู่ในน้ำ โดยทั่วไปเชื่อว่า ในวังลึกๆ

๒๖๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

มีผิวน้ำ ซึ่งอาจปรากฏรูปเป็นตัวคนหรือควาย น้ำบางแห่งที่มีคนตาย เชื่อว่าอาจมีคนตายซ้ำอีก เพราะคนที่ตายก่อนกลายเป็นผิวน้ำมาคอยดิงตัวคนที่ลงน้ำตรงนั้น บางทีผิวน้ำก็ปรากฏเป็นงูใหญ่สีดำ ไม่มีหงอน จะเรียกว่า **งูชวง** หรือบางทีก็เรียกว่า กะเซนปัด แต่งูชวงนี้ไม่ได้อยู่ในน้ำ งูที่มีหงอนและอยู่ในน้ำ คือ **มารจอง** หรือ เจือก เคยมีเรื่องเล่าว่า ที่บ้านปรอย มีงูชวงตัวใหญ่กินคน มีเด็กลงไปเล่นน้ำที่ห้วยเชิงงูชวงเลื้อยจากภูลงมากินเด็ก พ่อแม่ตามหามาพบ จึงให้หมอมาคู ก็รู้ว่ามีงูชวงมากินเด็ก จึงคิดกันให้เอาเหล็กมาทำสามง่าม ดักไว้ที่ปากทางลงภู แล้วให้เด็กไปเล่นน้ำล่ออยู่ งูชวงก็เลื้อยลงมาจริง ๆ แต่เหล็กสามง่ามไม่พัน จึงถูกแทงตลอดตัวจนตาย

ยางเตมลง คือ ผักกไม้มืออยู่ในต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นไทร (กกไฮ่) หรือต้นโพ ถ้าใครไปตัดต้นไม้ใหญ่พวกนี้ ผักกไม้มือก็อาจทำให้เจ็บป่วยหรือตายได้

๒. ผีคนตาย เรียกว่า **ยางเปรรา** จะเชื่อว่า เมื่อคนตายแล้ว ขวัญจะออกจากตัวไปเป็นเงา หรือเป็นนกเขาร้องกรูกรุกอยู่ที่บ่อนป่าช้าลักษณะที่ยางเปรรามาลอกคนก็คือเอาหินขว้างหรือทำเสียงต่างๆ ที่ไม่เห็นต้นเสียง หรือบางทีก็เห็นเป็นตัวคนที่รู้ว่าตายไปแล้ว ผีคนตายนี้ไม่มาทำให้คนเจ็บป่วย ถึงอย่างนั้นก็ยังกลัวเพราะรู้ว่า ไม่ใช่เป็นคนธรรมดาแล้ว และที่กลัวที่สุดก็คือ **ยางเปรราเปรียง** หรือผีตายโหง คือพวกที่ตายผิดธรรมชาติ เชื่อว่าดุร้ายและอาจทำอันตรายคนถึงตาย

ผีคนตายอีกประเภทคือ **ยางดง** หรือ ผีเรือน ซึ่งมีอยู่ ๒ อย่าง ยางดงพวกหนึ่งคือ ผีปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้ว และยางดงอีกพวกคือ ผีที่มากับไม้เสาที่ปลูกเรือน ซึ่งเดิมอาจเป็นผักกไม้มือ แต่ถ้าตัดไม้ที่มีผีมาทำเสา ก็จะกลายเป็นยางดงในเรือนนั้น อยู่ประจำเสาเรือนบางเสา

เวลาคนจะแบ่งฮีดเรือน ก็จะเลี้ยงผีเรือน เรียกรวมๆ ไปว่ายางดง แต่ไม่ระบุว่าเป็นผีปู่ย่าตายายหรือผีเสาเรือน เฉพาะยางดงที่เป็นปู่ย่าตายายนั่น เชื่อกันว่า ถ้าลูกหลานทำผิดฮีดคอง ผีปู่ย่าตายายจะมาเข้าคนนั้น ทำให้เจ็บป่วยได้ ในกรณีนี้ต้องแบ่งฮีดฆ่าหมูฆ่าไก่เลี้ยงผี เรียกว่า **ตฺรุษวน** **ไ้ก้สวน** (ตฺรุษ คือ ไก่ ไ้ก้ คือ หมู)

ผีที่แตกต่างไปจากผีกลุ่มใหญ่ ๒ กลุ่ม นี้อือ ปอบ ซึ่งคนจะเรียกว่า **เป็น** คนธรรมดาอาจกลายเป็นปอบได้ด้วยสาเหตุดังนี้

๑. คนที่เรียนคาถาอาคมเวทมนตร์ต่างๆ มากมาย แล้วควบคุมคาถาอาคมเหล่านั้นไม่ได้ ก็จะกลายเป็นปอบไป

๒. คนที่มีวณโพง วานไฟ วานใจดำ ฯลฯ และวณต่างๆ ที่มีอำนาจพิเศษ จะใช้คาถาอาคมสั่งวานไปทำอันตรายคนอื่นได้ ถ้าวานไปทำร้ายใคร คนนั้นก็จะกลายเป็นปอบ ถ้าเลี้ยงวานแล้ว

ควบคุมไม่ได้ บางทีวานก็กลับมาเข้าตัวเจ้าของ จนกลายเป็นปอบไปเอง

๓. คนที่เจ็บอยู่นานๆ รักษาไม่หาย หมอครูทำพิธีแล้วบอกว่ามีผีภู ผีผามาทำให้เป็นไปต่างๆ หรือบางทีก็บอกว่าผีบังบด (คนที่อยู่ในเมืองที่มองไม่เห็น คล้ายๆ คนเมืองลับแล) มาเข้าจิตใจ ทำให้ผิดปกติไป เจะเรียกว่าเป็นปอบเหมือนกัน

อาจกล่าวได้ว่า คนเจะเชื่ออำนาจพิเศษหรือเชื่อเรื่องคาถาอาคม แต่เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ฉะนั้น คนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งไม่ดีเหล่านี้ ก็จะถูกเรียกว่าเป็นปอบ ไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย นอกจากนั้น ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวานยา เจะเชื่อว่า ถ้าคนที่มีความยาวหรือว่าพิษต่างๆ ถ้าปล่อยไปทำอันตรายคนอื่น แล้วคนที่ถูกว่านยาก็ถึงตาย จะเรียกว่า **สุน** เมื่อตายไปแล้ว เจ้าของว่านจะต้องมาเป่ามนตร์ เรียกว่านยากลับออกมาทางปาก ไม่อย่างนั้นก็จะกลายเป็นปอบ

นอกจากปอบแล้ว ก็ยังมี **เป็นตายฮู** **เป็น เจริบ** และ **เสือคน**

เป็นตายฮู คล้ายๆ ผีกองกอย เป็นผีที่มีรูปร่างลักษณะเหมือนคน แต่ผอมมาก แขนขาเหมือนกิ่งไม้ ไม่มีเสื้อผ้าถุงห่ม เวลาเดินดินจะพลิกไปข้างๆ เป็นตายฮูนี้อยู่ในป่า มีเรื่องเล่าว่า เคยมีเป็นตายฮูเข้ามาลักเอาเสื้อผ้าของคนในบ้านไปนุ่งห่ม เอากะเตี่ยวไปนุ่ง เจ้าของตามไปเห็น เลยเอาไฟโยนไปเผา เป็นตายฮูก็ถูกไฟไหม้ไปหมด

เป็น เป็นผีตัวผอมยาวคล้ายเส้นผม ชอบกินเลือดคน เป็นอยู่ในน้ำ เวลาคนลงอาบน้ำห้วย ถ้าไม่ระวังตัวอาจถูกเป็น หรือผีกินเลือดนี้มาสูบลือดจากหัวแม่เท้าจนตายได้ เมื่ออยู่ในวังน้ำ เป็นจะพันม้วนตัวเป็นวง ถ้าใครไปจับเอามาได้ และเก็บไว้กับตัว ก็จะทำให้อยู่ยงคงกะพัน แต่เป็นหรือผีกินเลือดนี้ไม่ใช่พวกผีน้ำ หรือ ยางติะฮู

เจริญบ คือ ผีอำ เวลานอน บางทีจะรู้สึกเหมือนมีคนมาทับแขนทับขา ทับตัว เคลื่อนไหวไม่ได้ ออกเสียงก็ไม่ได้ เรียกว่า **ตะม้อกเจริญบ** ต้องให้คนอื่นมาช่วยดึงหรือปลุก จึงจะลุกขึ้นได้ ฉะนั้น ผีอำนี้จึงไม่ปรากฏรูปร่างลักษณะชัดเจน

จะเห็นได้ว่า ผีที่เรียกว่า **เป็น** หรือ **เป็น** นั้น จะมีลักษณะเป็นคน แต่ไม่ใช่คนธรรมดา ส่วน **เจริญบ** เป็นอีกพวกหนึ่ง คือ เป็นผีไม่มีตัวตน

ที่แตกต่างไปอีกประเภทหนึ่ง คือ **เสือคน** หรือเสือสมิง เชื่อว่า เสือที่เคยกินคนหลายๆ คน อาจกลายเป็นเสือคนได้ คือมีผีคนตายอยู่ในตัวเสือนั้น บางทีคนที่มีความมนตร์มากๆ ก็อาจกลายร่างเป็นเสือได้ วิธีสังเกตว่าเป็นเสือธรรมดาหรือเสือคน ต้องดูที่ตีนเสือ ถ้าวอยตีนมี ๕ นิ้ว ก็เป็นเสือคน เสือธรรมดาจะมีเพียง ๔ นิ้ว คนเจะและชนเผ่าส่วนมากในเมืองกะลัมจะกลัวเสือคนนี้มากที่สุด เพราะเสือในบริเวณ

๒๖๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

กะลิมมีมาก จึงเชื่อว่าเสือจำนวนหนึ่งต้องเคยกินคนมาแล้ว เสือพวกนี้จึงเป็นเสือคนไม่ใช่เสือธรรมดา

บางครั้งก็เชื่อว่า มีคนธรรมดาที่ถูกเวทมนตร์ของคนอื่น ทำให้กลายเป็นเสือไป ดังที่มีเรื่องเล่ากันแพร่หลายว่า มีครอบครัวหนึ่งเดินทางจากแขวงจะไปสาละวัน ระหว่างพักกลางคืนก็ก่อกองไฟไว้ให้ผู้หญิงสองคนนอนกลาง มีพ่อและญาติผู้ชายอีกคนนอนกระหนาบริม เสือคนเข้ามาตอนกลางคืน ที่รู้ว่าเป็นเสือคนก็เพราะไม่กลัวไฟ แต่เอาตีนตะกุกกลับไป พ่อจึงบอกว่า ครอบครัวจะเดินทางกลับไปเยี่ยมบ้าน ไม่ได้คิดจะทำอันตรายใคร ไม่มีข้าวของเงินทองอะไรมาด้วย ขอให้ไปเสีย อย่ามาทำร้ายเสือคนก็ไป รุ่งเช้าจึงมาดูกองไฟ เห็นชัดเจนว่ารอยตีนนั้นมี ๕ นิ้ว

เนื่องจากคนจะติดต่อกับคนเผ่าอื่นมากพอสมควร โดยเฉพาะลาวลุ่ม จึงเห็นได้ว่า มีความเชื่อเรื่องผีบางลักษณะที่น่าจะเป็นอิทธิพลจากลาวลุ่ม เช่น เรื่องปอบ แต่จะไม่มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องที่ปอบจะเข้าไปสิงในตัวคนแล้วกินคนนั้นจนตาย แต่เชื่อว่า คนที่เจ็บป่วยอยู่นานๆ อาจเป็นเพราะมีคนคิดร้าย เช่น ไข้วันหรือเวทมนตร์ต่างๆ เนื่องมาจากอยากได้ข้าวของมีค่าของคนเจ็บนั้นหรือมีความโกรธแค้นอยู่ คนที่เจ็บนานๆ นี้มีลักษณะคล้ายปอบคือไม่หายแต่ก็ไม่ตาย รูปร่างลักษณะทรุดโทรมไม่เหมือนคนธรรมดา

ความเชื่อเรื่องขวัญ หรวาย

จะเชื่อว่าคนเป็นๆ ทุกคนจะมี **หรวาย** อยู่บนจอมผม (กระหม่อม) ถ้าหรวายไม่อยู่ในตัว คนนั้นก็จะเจ็บป่วย เวลาคนนอนหลับ หรวายจะออกจากตัวเที่ยวไปในที่ต่างๆ ไปพบไปเห็นอะไร นั่นคือสิ่งที่เราจะเห็นในความฝัน

ถ้าคนที่มีเวทมนตร์มาทำร้ายหรือฆ่าหรวายของคนอื่น คนนั้นก็จะตาย ฉะนั้นที่ว่าคนใช้เวทมนตร์มาทำร้ายก็คือทำร้ายหรวายนั่นเอง เมื่อคนตาย หรวายก็จะตายไป ไม่มีการไปเข้าร่างอื่น หรือไปเกิดใหม่ แต่บางทีก็เชื่อว่าหรวายจะออกจากตัวคนตาย กลายเป็นนกเขาร้องกรูกรูอยู่ที่ป่าช้า ถ้าใครไปทักถามหรือไปจับนกนั้นมา ผิดคนตายก็จะกลับมาเรือน

ความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับหรวายนี้อาจขยายรายละเอียดมากขึ้น เมื่อจะติดต่อกับลาวลุ่ม และรับเอาความคิดความเชื่อของลาวลุ่มมาประกอบเข้ากับความเชื่อพื้นฐานเดิม คนจะจะทำพิธีเรียกขวัญผู้ใหญ่เรียกว่า **ลาฮุแนล** และเรียกขวัญเด็ก เรียกว่า **ยาล** ซึ่งลักษณะพิธีกรรมเป็นการทำกระทงบนผี หรือเลี้ยงผี พิธีเรียกขวัญนี้ทำกันทั่วไปในปัจจุบัน โดยเฉพาะในะงะกลุ่มที่อยู่ใกล้สำนักเมือง แต่ท้าวสวนเทียนบอกว่าเดิมไม่ค่อยเห็นมีใครทำและงะที่อยู่บ้านไกลๆ ก็ไม่ค่อยทำกัน จึงนำไปได้ว่า ทั้งลาฮุแนล และ ยาล นี้ เป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในระยะหลัง เมื่อมีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นที่มี

วัฒนธรรมหรือความเชื่อบางอย่างคล้ายกันแต่รายละเอียดต่างกัน ดังเช่นที่เงะมีความเชื่อเรื่อง หูวาย อยู่แล้ว และรับเอาความเชื่อเรื่องการทำขวัญเรียกขวัญจากกลุ่มลาวลุ่มเข้าไปประกอบความเชื่อเดิม สิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างคือ คำ หูวาย นี้ ใช้อยู่ในภาษาของชนเผ่าที่พูดภาษาสาขาอะตูกิก แทบทุกภาษา เช่น กะตู จะต้อง ดักกั จึงอาจเป็นคำเดิมหรือคำที่เพี้ยนใช้ร่วมกันเมื่อรับอิทธิพลวัฒนธรรมใหม่ก็เป็นได้

ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ

ฮีตหรือพิธีกรรมต่าง ๆ ของเงะ แบ่งได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ เช่นเดียวกับชนเผ่าทั่วไป คือ ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน หรืออาจเรียกว่าเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ ประเพณีพิธีกรรมของชุมชนในเทศกาล และประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต

๑. ประเพณีเกี่ยวกับการทำมาหากิน

เผ่าเงะปลูกข้าวไร่เป็นหลัก พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากินจึงเป็นเรื่องของการเพาะปลูก และความอุดมสมบูรณ์แต่พิธีกรรมในกลุ่มนี้มักถือเป็นฮีตเรือนคือเป็นเรื่องของครัวเรือนและเป็นพิธีเล็กๆ เพียงแต่ต้องกำหนดนัดทำพร้อมกันทั้งชุมชน ประเพณีหรือพิธีกรรมในกลุ่มนี้ได้แก่ บุญถางไร่ และ บุญข้าวใหม่

บักขะจ๊ะฮู อันโตนอญ บุญถางไร่

เมื่อไปเลือกที่เพื่อจะถางไร่ใหม่ และทำพิธีปักไม้ขอดินจากผีดินแล้ว ก่อนลงมือถางต้อง กำหนดว่าเป็นขะลำ ๑ วัน มีการเฝ้ารอบบริเวณเพื่อกันไฟป่า จากนั้นจึงลงมือถางสัก ๑-๒ เมตรก่อน หลังจากผีดินมาบอกความฝันแล้วจึงลงมือถางต่อจนเสร็จ เมื่อถางเสร็จหมด จึงลงมือจุดไร่ คือเผาตอ ไม้และวัชพืชที่ถางออก ก่อนจะจุดไร่ ถือว่า ขะลำอีก ๑ วัน ต้องไม่พูดจาหักทลายคนต่างบ้าน และห้าม คนนอกบ้านขึ้นเรือน เมื่อจุดไร่แล้วจึงจะถือว่า พันขะลำ

ในช่วงสักข้าว เงะไม่มีบุญสักข้าวเหมือนตะเรียง แต่มีข้อห้ามว่า ในช่วงนี้ผู้ชายต้องไม่ตัดผม ไม่ตีเหล็ก ไม่ให้อาบน้ำมวก (น้ำขาวข้าว) สระผม เพราะจะทำให้ข้าวลืบ

ฮิจะฮีบ บุญข้าวใหม่

เมื่อข้าวตอ(ข้าวเบา)สุก และข้าวกลางพอกจะเกี่ยวทำข้าวเม่าได้ จะต้องนัดหมายกันทั้งบ้าน ทำบุญฮิจะฮีบ บางปีก็กินหมู ถ้าปีใดเศรษฐกิจดี ก็อาจจะกินควาย ซึ่งมักเลือกควายตอน

ในวันที่นัดหมายกันไว้ จะเริ่มด้วยการเรียกปีให้เข้ามาอยู่ในตัวหมู แล้วเอาหมูนั้นไปฆ่านอกบ้าน ปรงอาหารและกินอยู่นอกบ้าน หมูตัวนี้ต้องกินให้หมดใน ๑ วัน ถ้าเป็นควาย ต้องกินให้หมดใน ๓ วัน เมื่อพ้นกำหนดแล้ว ถ้ายังมีเหลือต้องเอาทิ้งให้หมด เสร็จแล้วจึงฆ่าไก่ เอาเลือดแบ่งใส่กะบั้งให้ตามครวเรือนทุกเรือน เมื่อถึงเวลาไปเก็บเกี่ยว ก็จะเอาเลือดไก่นี้สะไปตามกอข้าว แล้วเอากะบั้งมัดไว้ที่กอข้าวกอหนึ่ง เว้าเรียกผีข้าวว่า อย่าให้ไปไหน ให้ได้ข้าวมากข้าวเต็ม แล้วจึงเริ่มเกี่ยว

ชีจะฮั้นนี้มีทั้งที่เป็นฮิตเรือนและฮิตบ้าน ถ้าเป็นฮิตเรือน ก็เลี้ยงผีที่เรือน แล้วเอาส่วนหนึ่งไปไร่เพื่อเลี้ยงผีไร่ แบ่งฮิตเรือนก่อนแล้วจึงแบ่งฮิตบ้าน ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านเป็นผู้ทำพิธี หมูหรือควายในการแบ่งฮิตบ้านจะได้จากการเรียไรคนทั้งบ้าน ในช่วงแบ่งฮิตเรือนและฮิตบ้าน ถือว่า ชะล่า ๑ วัน ห้ามคนนอกบ้านขึ้นเรือน หรือเข้าในบริเวณบ้าน

ในระยะก่อนเอาข้าวขึ้นเล้าข้าว อาจมีการหลามข้าวใส่กะบั้ง หลามหมู นก อัน ฯลฯ แล้วทำร้านน้อยๆ เอาข้าวที่หลามไว้นี้เลี้ยงผี แต่ไม่เลี้ยงในเล้าข้าว

บุญข้าวใหม่ อาจถือเป็นพิธีกรรมฉลองการเก็บเกี่ยว บางที่เรียกว่า *จัญญา* หรือ บุญกินข้าวใหม่ ก่อนกินข้าวใหม่ บางเรือนอาจทำกะบั้งใส่อาหารเล็กๆ น้อยๆ ไปเลี้ยงผีนอกเรือน แต่จะไม่ทำก็ได้ เพียงแต่นิยมกันว่า ทำแล้วจะดี ได้ข้าวได้น้ำมากบริบูรณ์

ประเพณีของชุมชนตามเทศกาล

ฮบายวิล บุญเดือน ๓

ประเพณีหรือพิธีกรรมที่ใหญ่ที่สุดของเผ่าเงะคือ *ฮบายวิล* ซึ่งจะทำในเดือน ๓ อันเป็นเดือนที่ชนเผ่าแทบทุกเผ่าจะมีพิธีแบ่งฮิตบ้าน ที่อาจถือว่าเป็นบุญประจำปี หรือบุญปีใหม่ แต่ชนเผ่าไม่มีระบบการนับเดือนปี จะนับเอาระยะเวลาที่เริ่มทำการเพาะปลูกและสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวเป็นสำคัญ ฮบายวิลจะต้องทำเมื่อจะเริ่มฤดูการเพาะปลูกใหม่ ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาสำคัญ ทั้งชุมชนต้องทำร่วมกัน ถ้าปีใดอดอยากขาดแคลนหรือไม่สะดวกจริงๆ ก็อาจงดไปได้ แต่ไม่เกิน ๑-๒ ปี ก็จะต้องจัดทำให้ได้ คนเงะมักจะเรียกฮบายวิลกันอย่างง่าย ๆ ว่า แบ่งฮิตกินควาย เพราะคนเงะถือฮิตกินควาย ฮบายวิลจึงถือได้ว่าเป็นพิธีกรรมสำคัญที่สุดของเผ่า

ฮบายวิลจะเริ่มเมื่อถางไร่จืดไร่เสร็จแล้ว ก่อนฝนจะลงและสักข้าวได้ ต้องเตรียมจัดหาควายจะไปจับจากในป่าหรือซื้อหากมาก็แล้วแต่ หากบ้านมีเศรษฐกิจไม่ดี ก็ต้องช่วยกันไปรับจ้างทำงาน รวบรวมเงินกันมาซื้อควายและเตรียมข้าวปลาอาหารไว้ตามที่นัดหมายกัน

ขั้นตอนของพิธีกรรม การเตรียมสำหรับฮบายวิลนั้นเป็นการใหญ่และกินเวลานาน เริ่มตั้งแต่ผู้เฒ่าผู้แก่และนายบ้านจะต้องปรึกษาหารือ กำหนดวันที่จะแบ่งฮิต และเชิญเงะบ้านอื่น มากินเลี้ยง โดยกะขนาดหมู่บ้านให้ใกล้เคียงกัน เพราะจะต้องมีการเชิญเวียนกันไปเหมือนการตอบแทนกัน บ้านตรากมักจะเชิญบ้านจะร็อก บ้านจิง บ้านหาดแป๊ะ บ้านเหล่านี้ไปมาหากันได้ไม่ยากนักและคนส่วนใหญ่ก็มักเป็นญาติเกี่ยวดองกันอยู่ การเชิญแขกนี้มีข้อกำหนดว่า ถ้าบ้านใดรับเชิญไปกินบุญอีกบ้านหนึ่งแล้วในปีเดียวกันจะเชิญบ้านนั้นมาเป็นแขกของตนไม่ได้ ต้องรออีกปีหนึ่งจึงจะเชิญได้ จึงมีลักษณะเป็นการจัดระบบให้มีการสืบเนื่องความสัมพันธ์กันไปเรื่อยๆ

นายบ้านจะทำหน้าที่รวบรวมอาหารและสิ่งของต่างๆ ที่จะต้องใช้ในการตกแต่งและการเลี้ยงสำหรับงานส่วนกลางของบ้าน นายบ้านจะกำหนดกลุ่มหนุ่มสาวที่ต้องช่วยกันจัดหาสิ่งต่างๆ เช่น ไปเสาะหาเสาหลักควาย ทำเครื่องตกแต่งเสา เสาะหาอาหาร ซ่อมแซมตกแต่งกว้านบ้าน

แต่ละครัวเรือนจะต้องเตรียมในส่วนการเลี้ยงของเรือนด้วย เช่น หาหมูหาไก่สำหรับเรือน ครัวเรือนที่ยากจนหรือมีความขาดแคลนอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ต้องไปทำร่วมกับครัวเรือนอื่น เรือนที่มีฐานะดีอาจเตรียมฆ่าควายของเรือนตนร่วมกับส่วนของบ้าน เรือนหนึ่งจะฆ่าควายกี่ตัวก็ได้ ทั้งนี้ไม่นับรวมกับควาย ๑ ตัวที่ทุกเรือนต้องมีส่วนร่วมกันในการจัดหาแบ่งฮิตกว้านและเลี้ยงแขกที่เชิญมา นอกจากอาหารที่เตรียมสำหรับเรือนแล้ว ทุกเรือนต้องมีส่วนร่วมในการหาอาหารของบ้าน ที่บ้านจะร็อกมักจะทำหน้าที่ว่า แต่ละเรือนต้องส่งอาหารให้ส่วนกลางดังนี้ คือ ไก่ ๑ ตัว เหล้า ๒ จอก ข้าว ๒ กะเจาะ กล้วย อ้อย ข้าวต้ม ข้าวเขียบ ยาสูบ ทั้งหมดนี้เอาไปรวมไว้ที่กว้านบ้าน นอกจากนั้นก็จะช่วยกันหาเครื่องปรุงเช่น พริก หอม เกลือ

เฉพาะเหล้าหมักหรือเหล้าไห่นั้น จะเตรียมทำได้ก็ต่อเมื่อกำหนดงานแบ่งฮิต ใช้เวลาเตรียมประมาณ ๑ เดือน นอกจากหมักเหล้าไห่แล้วก็อาจหาเหล้ากก คือ เหล้าหมักผสมเปลือกไม้บางอย่างเหล้าเต็ด คือ เหล้ากลั่น หรือเหล้าต้ม ทั้งหมดนี้ต้องกะให้พอดีกับวันแบ่งฮิตซึ่งมักเลือกวันเดือนขึ้นเพื่อความสะดวกในตอนกลางคืน ระยะเวลาในการแบ่งฮิตจะตก ๓ วัน ๓ คืน คือมือเตรียม มือตั้ง และมือฆ่าควาย

มือเตรียม ญาติพี่น้องจากบ้านอื่นจะมาช่วยตามเรือนพี่น้องของตน เตรียมหม่าข้าว (แช่ข้าวเหนียว) เตรียมฆ่าหมูฆ่าไก่ หมูๆจะปักเสาหลักหน้าเรือนที่จะฆ่าควาย และช่วยกันปักเสาหลักควายของกว้าน เสาหลักนี้ถ้าของเก่ายังแข็งแรงดีอยู่ก็ใช้ได้ แต่ต้องตรวจตรากันอย่างดีเพราะถ้าเสาไม่แข็งแรง ควายดินหลุดหรือเสาหักก็จะเป็นอันตรายมาก นอกจากนั้นต้องตกแต่งเสาด้วยลำไม้ไผ่สูงๆ มี

พุ่มใบอยู่บนยอด ประดับประดาด้วยผิวไม้ไผ่ขูดเป็นฝอยทิ้งชายยาวๆ และสานดอกเป็นรูปต่างๆ มาห้อยไว้เป็นแผง ตัวเสาหลักมักจะทำส่วนบนให้คอดเล็กน้อย แล้วตัดด้านบนให้เรียบตรง อาจจะแต้มสีหรือเขียนลายตกแต่งตามที่เห็นงาม ส่วนมากเป็นสีแดงและสีดำ ที่ด้านบนสุดจะสานไม้ไผ่เป็นกรวยแหลมปากด้านบนเปิด ตกแต่งด้วยฝอยไม้ไผ่และดอกसान

มื่อตั้ง หรือมื่อผูกควาย จะนำควายมาผูกที่เสาหลักหน้ากว๊านและหน้าเรือน ถ้าเป็นควายที่ซื้อมา จะต้องผูกไว้ที่อื่นนอกบ้านก่อน มื่อตั้งจึงจะนำควายเข้ามาผูก เชือกผูกทำจากเครือเถา หวาย หรือเชือกหนังก็ได้ ส่วนมากจะผูกควายตั้งแต่เช้า แต่ถ้าเป็นการไล่จับควายจากป่า ก็อาจจะผูกตอนบ่ายแต่ไม่เกินบ่ายสองโมงหรือสามโมงเป็นอย่างช้าที่สุด

แขกเชิญจากบ้านอื่นจะมาถึงในช่วงนี้ แต่จะยังไม่เข้าบ้าน บ้านเจ้าภาพจะต้องไปเตรียมการต้อนรับที่ทางเข้าบ้าน มีน้ำ อาหารและเหล้าไปรับ ให้พักผ่อนและกินของเลี้ยงอยู่ที่นั่น จนประมาณบ่ายสามโมงหรือสี่โมงจึงจะให้เข้าบ้านได้ แขกต้องไปพ้อน เป็นขบวนอ้อมรอบกว๊าน ๓ รอบ แล้วจึงขึ้นพักบนกว๊าน การเชิญเข้าบ้านและเดินอ้อมกว๊านนี้คือการบอกกล่าวผี เพราะในช่วงแบ่งฮีดถือว่า เป็นชะล่ำบ้าน คนนอกบ้านจะเข้าบ้านไม่ได้ ถ้าไม่เชิญเป็นพิธีการ

ในช่วงเย็นจะมีการเลี้ยงอาหารและเหล้าบนกว๊าน ตามเรือนที่มีแขกและญาติพี่น้องมาพักก็จะเลี้ยงกัน ส่วนที่กว๊านนอกจากนายบ้านและคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นผู้อาวุโสของบ้านแล้ว ก็มักจะมีตัวแทนจากเรือนต่างๆ มาร่วมรับรองแขกด้วย ในตอนหัวค่ำ ก่อนเริ่มกินเลี้ยง จะต้องบ๊ะกว๊าน โดยการเ็นผีหรือ คอบผีกว๊าน และผีปู่ตายาย (ผีดง) ผีภู ผีกกไม้ ผีป่า ฯลฯ ตามเรือนก็จะเ็นผีดงด้วย ในพิธีเ็นผีนี้นี้ต้องมีจอกเหล้าจอกน้ำ ดอกไม้สำหรับจุ่มในเหล้า เมื่อคนเฒ่าเ็นผีแล้วก็จะเอาดอกไม้จุ่มเหล้าในจอกนำไปชดที่ตัวควาย ในขณะที่เ็นผีต้องสั่นกระดิ่งพวงไปด้วย จากนั้นก็ลาพ้อน กินเลี้ยงกินเหล้า

หนุ่มสาวก็จะไปม่วนขึ้นรีนเรียงตามเรือนที่สนิทสนมคุ้นเคยกัน ไปขอข้าวต้มข้าวเหนียวกินตามเรือนต่างๆ มีพ้อนมีขั้วเบงกันเกือบตลอดคืน

มื่อฆ่าควาย เริ่มตอนเช้ามืด ประมาณตีห้า ผู้เฒ่าจะคอบผีกว๊านอีกครั้ง เรือนที่ฆ่าควายก็ต้องคอบผีเรือน เจ้าเรือนนั้นเป็นผู้เ็น

สมัยก่อน การฆ่าควายจะตั้งให้ผู้แทนบ้าน ๓-๔ คน ช่วยกันฆ่า และมีคนที่เชิญมาเป็นแขกนั้นช่วยฆ่าด้วยอีก ๒-๓ คน มักใช้ดาบหรือมีดยาว เรียกว่า จ้าว ในการแทงควายจะต้องแทงด้านเดียวจะเป็นด้านซ้ายหรือขวาก็ได้เพื่อให้เลือดควายออกด้านเดียวที่สำคัญคือต้องระวังเวลาควายจะทรุดหรือล้ม เพราะมีความเชื่อว่า ถ้าควายล้มโดยเอาหัวหันไปทางเรือนหรือกว๊าน จึงจะถือว่าดี ถ้าล้มเอาหลังเข้า

หาเรือน ถือว่าไม่ดี ฉะนั้นคนที่จะแทงควายต้องรู้วิธีดี ไม่ให้ควายเอาขาอ้อมเสาหลัก เพราะจะทำให้ล้ม โดยเอาหลังเข้าหาเรือน นอกจากนั้นในขณะแทงควาย ถ้าควายดิ้นหนีไม่ตายง่ายๆ ก็ถือว่าดี บ้านนั้นหรือครัวเรือนนั้นจะได้ผลดีผลดี มั่งคั่งร่ำรวย แต่ถ้าควายตายง่ายๆ ก็ไม่ค่อยดี ในขณะเดียวกันตอนที่แทงควายนั่น ถ้าควายดิ้นหนีแต่ไม่ร้อง ถือว่าดี ถ้าควายร้องไปด้วย ถือว่าไม่ดี อาจมีคนเจ็บคนตายส่วนมากถ้าเป็นควายใหญ่จะดิ้นแรงและวิ่งหนีแต่ไม่ร้อง ถ้าเป็นควายเล็กหรือควายลูกแห่งจะร้องตลอดเวลา จึงไม่ค่อยนิยมใช้ควายลูกแห่งมาแข่งฮึด นอกจากเป็นฮึดเรือน เพราะควายลูกแห่งราคาถูกลงกว่าควายใหญ่มาก

การปาดหรือฆ่าและควาย จะทำที่เสาหลักผูกควาย เริ่มด้วยการปาดเนื้อควายส่วนใดส่วนหนึ่ง แบ่งให้เจ้าเรือนไปก่อน เช่น ขาหน้า สันหลัง จากนั้นจึงแบ่งส่วนให้นายบ้าน คนเฒ่า และแบ่งไปที่กัว้น (ถ้าเป็นควายฮึดเรือน) หัวควายจะตัดออกแยกไว้ต่างหากนอกเพิงกัว้นเพิงเรือน

การแบ่งปริมาณเนื้อควายมักดูตามจำนวนผู้ชายในครัวเรือน เนื้อและชิ้นส่วนต่างๆ นี้จะตัดกองไว้เป็นกองๆ บนใบตองก่อนแล้วจึงแจกจ่ายไปตามส่วน คนที่กัว้นจะรับเอามาช่วยกันปรุงอาหาร อาจแบ่งกินดิบบ้าง ปรุงให้สุกบ้าง ตามเรือนก็จะทำตามที่ชอบ มีญาติพี่น้องและแขกช่วยกัน

ระหว่างนั้นก็กินเลี้ยงกินเหล้ารื่นเริงกันไปตลอด มีการเดินแวงเวียนเยี่ยมกันตามเรือนต่างๆ ที่กัว้นจะเป็นศูนย์กลางสำคัญ มีนายบ้าน แยกเชิญของบ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่และผู้ต่างหน้า (ตัวแทน) ของเรือน กินเลี้ยงอยู่ที่กัว้น คนจากเรือนต่างๆ ก็มักจะต้องไปเยี่ยมที่กัว้นด้วย แล้วจึงจะกลับเรือนหรือไปเรือนอื่นๆ การขับเงะและฟ้อนต่างๆ จะดำเนินไปตลอดคืน

ในวันที่ ๔ จะเป็นวันส่งแขกกลับ จะต้องทำพิธีที่หัวควายที่แยกไว้นั้น โดยตั้งข้าวตั้งน้ำ แล้วเรียกผีกระเดียน (ไล่เตียน) ผีวงตรวย (ผีดิน) ปะเตงปะตวย (ผีฟ้า) เอ็นขอให้ผีฝนมีแดด เรียกผีอวมชิมอวมตาง (บนดวงจันทร์) มาทั้งหมด มีการตีปะเนาะปะฮัด ก้องลา แล้วเอาเลือดควายที่รองจากคอควาย ใส่กะละมัง ชัดไปตามทิศทางต่างๆ รอบเรือน ให้อำนวยความสะดวกให้บ้านให้เรือนพร้อมกันนั้นก็เอาชิ้นมันชิ้นเผือกและข้าวเปลือกชัดไปด้วย เสร็จแล้วเอากะดังที่ใส่หัวมันหัวเผือก หรือกะละมังเลือดควาย ปกหัวควายไว้ เมื่อทำพิธีช่วงนี้เสร็จ แยกจึงจะออกจากเรือนหรือออกจากบ้านได้ โดยปกติจะเป็นเวลาประมาณบ่ายสองโมง ไม่เกินบ่ายสามโมง แยกจะกลับหมด นอกจากญาติพี่น้องตามเรือนอาจจะยังอยู่ต่อได้

หัวควายนั่น เมื่อเสร็จพิธีแล้ว จะนำมาต้ม ลอกหนังออก ทำความสะอาดจนเกลี้ยงเกลาแล้ว จึงนำขึ้นเสียบในเรือน ที่ไม้ยาวที่ตอกติดฝาด้านข้างเรือน ส่วนที่อยู่สูงสุดติดหลังคาเรือน ถ้าเป็นควาย

๒๗/๔ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

ของกว้านจะติดตรงไหนก็ได้ แต่ต้องสูงเหนือหัว

ในวันที่ ๔ ซึ่งเป็นวันเสร็จพิธีนั้นจะต้องทำความสะอาดกว้านและเรือนทุกหลัง รวมทั้งเดินบ้านหรือลานหน้ากว้านและตามหน้าเรือนต่างๆ ด้วย เสาหลักควายนั่นอาจจะทำความสะอาดชำระล้างเพื่อให้ใช้ได้ในปีต่อไป โดยทาสีทาลวดลายเมื่อจะใช้ใหม่ แต่ในปัจจุบันมักใช้เสาไม้เนื้ออ่อนทำเสาหลัก ฉะนั้นจึงอยู่ได้เพียง ๒-๓ ปี เป็นอย่างมาก

ข้อห้ามเกี่ยวกับการแปงฮีดกินควาย

๑. บ้านที่แปงหรือสร้างกว้านใหม่ ถ้ายังไม่ได้แปงฮีด ห้ามคนขึ้นบนกว้านเด็ดขาด ถ้าทำผิดถือว่าชะล่า ต้องถูกปรับไหม นายบ้านและผู้เฒ่าผู้แก่เป็นคนตัดสินปรับไหม

๒. กว้านที่แปงใหม่ ถ้าใครไปพูดหรือทำอะไรที่ถือว่าผิดฮีดผิดคอง จะต้องถูกปรับไหมเช่นกัน

๓. ถ้าไม่ได้อยู่ในระยะแปงฮีด จะเอาพดไม้ (กิ่งไม้) และไม้ดิบ ขึ้นเรือนไม่ได้ ถือว่าชะล่า ต้องปรับไหม

๔. การแปงฮีดต้องทำตามแบบโบราณ เมื่อแปงฮีดกินควาย ก็จะเก็บหนังควายไว้ใช้เขียนเครื่องหมายหรือรูปลวดลายที่เป็นคาถาอาคมต่างๆ แต่ถ้าเป็นการฆ่าควายกินธรรมดา จะกินหนังควายด้วยทั้งหมด หรือตากแห้งเก็บไว้กินเล่นเวลาว่างงานบุญ หรือญาติพี่น้องมาหาก็ได้

เมื่อฆ่าและควายจะต้องดูดับควาย เพื่อทำนายว่าบ้านจะเป็นอย่างไรในปีเพาะปลูกนั้น เชื่อกันว่าถ้าดับงามบริบูรณ์ดี บ้านก็จะสามัคคีมีเอกภาพดีอุดมสมบูรณ์ ทำมาหากินดี ถ้าดับควายผิดรูปผิดร่าง เป็นขุม (หลุม) หรือเป็นริ้วรอยต่างๆ ก็แสดงว่าจะไม่ดี ข้าวน้ำไม่พอกิน การดูดับนี้จะดูดับส่วนเล็ก (ดับอ่อน ?) ที่ทาบอยู่บนดักใหญ่อีกที

นอกจากการดูดับควาย ยังมีวิธีการปาดหูควายข้างหนึ่ง ขว้างขึ้นไปให้ตกลงมาในกรวยแหลมที่เสียบอยู่บนเสาหลักควายด้วย ถือกันว่าถ้าตกลงในกรวย บ้านก็จะเรียบร้อยมีความสามัคคีอุดมสมบูรณ์ ถ้าขว้างไม่ลงหรือลงไม่ถูกที่ ติดค้างอยู่ตรงปากกรวยข้างกรวย ก็อาจจะมีความผิดใจระหว่างบ้านเจ้าภาพกับบ้านที่เป็นแขก

ปัจจุบัน พิธีกรรมเหล่านี้ทำกันบ้าง แต่ไม่ค่อยเชื่อถือกันนัก มักทำเพื่อความครึกครื้นเฮฮา ถ้าคำทำนายออกมาดี ก็ดีไป ถ้าไม่ดีก็จะหาวิธีแก้เคล็ดเล็กน้อยพอเป็นพิธี

ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ประเพณีการแต่งงาน (กินดอง) และประเพณีฝังศพ นอกจากนี้มีพิธีกรรมเล็กๆ น้อยๆ คือ การเรียกขวัญ

ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด เผ่าเงะไม่มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิดหรือเด็กทารก นอกจากเมื่อคลอดแล้ว แม่ลูกอ่อนจะต้องอยู่ไฟหรือนอนกระดานไฟ ประมาณ ๓ วัน โดยนอนข้างเตาไฟในเรือนระหว่างนั้นถือว่าชะล่าเรือน ห้ามคนนอกขึ้นเรือน ระหว่างอยู่ไฟ อาจเอาก้อนหินเผาไฟให้อุ่น ใช้ผ้าห่อแล้วเอามานาบท้องและให้กินน้ำร้อนอาบน้ำร้อน เมื่ออยู่ไฟครบกำหนดแล้ว อาจมีการงันเรือน คือแสดงความยินดีที่เริ่มมีการฆ่าหมูเลี้ยงญาติพี่น้อง ถือว่าได้ลูกหลานใหม่ในครัวเรือนแล้ว

จาประร็อกฮู กินดอง คือ ประเพณีแต่งงาน

โดยทั่วไป การตกลงแต่งงานจะเกิดจาก ๓ ลักษณะ

๑. พ่อแม่ฝ่ายหญิงที่ยากจน อาจยกลูกสาวให้พ่อแม่ฝ่ายชายที่มั่งมี แต่ลูกชายซึ่งรักพี่รักน้องผู้หญิงต้องยินยอมเพราะพ่อแม่จะได้ค่าดองเป็นวัวควายข้าวของ

๒. หญิงชายพอใจรักใคร่กันและเกิดกรณีผิดฮึดดองหรือได้เสียกันก่อนก็ต้องจัดการแต่งงานทันที

๓. หญิงชายพอใจรักใคร่กัน ทาบทามกันแล้วบอกพ่อแม่ของตนให้จัดการแต่งงาน

เมื่อหญิงชายตกลงปลงใจว่าจะแต่งงานกัน หรือพ่อแม่จัดหาให้ ฝ่ายชายก็จะจัดแห่แก่ **ปรุเลย** ไปทาบทามฝ่ายหญิง ทางเรือนฝ่ายหญิงก็ต้องแต่งปรุเลยไว้รับ ปรุเลยนี้จะเป็นใครก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นญาติพี่น้องหรือคนแก่แห่ เมื่อเสร็จพิธีแต่งงานแล้วปรุเลยจะได้ค่าตอบแทน ประมาณ ๕,๐๐๐ กีบ และในพิธีแต่งงาน ก็จะได้รับไก่ต้ม ๑ ตัว เนื้อส่วนคอควายที่ฆ่ากินดอง ไก่เป็นๆ ๑ ตัว เหล้า ๑ ขวด สาตปุนอน ๑ ผืน

โดยทั่วไป ค่าดองมักจะเป็นควาย ตั้งแต่ ๑-๓ ตัว สูงสุดไม่เกิน ๑๕ ตัว ทั้งนี้ ค่าดองอาจจะเป็นข้าวของต่างๆ เช่น เครื่องประดับ ไหเคลือบ ฯลฯ ซึ่งคิดราคาประเมินตามราคาควาย รวมแล้วให้เท่ากับราคาของควายที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงเรียกเป็นค่าดอง เช่น มีควาย ๒ ตัว และของอื่นๆ ที่เทียบราคาเท่ากับควาย ๓ ตัว ก็ถือว่า ค่าดองคือ ควาย ๕ ตัว

เมื่อตกลงเรื่องค่าดองกันแล้วก็จะนัดวันไปรับผู้หญิงและจะเป็นวันเดียวกับที่เอาค่าดองไปให้ด้วย ตามธรรมเนียมแต่งงานจะไม่เลือกวันเดือนดับ หรือเดือนครึ่งดวง

ในวันทำพิธี ฝ่ายชายจะส่งหมูไปให้ฆ่าเลี้ยงกันที่เรือนฝ่ายหญิง ถือว่าให้ผีปู่ย่าตายายรับรู้ เมื่อฝ่ายชายไปถึงเรือน ฝ่ายหญิงจะต้องมาต้อนรับอยู่นอกบ้าน มีการมอบข้าวของให้กัน ฝ่ายชายจะเอาผ้าถุงผ้าห่มให้พ่อแม่ผู้หญิง และฝ่ายหญิงก็เอาผ้าให้ฝ่ายผู้ชาย บางทีก็ให้เครื่องมือ เช่น มีด ดาบ ด้วย จากนั้น ก็ขึ้นเรือนฝ่ายหญิง ซึ่งจัดเตรียมข้าวปลาอาหารไว้เลี้ยง มีหมู ไก่ ข้าวปั้นข้าววง แล้วตั้งพา

๒๗/๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ข้าวเลี้ยงกัน คู่ผัวเมียใหม่กินข้าวพาเตียวกัน ถือว่าได้ทำพิธีเป็นที่รับรู้กันแล้ว ฝ่ายหญิงก็จะลงเรือนมาอยู่กับผู้ชาย ในช่วงระยะ ๓ วัน หลังจากฝ่ายหญิงลงเรือนมานี้ จะห้ามคู่ผัวเมียใหม่ไปเรือนของพ่อแม่ฝ่ายหญิง แต่ถ้าเป็นกรณีฝ่ายชายไปอยู่กับฝ่ายหญิง ก็จะทำกลับกัน คือห้ามไปเรือนพ่อแม่ฝ่ายชาย หลัง ๓ วันแล้วจึงจะถือว่าพ้นชะล่า ไปมาได้ตามปกติ

พิธีกินดองจริง ๆ มักจะทำกันเมื่ออยู่ด้วยกันแล้วสัก ๑-๒ ปี ฝ่ายชายจะต้องจัดหาควายไปให้เรือนฝ่ายหญิง เพื่อฆ่าเลี้ยงกันในวันกินดอง เรียกว่า ควายค่าลงเรือน ส่วนควายที่ให้เป็นค่าดองนั้นให้เอาไปเลี้ยง ไม่ให้ฆ่า ถ้าจะต้องมีการเลิกร้าง หรือต้องคืนค่าดอง ต้องคืนควายนี้ด้วย ในกรณีที่ผู้ชายไปอยู่เรือนผู้หญิง ถ้าต้องการจะแยกเรือนออกไปก็ต้องมีควายค่าลงเรือนนี้ ๑ ตัวเหมือนกัน แต่หากยากจนจริงหรือหาไม่ได้ก็อาจใช้หมูแทนได้ เมื่อหาให้แล้วพ่อแม่และญาติผู้ชายของฝ่ายหญิงก็จะยอมให้ผู้หญิงลงเรือน (แยกเรือน) ได้

ในวันกินดองนี้บางทีก็มีการทำนายด้วยวิธีดูหัวไก่ที่ฆ่าเลี้ยงกันนั้น ถ้าหัวไก่มีรู (นัยน์ตา) ตรงกัน มองทะลุตลอดได้ ก็ถือว่าดี บางทีดูกระดูกคางไก่ว่าตรงดีไหม งามไหม (บางคนเรียกว่า ดูเอ็นคางไก่) ถ้ากระดูกคางคดงอ แสดงว่าต่อไปข้างหน้าผู้หญิงอาจจะต้องกลับคืนเรือนด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง บางทีก็ดูเลือดไก่เวลาปาดคอไก่ ว่าย่อยลงมาเป็นเส้นงามดีไหม เสมอกันไหม

บางครั้งก็อาจจะดูตับควายเมื่อฆ่าควายกินดอง เชื่อกันว่า ตับอันเล็กที่อยู่บนตับใหญ่ นั้น ถ้าขนาดงามดี เรียบเสมอกัน ไม่เป็นขุมหรือแห่งเว้า ก็แสดงว่าดี ถ้าเนื้อตับปูดขึ้นด้านบน จะมีรายได้ดี ร่ำรวย ถ้าเนื้อตับเป็นขุมเป็นบ่อ อาจจะมีการเจ็บตายในครัวเรือน ถ้าเนื้อตับเป็นร่องหรือเป็นรูลงไป จะเกิดทะเลาะวิวาทกัน ความเชื่อนี้ตรงกับการดูตับควายในการแบ่งฮีตฮายวีล

อย่างไรก็ตาม การทำนายดังกล่าวนี้เป็นไปตามประเพณีเท่านั้น ไม่ปรากฏว่า เมื่อดูแล้วถ้าไม่ดี จะต้องเลิกร้างกันหรือล้มพิธีแต่ง คนเฒ่ากล่าวว่า เป็นเพียงการมองไปข้างหน้าว่า คู่ผัวเมียจะอยู่กันไปมีความสุขความยั่งยืนไหม แต่ไม่เอามาเป็นข้อกำหนดในการที่จะแต่งงานหรือไม่แต่ง

ตับเปรา พิธีฝังศพ (เปรา-คนตาย ตับ-ฝัง)

เมื่อมีคนตาย (เปรา) ในเรือน จะทำความสะอาดร่างกาย เอาเสื้อผ้าใหม่แต่งให้แล้ววางศพไว้กลางเรือน หันเท้าออกหน้าเรือน ญาติพี่น้องจะมาเยี่ยมศพ เอาข้าวของและเครื่องดนตรีเช่น ปะเนาะปะฮาด มาให้ เรียกว่า มำงันเรือนคนตาย ถ้ามีข้าวปลาอาหารก็เอามาช่วย เพราะตามประเพณีจะต้องมีการรับเรือน ซึ่งมักจะวันวันเดียว แต่ถ้าเป็นคนร่ำรวยก็อาจจนถึง ๓ วัน ๓ คืน ถ้าเป็นคนยากจน บางทีไปส่งศพฝังเลยก็มี แต่ถ้ายกการตายเกิดขึ้นระหว่างที่มีการแบ่งกวันหรือแบ่งเรือน จะต้องคงเงินทั้งบ้าน ถือเป็นชะล่าบ้าน

ในสมัยก่อน ถ้าไม่มีโลง อาจเอาศพไปฝังเลย โดยใช้เพียงผ้าคลุมศพ ถ้าทำโลงศพ ก็มักไปตัดไม้ทำโลงอยู่ในป่า แล้วเอาไปที่ป่าช้าหรืออาจเอาโลงมาใส่ศพที่เรือนก็ได้ เผ่าเงะไม่มีประเพณีเตรียมโลงไว้ในเรือนแต่อาจจะทำเตรียมไว้ในป่าก็ได้ ถ้าในเรือนมีคนแก่คนเฒ่า บางทีถ้ามีคนตายกะทันหันอาจขอยืมโลงจากเรือนอื่นที่มีเตรียมอยู่ แล้วทำใช้คืนให้ภายหลังก็ได้ เมื่อเอาศพลงโลงนั้นมักเอาเสื้อผ้าข้าวของผู้ตายใส่โลงไปให้ด้วย

ส่วนมากการฝังศพจะทำตอนเช้า มีคนในเรือนคนหนึ่งไปป่าช้าก่อน แล้วจึงหามศพตามไปให้ลูกหลานเดินตาม มีไม้บากเป็นรูปกากบาท ถือไปด้วยเป็นเคล็ดว่าไม่ให้ผีมาเอาลูกหลานหรือคนในเรือนไปอีก

บ่อนผีป่าช้า **ปิง** จะอยู่ห่างจากบ้านประมาณ ๑ หลัก (กิโลเมตร) ถือเป็นบริเวณที่ไม่มาตัดไม้หรือทำการใดๆ เรียกว่า ดงผีป่าช้า **จึงเปง** เมื่อเอาศพมาถึง จะเอาฝาโลงกระทบตัวโลง ๓ ครั้ง แล้วจึงเอาโลงลงหลุม หันด้านศีรษะไปทางตะวันตก คนที่ไปร่วมพิธีจะถมน้ำลายลงดิน เป็นเคล็ดว่า สิ่งใดที่เลวที่ชั่วร้ายก็ให้อยู่ที่บ่อนผีป่าช้าอย่าตามไปที่บ้านที่เรือนจากนั้นก็เอาดินกลบหลุมพูนดินขึ้นมาสามชั้น แล้วมุงหลังคาไว้ข้างบน ถือเสมือนว่าตรงหลุมนั้นเป็นเรือนของผู้ตาย บางทีจะเอาข้าวของส่วนตัว เช่น ไห กะติบ และเครื่องมือเครื่องใช้อื่นๆ ของผู้ตาย วางไว้บนเนินดิน ในปัจจุบัน บางทีก็กางมุ้งครอบไว้ให้ด้วย แล้วก็ทิ้งไว้เลย

เมื่อจะกลับไปบ้านนั้น คนสุดท้ายที่จะออกจากบ่อนผีป่าช้า จะต้องทำไม้ ๒ ท่อน พาดไขว้กันเอาใบป้อ และไม้ดอรดาร์ เสียบไว้ บักไม้ที่พาดไขว้กันนี้ไว้ทางปลายเท้าของหลุมศพ ถือเคล็ดว่าความตายจะสิ้นสุดเพียงนี้ ไม่มีใครตายตามไปอีก และไม่ให้ผีคนตายตามกลับไปเรือนคนเป็น เมื่อเดินออกจากป่าช้าไม่ให้เหลียวหลังกลับมาดู และไม่ให้เดินเอามือขัดหลัง ถือว่า จะเหมือนกับประสาณมือหามผีกลับเรือน คนที่เดินกลับนี้จะกลับมาตามทางปกติ และคนอื่นๆ ที่บังเอิญผ่านมา จะตัดข้ามทางเดินหรือตัดชบวนไม่ได้ ถือว่า ชะล่า จะต้องถูกปรับไหม

เมื่อกลับมาถึงเรือน ต้องเอาดุนฟันติดไฟท่อนหนึ่งมาวางไว้หน้าเรือน ให้คนเดินข้ามดุนฟันนั้น และพูดว่า **โต๊ะอูยโจยเกา จะเรียดเปราโดยอูย** หมายความว่า ถ้าร้อนไฟฟันก็ให้มาหาช่วย ถ้าเย็นอย่างผีก็ไปหาดุนฟันนี้ จากนั้นก็โยนดุนฟันทิ้งไป แล้วเอาหมูน้อยไปฆ่า ให้คนที่ไปร่วมฝังศพใช้มือตบที่ตัวหมู กล่าวว่า **อะไรที่เข็ดที่ชวง (ชะล่า) ก็ให้ไปอยู่ในตัวหมูนี้ กินหมู กินเลือดหมูนี้ อย่ามาติดมาแนมคน** เมื่อเสร็จพิธีแล้ว คนที่ไปร่วมพิธีต้องไปอาบน้ำ ชักเสื้อผ้าข้าวของให้สะอาดหมดจด แต่ถ้าไม่ทำก็ไม่ถือว่าชะล่า เพียงแต่รังเกียจว่าไม่สะอาด

๒๗๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

หลังจากฝังศพแล้วต้องคบบงันเรือนอีก จัดหาจอกน้ำ บันข้าว มาทิ้งไว้ที่ประตูเรือน สั่งว่า ถ้าเจ้า (ผี) มา ก็กินข้าวกินน้ำเสียตรงนี้ อย่าเข้ามาหาช้อยอีก แล้วจึงคบบงัน เลี้ยงข้าวเลี้ยงเหล้าคนที่มาช่วยงาน

รุ่งขึ้นจากวันฝังศพ ถือว่า ชะล่า ไม่ให้ไปทำการเพาะปลูก หรือทำมาหากินใดๆ ถือว่าจะไม่งอกไม่งาม จะเนาเปื่อยเสียหายหมด ต้องผ่าน ๓ วันแล้ว จึงจะทำการต่างๆ ได้ตามปกติ

ในกรณีที่มีสามีภรรยาตายไล่ๆ กัน หรือ ญาติพี่น้องในเรือนตายไล่ๆ กัน อาจเอาไปฝังหลุมเดียวกันหรือฝังในโลงเดียวกันก็ได้ แต่ถ้าเป็นคนต่างครัวเรือนแล้วจะไม่ฝังไล่ๆ กัน ญาติคนตายต้องขอซื้อที่บริเวณหลุมนั้นก่อน บ่อนผีป่าช้านี้ จะเดินผ่านไปหรือเดินไปตุ๋กก็ได้ แต่ไม่ให้ไปชี้บอกว่า หลุมนั้นหลุมนี้เป็นหลุมใคร หรือบอกว่า ญาติคนนั้นคนนั้นนอนอยู่ตรงนั้น เชื่อว่า ผีได้ยินก็จะรำลึกได้ แล้วตามกลับไปเรือนเดิมของตน

เปราเปรียง คือ ผีตายโหง เจะกลัวผีตายโหงมากที่สุด ถ้าคนในบ้านตายโหง เช่น ตกน้ำตาย ตกต้นไม้ หรือถูกฆ่า จะต้องฝังไว้ตรงที่ตาย ไม่เอาไปฝังที่บ่อนป่าช้าปกติ เพราะถือว่าเป็นผีคนละชนิดคนละพวกกัน ผีจะทำอันตรายกันแล้วคนก็จะเดือดร้อน เจะเชื่อว่าคนที่ตายธรรมดา นั้น ขวัญจะกลายเป็นนกเขา ร้อง กรู๊กรู๊กรู๊ อยู่แถวป่าช้า แต่ผีตายโหงจะมีเขี้ยวยาวและกลายเป็นนกที่เรียกว่า **จิมตึงต็อก** (จิม-นก) คล้ายๆ พวกนกแสก ซึ่งเป็นนกที่ได้ยินแต่เสียงตอนกลางคืน

ใครจะไปช่วยฝังศพผีตายโหงก็ได้ แต่เฉพาะคนที่ไปจับต้องศพเพื่อเอาลงฝังนั้น ต้องเป็นคนที่บ้าน (นายบ้านหรือเฒ่าแก่ของบ้าน) แต่งตั้งไป และมีหมากบัต มีเครื่องประดับบางอย่างติดตัวไปแก้เคล็ดผีตายโหงด้วย เมื่อฝังศพผีตายโหงต้องคว่ำหน้าลง จะใส่โลงหรือไม่ใส่ก็ได้ หันหัวไปทางตะวันตกเหมือนศพทั่วไป

ผีตายทั้งกลม (ลูกตายในท้อง) ถือเป็นผีตายโหงที่ร้ายแรงมาก ต้องตีปะเนาะปะฮาดไปตลอดคืน รุ่งอีกวันจึงจะเอาไปฝังแยกจากป่าช้าธรรมดา จะใส่โลงหรือไม่ใส่ก็ได้ ถ้าแม่ตายแต่ลูกคลอดออกมาไม่ตาย แล้วมีญาติพี่น้องรับไปเลี้ยงก็ได้ แต่ถ้าไม่มีแม่ลูกอ่อนรับเลี้ยง จะต้องเอาผ้าปกหน้าให้ตายไปกับแม่ ถือว่าเลี้ยงไว้ก็ไม่รอด แล้วจะฝังไปพร้อมกับแม่เลยก็ได้ หรือแยกฝังก็ได้ ถ้าเป็นเด็กที่ตายอายุน้อยๆ ยังไม่ถึง ๓ ขวบ เรียกว่า **เปราจอรุ** ต้องให้คนเรือนอื่นมาเอาไปฝัง ขุดหลุมแล้วเอาน้ำยอดอกหว่ายรดกันหลุม เอาผีเด็กน้อยคว่ำลง แล้วกลบดินเลย

ในสมัยก่อน ถ้ามีผีตายโหงหรือตายทั้งกลม ทั้งบ้านจะต้อง ฆ่าไก่ฆ่าหมูที่เลี้ยงอยู่ในบ้านให้

ตายหมดไม่ให้เหลือเป็นเชื้อไว้ในสมัยต่อมาบางที่ใช้วิธีเอาไปขายที่อื่นให้หมดแต่ถ้าเป็นบ้านที่อยู่ห่างไกลไม่สามารถจะเอาไปขายให้บ้านอื่นได้ ก็ต้องฆ่าทั้งหมด ดีกว่าจะให้ผีตายโหงมากินหมูกินไก่ในบ้าน และจะต่อมากินคนด้วย

คนเงะกลัวผีคนตายเช่นเดียวกับชนเผ่าอื่นๆ ไป ท้าวสวนเทียน ญาณดารา ผู้บอกข้อมูลเผ่าเงะเล่าว่า ที่กลัวผีก็เพราะผีคือคนเป็นที่เปลี่ยนธาตุไปแล้ว เป็นคนละอย่างกับคนทั่วไปแล้ว จึงกลัวและครั้งหนึ่งเมื่อยังอายุไม่มาก ท้าวสวนเทียนเอาศพพี่สะใภ้ไปฝังลงโลงเดียวกันกับพี่ชายที่เพิ่งตายไปก่อนหน้านี้ไม่กี่เดือน เปิดโลงขึ้นมา ศพพี่ชายยังเป็นตัว เป็นหน้าเป็นตา เผอิญมีคนเหยียบก้อนดิน ทำให้โลงตะแคง ศพพี่ชายพลิกขึ้นมา ทำให้ตกใจคิดว่าผีลุก ตั้งแต่นั้นมาเลยกลัวผี

เรื่องที่เล่านี้ ทำให้เห็นว่า ความเชื่อเกี่ยวกับผีคนตายของเงะก็คล้ายคลึงกับความเชื่อทั่วไป และยังเป็นการยืนยันว่า การฝังศพซ้อนในโลงเดียวกัน เป็นประเพณีที่ทำกันอยู่ทั่วไปในบรรดาชนเผ่าแถบนี้ แม้ว่ารายละเอียดของขั้นตอนประเพณี หรือคำอธิบายความเชื่อ อาจจะต่างกันบ้าง แต่โดยหลักใหญ่ๆ แล้ว ตรงกันและยังกระทำอยู่ในปัจจุบัน

ศิลปะวัฒนธรรม

ในด้านศิลปะวัฒนธรรมนั้น นอกจากงานทางด้านหัตถกรรม เช่น ทอผ้า จักสาน แล้ว ในด้านการร้องรำทำเพลงและวัฒนธรรมทางภาษา เช่น คำกล่าว และการเล่านิทาน คนเงะก็มีชื่อเสียงเด่น โดยเฉพาะการขับลำที่เรียกว่า ขับเงะ ซึ่งมีท่วงทำนองต่างๆ กันหลายอย่าง ส่วนคำขับนั้นมีลักษณะเป็นมุขปาฐะ คือ ไม่มีคำร้องเฉพาะแต่ละเพลง ผู้ขับที่ชำนาญจะคิดคำร้องไปเรื่อยๆ ส่วนคนที่ฝึกหัดหรือสนใจจะขับบ้าง ก็มักจะจดจำเวลาที่ฟังคนขับเก่งๆ ในงานบุญต่างๆ ของบ้าน

ท้าวสวนเทียนเป็นผู้ที่มีความสามารถในการขับเงะ และได้ขับทำนองต่างๆ ให้บันทึกเสียงไว้แต่ขับไม่ยาวนาน เพราะไม่ใช่การรื่นเริงม่วนชื่นในงานบุญจริง จึงไม่ค่อยมีแรงบันดาลใจให้บันทึกถ้อยคำที่จะขับต่อเนื่องไปยาวๆ

การขับเงะมีทำนองต่างๆ ดังนี้

๑. **กะเลื่อย** หรือ **กะเลย** เป็นการล่ำอย่างยาว จะมีคนล่ำด้วยกันกี่คนก็ได้ แต่ละคนก็อาจจำเนื้อความเก่าได้คนละเล็กละน้อย หรืออาจช่วยกันคิดใหม่ ขับต่อกันไปเรื่อยๆ ลำกะเลื่อยนี้ค่อนข้างช้า คนรุ่นเด็กๆ จึงไม่ค่อยชอบ ความนิยมจะขับลำแบบนี้จึงลดน้อยลง

๒. **บอจ** หรือ **บะบอจ** เป็นการล่ำเพื่อความเพลิดเพลิน จะล่ำในงานใดก็ได้ มีลักษณะเป็นการ

อวยชัยให้พรคนที่มาร่วมงาน แสดงความยินดีชื่นชมเจ้าเรือนเจ้าของงาน

๓. *บอยตอง* เป็นการลำเป็นเรื่อง เล่าเรื่องยาวๆ ทำนองนิทาน โดยมากคนเฒ่าคนแก่จะชอบลำชนิดนี้ และผู้ชายจะเป็นคนลำเพราะจำเรื่องได้มากกว่า

๔. *บะเบื้อะ* เป็นการขับลำของผู้หญิงโดยเฉพาะ เวลาไปทำงานเล็กๆ น้อยๆ เช่นไปซื้อผักซื้อปลา หรือเข้าป่าไปหาเห็ดหาหน่อไม้กับเพื่อนๆ ลำบะเบื้อะ จะมีเสียงค่อนข้างเบา เหมาะกับผู้หญิงถ้อยคำที่ลำนั้นก็คิดเอาเอง จะเริ่มอย่างไรหยุดอย่างไรก็ได้

๕. *ดักม่วน* เป็นการลำอย่างสั้นๆ ลำได้ทั้งผู้ชายผู้หญิง มีลักษณะเป็นการเกี้ยวพาราสีโต้ตอบกัน หรือเวลากินเหล้ารื่นเริง ก็อาจใช้ดักม่วนนี้ลำก่อนจะกินเหล้าแต่ละครั้งหรือแต่ละรอบ (เหล้าไห) ก็ได้เพื่อความแล้วแต่คนลำจะคิดเอาขณะนั้น หรืออาจจำจากที่คนก่อนๆ เคยลำ แล้วคนฟังติดใจก็ได้

การลำอีกแบบหนึ่ง เป็นลักษณะการร้องเพลงอย่างสมัยใหม่ เรียกว่า *ลอง* หรือ *ลำลอง* คือการร้องเพลงทำนองปัจจุบันนั่นเอง แต่ใช้คำภาษาของเฒ่าเฒ่า ใช้ดนตรีประกอบคือ กระหับปี่และซอ ส่วนลำกะเลื้อยใช้ปะเนาะและก้อง ประกอบจังหวะ ลำบะบอจ มีหมากกะดิง หรือกระดิงพวงเขย่าให้จังหวะ ส่วน ดักม่วน ซึ่งยังนิยมขับลำกันบ่อยๆ ในปัจจุบันนั้น ใช้แคน หมากกะดิงและใช้การตบมือช่วยให้จังหวะด้วย

ตัวอย่างคำขับเฒ่า เล่าเรื่องความสามัคคี

เต๋อ เต๋อ เต๋อ เต๋อ แร่ตัวนางโดนแอมโตจอ้าย

โจ กั๋วโละ กั๋วโปลม โจปู้โจม ตีงกั๋วตาง

โจ ตำปาง กั๋วแวง กั๋วแอม กันกั๋วแกนนุ่นกั๋วยม

โจ ปู้โจม ปู้ตอจ ปูมกั๋วมอ โจกั๋วจอ ตีงกั๋วตำ

โจปังกลำ โตจตง โตจเวน ลางอา ไมอา

.....

เครื่องดนตรี

เครื่องดนตรีของเงะแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ เครื่องดนตรีสำหรับพิธีกรรม ซึ่งจะไม่นำมาใช้ในโอกาสธรรมดาเป็นอันขาด และเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการขับลำเพื่อความรื่นเริง หรือใช้เล่นเพื่อความเพลิดเพลินทั่วไป

เครื่องดนตรีสำหรับพิธีกรรม ได้แก่ ก้องลา ปะเนาะ ปะฮัด และกะบังไม้ไผ่ เครื่องดนตรี เหล่านี้จะใช้

ร่วมกันในขณะประกอบพิธีกรรม ก้องลานั้นทำด้วยทองเหลือง มีราคาสูง ต้องไปซื้อหามาจากที่อื่น บ้านแต่ละบ้านมักมีก้องลาเป็นสมบัติของบ้าน ถ้าจะแข่งฮีดเรือน ก็ขอยืมไปใช้ได้ แต่บางบ้านที่เป็นบ้านเล็กๆ หรือยากจน อาจไม่มีก้องลา ก็ต้องขอยืมจากบ้านอื่นเวลามีกงานแข่งฮีด

ปะเนาะและปะฮัด เป็นเครื่องตี รูปลักษณะคล้ายก้องลา แต่ไม่มีปุมสำหรับตี และปะเนาะปะฮัด มักใช้ไม้ท่อนหุ้มปลายตีที่ตัวปะเนาะปะฮัด หรือจะใช้ไม้ท่อนไม่หุ้มปลายก็ได้ ก้องลาต้องใช้ไม้ที่หุ้มปลายตีลงไปตีปุมกลางตัวก้องลา

ปะเนาะปะฮัดมีขนาดต่างๆ กัน ให้เสียงต่างกัน เวลามีกงานบุญ จะเอาก้องลาและปะเนาะปะฮัดแขวนไว้กับราวไม้ไผ่บนก๊วน เรียงกันไป คนตีที่ชำนาญก็จะตีให้เป็นทำนองต่างๆ หรืออาจมีคนมาช่วยตี ๑-๒ คน ก็ได้ ถ้าเป็นการแข่งฮีดเรือนที่จะตีก้องลาและปะเนาะปะฮัด ต้องให้คนที่ตีเป็น มาช่วยตี และมักใช้เพียง ๒-๓ อัน พอให้ครบตามประเพณี

กะบังไม้ไผ่ เป็นเครื่องดนตรีที่ทำตัวเอง เวลาจะมีงาน คนที่เป่ากะบังเป็นก็จะไปเลือกตัดไม้ไผ่ลำใหญ่และเล็ก ขนาดต่างๆ กัน กะบังชุดหนึ่งจะมี ๖ อัน ความสั้นยาวและขนาดของลำต่างกัน บางปลายลำด้านหนึ่งให้แหลมเข้ามาชนกัน สำหรับเป็นด้านที่จะเป่า เวลาเป่าต้องใช้มือกุมปากกะบังไว้ เพราะปรกติลำไม้ไผ่จะใหญ่เกินกว่าจะอมไว้ในปากเหมือนเปีหรือขลุ่ย

คนเป่ากะบังมักเป็นผู้ชายวัยกลางคนขึ้นไป หนุ่มๆ จะเป่ากะบังไม่ค่อยเป็น ไม่มีเสียงออกมา หรือมีเสียงก็ไม่เข้าทำนองเพลงที่ต้องการ ปัจจุบันคนเป่ากะบังได้มีน้อยลง

เครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรมนี้ จะต้องเตรียมไว้ก่อนการแข่งฮีด ถ้าเป็นฮิปายวิล จะต้องเริ่มใช้ตั้งแต่ตั้งขบวนรับแขกต่างบ้าน ไปจนถึงการกินเลี้ยงในตอนกลางคืนของมือฆ่าควาย นอกจากเครื่องดนตรีเหล่านี้แล้ว ในระหว่างการคอบผีหรือเอ็นผี จะต้องมีการตีฟวง ที่สั่นให้เกิดเสียงประกอบการกล่าวเอ็นผีตลอดเวลา

เครื่องดนตรีเพื่อความบันเทิง จะมีเครื่องดนตรีหลายอย่างที่การเล่นเองเพื่อความบันเทิงได้แก่ กะจับปี ละนาดใหญ่ ซอปาก ปี ก้องตบ และแคน

๑. กะจับปี ทำด้วยไม้แก่น นิยมใช้แก่นขนุน มีสายป่านสำหรับตี ๓ สาย

๒. ละนาดใหญ่ เป็นไม้เนื้ออ่อนตัดเป็นท่อนๆ แขนงเรียงกัน ยาวประมาณ ๒ เมตร

(ลักษณะคล้ายโปงลางของภาคอีสานของไทย) ใช้ไม้แก่นอีกท่อนหรือ

อาจใช้สองท่อนก็ได้ เคาะไล่เสียงเป็นทำนองเพลง คนเล่นละนาดใหญ่ได้

มีน้อยคน ท้าวสวนเทียนบอกว่า การทำไม่ยาก แต่เล่นยาก

๓. ซอปาก เป็นไม้เล็กๆ ดัดให้โค้งแล้วชิงเส้นป่าน เวลาเล่นต้องเอาวางที่ปาก แล้วดีดสายป่านให้เป็นเสียง ประกอบกับลมที่เป่าจากปาก
๔. ปี่ ทำจากไม้ไผ่ลำเล็ก มักใช้ไม้เหียะ ถ้าเป็นปีที่ผู้หญิงเล่น จะใช้ไม้ซอด ซึ่งลำเล็กคล้ายไผ่รวก ปี่นี้ไม่มีลิ้น ลักษณะคล้ายขลุ่ยมากกว่า
๕. ก้องตบ คือ กลองที่ทำด้วยไม้แก่น มีหนังวัวปิดปากกลองสองด้าน เวลาเล่นก็ตบให้เป็นจังหวะประกอบการขับ หรือจะเล่นกับเครื่องดนตรีอื่นก็ได้ ส่วนมากก้องตบนี้ใช้เพื่อให้เกิดเสียงดัง ให้ความครึกครื้นรื่นเริงเท่านั้น
๖. แคน คือ แคนอย่างที่เราลุ่มใช้เล่นกันทั่วไป เครื่องดนตรีชนิดนี้เริ่รับมาจาก ลาวลุ่มโดยตรง เพราะแต่เดิมไม่มี และไม่มีคำเรียกในภาษาของเผ่าด้วย ท้าวสวนเทียนกล่าวว่า เจะบ้านไกลๆ ไม่รู้จักแคนก็มี

เครื่องดนตรีเหล่านี้ จะเล่นลำพัง หรือประกอบการขับลำก็ได้ และจะขับลำเฉยๆ โดยไม่มี ดนตรีเล่นประกอบก็ได้เหมือนกัน ซอปากและปี่นั้นส่วนมากจะเล่นเพื่อความบันเทิงส่วนตัวหรือเล่นกัน ในกลุ่มเพื่อน และเด็กๆ ก็ได้

การละเล่นของเด็กและเพลงเด็ก

นางมะนีสอนกล่าวถึงการเล่นของเด็กเพียงอย่างเดียว คือ **ป็นตั้งงาม** หรือเล่นวงเวียน วิธีเล่น คือ เด็กน้อยจำนวน ๓ คน ขึ้นไป ส่วนมากเป็นเด็กผู้หญิง แต่เด็กผู้ชายก็เล่นได้ ต้องนั่งเหยียดขาชนกัน ทางแขนออกจับแขนกันให้แน่นเอนตัวออกแล้วยกเท้าที่ยันกันไว้นั้นขึ้นจากพื้นเอนตัวไปทางซ้ายที่ขวาที่ หมุนไปหมุนมา บางทีก็มีการร้องคำร้องเล่นประกอบด้วย แต่ไม่มีเนื้อความ นางมะนีสอนจึงบอกว่า เขียนลงเป็นตัวหนังสือไม่ได้

ส่วนเพลงกล่อมเด็กนั้น นางมะนีสอนบอกว่า ไม่มี เพียงแต่ทำเสียงอืออืออ้ออ้อ พร้อมกับขยับ ตัวขยับแขนที่อุ้มลูก เหมือนเขย่าเบาๆ ปรกติลูกอ่อนจะอยู่ในห่อผ้าที่ผูกเฉียงบ่า พ่อหรือแม่ก็จะข้อน ตัวลูกทั้งห่อผ้าแล้วเขย่าไปมา

การเล่านิทาน

ในบ้านจะร่ำอก ไม่มีคนเล่านิทานเก่งๆ แต่ท้าวสวนเทียนจำนิทานได้หลายเรื่องและเล่าได้ สนุกสนาน ทำเสียงประกอบต่างๆ เช่น เสียงฟ้าร้องฟ้าผ่า เสียงผี คนเล่านิทานเก่งส่วนมากจะเป็นผู้ชาย

เวลามีกงานแปงฮีตหรืองานต่างๆ เช่น กินตอง ก็อาจจะมีคนเล่าเรื่องให้คนอื่น ๆ ฟังเวลาทำงาน เพื่อความเพลิดเพลิน บางทีก็เล่าเรื่องตลก เช่น เรื่องอวมซืมอวมตาง ซึ่งเป็นเรื่องทำนองเซียงเมียงของลาว (ศรีธนญไชย) แต่งานที่จะมีการเล่นนิทานมากที่สุดคือ งานทำศพ เวลาไปงันเรือนที่มีคนตาย จะต้องอยู่กันตลอดคืน ก็จะมีคนเล่านิทานให้ฟังกันเพื่อความเพลิดเพลิน ไม่มีข้อกำหนดหรือความนิยมว่าจะเป็นเรื่องใดหรือประเภทใด

เรื่องที่เล่ากันเหล่านี้ ไม่เคยมีการบันทึกเป็นตัวหนังสือ แต่จะจดจำกันต่อๆ มา บ้านไหนมีคนจำเรื่องได้มาก เล่านิทานได้สนุก ก็อาจมีคนขอให้ไปเล่าเวลาที่มีการแปงฮีตหรือทำงานบุญต่างๆ

ในปัจจุบัน วิถีชีวิตของคนเงาะโดยเฉพาะในบ้านที่อยู่ใกล้สำนักเมือง จะเปลี่ยนไปมาก เช่น เวลามีกงานรื่นเริง ทางห้องการແລງຂ່າວและวัฒนธรรมของสำนักเมืองก็อาจฉายวิดีโอทัศน์ให้ดู เป็นวิดิทัศน์ที่ทางแขวงส่งมาให้บ้าง หรือหามาเองบ้าง หลายครัวเรือนมีวิทยุที่รับสถานีของแขวงได้ บางทีก็รับวิทยุเวียดนามได้ด้วย แต่เนื่องจากสำนักเมืองยังไม่มีไฟฟ้าใช้ นอกจากไฟจากเครื่องปั่นไฟของห้องการสำนักเมือง และของเรือนที่เป็นร้านค้า ๒-๓ เรือน วิทยุจึงใช้แบตเตอรี่แห้ง หรือใช้หม้อแบตเตอรี่ที่อัดไฟได้ ทำให้ไม่สะดวกนัก อย่างไรก็ตาม เห็นได้ว่า ชีวิตของคนเงาะในบ้านที่กำลังพัฒนานี้เปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างรวดเร็ว ถ้าเส้นทางคมนาคมที่กำลังดำเนินการอยู่นั้นเสร็จสิ้นเรียบร้อย และโครงการไฟฟ้าที่จะรับมาจากแขวงสาละวัน ดำเนินการได้ตามกำหนด ชีวิตของคนเงาะในเมืองกะลิมก็คงจะเปลี่ยนไปรวดเร็วยิ่งขึ้น

กะตู่

ในเมืองกะลิม เฝือกะตู่ นับว่าเป็นเฝือกใหญ่ทัดเทียมกับเฝือกะเงะ แม้ว่าจำนวนประชากรอาจจะน้อยกว่า และบ้านกะตู่ส่วนมากเป็นบ้านขนาดเล็ก กระจุกกระจายอยู่ตามภูตอยและป่าทึบ ห่างไกลจากตัวสำนักเมือง แต่หากจะนับจำนวนประชากรของเฝือกะตู่ทั้งในเขตประเทศ สปป. ลาว และเขตประเทศเวียดนามแล้ว จำนวนประชากรกะตู่จะมากกว่าเฝือกะเงะ ทั้งนี้เพราะกะตู่จำนวนหนึ่งอยู่ในเขตเวียดนาม ทำให้เฝือกะตู่แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ กะตู่ลาว และกะตู่เวียดนาม ตามที่คนกะตู่เองและชนเฝือกทั่วไป รวมทั้งฝ่ายรัฐก็รับรู้และจำแนกกลุ่มตามนี้ ดังนั้น ในการศึกษาชนเฝือกะตู่ในเชิงวิชาการ ผู้ศึกษาจะต้องระบุให้ชัดเจนว่า ศึกษาจากกลุ่มกะตู่ลาวหรือกะตู่เวียดนาม เพราะมีความแตกต่างกันอย่างเป็นที่สังเกตได้ชัด ทั้งทางด้านภาษาและวิถีชีวิตทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม ทั้งกะตู่ลาวและกะตู่เวียดนามก็ถือว่าเป็นกะตู่เหมือนกัน ภาษาที่พูดก็พอเข้าใจกันได้ แม้จะใช้คำจำนวนหนึ่งต่างกันตามอิทธิพลของชุมชนที่ใหญ่กว่า และในกลุ่มกะตู่ลาวเอง ก็ยังพูดภาษาที่มีคำและสำเนียงแตกต่างกันไปบ้างตามถิ่นที่อยู่ซึ่งห่างไกลกัน เนื่องจากบ้านกะตู่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตห่างไกลและกันดารดังกล่าว ทางรัฐจึงพยายามช่วยเหลือและพัฒนาการดำรงชีวิตของเฝือกะตู่ โดยจัดให้มีการรวมกลุ่มบ้านเล็กๆ เข้าเป็นบ้านใหญ่ และบางบ้านที่มีปัญหามากในการดำรงชีวิต รัฐก็อาจจัดให้อพยพลงมาอยู่ในเขตพื้นราบ ดังเช่น บ้านกันดอนใหม่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านหลักของโครงการวิจัยนี้ก็อพยพจากบ้านกันดอนเก่า ในเขตเมืองกะลิม มาอยู่ที่บ้านตอกลือก ซึ่งเป็นบ้านลาวลุ่มเดิม โดยทางแขวงจัดให้ลาวลุ่มบ้านตอกลือก ซึ่งมีจำนวนน้อย ไม่ถึง ๒๐ หลังคาเรือน โยกย้ายไปตั้งบ้านอยู่ริมทางหลวงสายใหม่ที่ตัดผ่านไปแขวงสาละวัน

บ้านยิปก็เป็นบ้านกะตู่ที่อพยพจากบ้านยิปเก่า บนภูตอยในเมืองกะลิมลงมาตั้งบ้านใหม่เมื่อค.ศ. ๑๙๙๗ มีจำนวนถึง ๓๐ หลังคาเรือน ประชากร ๒๔๐ คน การที่บ้านขนาดใหญ่อพยพโยกย้ายลงมาทั้งบ้านเช่นนี้ ย่อมเห็นได้ว่า การดำรงชีวิตอยู่ในถิ่นฐานเดิมนั้นลำบากยากแค้นจริงๆ มิฉะนั้น คนทั้งบ้านคงไม่ยินยอมเดินทางจากถิ่นที่คุ้นเคยตั้งแต่เกิดมาอยู่ในพื้นที่ใหม่ที่มีภูมิประเทศและอากาศ ตลอดจนวิถีชีวิตแตกต่างไปจากเดิมอย่างมาก

เมื่อเริ่มทำการสำรวจข้อมูลพื้นฐานของโครงการ คณะวิจัยได้เข้าไปเยี่ยมบ้านตอกลือก เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยท่านวิพน จออาสาน รองประธานแนวลาสร้างชาติ ซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ประสานงานของห้องการแขวงเซกอง ในการพาคณะวิจัยไปบ้านชนเฝือกต่างๆ ท่าน

วีพอนซึ่งเป็นชนเผ่ากะตุ ได้จัดให้นายบ้านและกลุ่มผู้อาวุโสของบ้านตอกล็อก มาคุยเรื่องราวต่างๆ ของเผ่ากะตุ และท่านวีพอนเองก็ได้เป็นผู้บอกเล่าข้อมูลทางด้านวัฒนธรรม หลายอย่างที่สำคัญให้แก่ผู้วิจัยตั้งแต่เริ่มแรก ตลอดจนเป็นผู้เสนอให้ ท้าวคอบ ซึ่งเคยทำงานให้ห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม เมืองกะลิม มารับการอบรมเพื่อเป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลเผ่ากะตุของโครงการด้วย

ต่อมา เมื่อเดินทางไปเมืองกะลิม และเก็บข้อมูลกับผู้บอกข้อมูลเผ่ากะตุอีกคนหนึ่ง คือ ท้าวจันสอน พมมะจัน ท่านวีพอนก็เป็นผู้นำคณะไปกะลิม และติดต่อประสานงานต่างๆ ให้ โดยเฉพาะช่วยอธิบายและเพิ่มเติมรายละเอียดต่างๆ หลายอย่างเมื่อเกิดปัญหาเนื่องจากผู้วิจัยไม่สามารถทำความเข้าใจกับผู้บอกข้อมูลได้ เพราะท่านวีพอนนอกจากจะเป็นคนกะตุเองแล้ว ยังเคยเป็นเจ้าเมืองกะลิมและเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญทางด้านวัฒนธรรมชนเผ่าเป็นอย่างดี อีกทั้งเป็นคนที่มีความรสนิยมและมีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ไขสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างน่าทึ่งยิ่งเป็นพิเศษ

ดังนั้น แม้ท่านวีพอน จออาสานจะมีได้เป็นผู้บอกข้อมูลโดยตรงของเผ่ากะตุ แต่ก็มีส่วนสำคัญยิ่งในการศึกษาเรื่องราวด้านวัฒนธรรมของเผ่ากะตุและชนเผ่าอื่นๆ ในโครงการนี้

ผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่เป็นตัวหลักของเผ่ากะตุ คือ ท้าวคอบ ซึ่งปัจจุบัน ช่วยงานอยู่ที่ห้องการแถลงข่าวและวัฒนธรรม เมืองท่าแตง ท้าวคอบอายุ ๕๖ ปี เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ เดือน ๗ ค.ศ. ๑๙๔๐ เกิดที่บ้านกันดอน (เก่า) เมืองกะลิม ท้าวคอบเรียนหนังสือที่บ้านกันดอน จบระดับประถม และทำงานให้กับห้องการแถลงข่าวฯ ของสำนักเมืองกะลิม ตั้งแต่ยังเป็นสำนักเมืองเก่า ท้าวคอบอ่านเขียนภาษาลาวลุ่มได้พอสมควร แต่ภาษาที่ใช้อยู่เป็นประจำคือ ภาษากะตุ และพูดภาษาเงะได้ เช่นเดียวกับคนกะตุส่วนใหญ่ที่กะลิม

ในระหว่างสงคราม ชนเผ่าในเมืองกะลิมส่วนมากต้องอพยพหลบซ่อนอยู่ตามถ้ำและป่า เพื่อหนีภัยระเบิด เป็นช่วงที่ชีวิตยากลำบากมาก โดยเฉพาะเมื่อแต่งตั้งดองกับนางเกรียว คนบ้านเดียวกัน เมื่อ ค.ศ. ๑๙๖๘ ก็ต้องพาครอบครัวไปหลบซ่อนตามที่ต่างๆ จนสงครามสงบลง จึงได้กลับเข้าทำงานให้กับห้องการแถลงข่าวฯ สำนักเมืองกะลิมอีกครั้ง

ท้าวคอบและนางเกรียว มีลูกด้วยกันทั้งหมด ๓ คน เป็นชาย ๒ คน หญิง ๑ คน เมื่อทางแขวงดำเนินการให้บ้านกันดอนอพยพลงมาอยู่ที่เมืองท่าแตง ท้าวคอบและนางเกรียว รวมทั้งสมาชิกในครัวเรือนทั้งหมด ก็อพยพลงมาด้วย ปัจจุบันจึงมีเรือนอยู่ที่บ้านตอกล็อก ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็น บ้านกันดอนใหม่ (เพราะที่บ้านกันดอนเดิม ก็ยังมีคนที่ไม่ได้อพยพลงมาอีกจำนวนหนึ่ง จึงยังมีบ้านกันดอนอยู่ที่เมืองกะลิม) สมาชิกในครัวเรือนทั้งหมด ๑๒ คน มีครอบครัวพี่น้องของท้าวคอบอยู่ด้วย เพราะ

ลักษณะของครัวเรือนกะตุนั้น ลูกชายจะไม่แยกเรือนออกไป แต่อยู่ด้วยกันเป็นแบบเรือนยาว ท้าวคอบจึงมีครอบครัวของน้องชายอยู่ด้วยในเรือนเดียวกัน เพราะอพยพมาด้วยกัน ปัจจุบันท้าวคอบไม่ได้ทำงานกับห้องการแกลงข่าว เมืองท่าแดงโดยตรง แต่อาจเรียกว่า เป็นพนักงานสมทบของห้องการ มีหน้าที่ติดต่อส่งเอกสารและรายงานต่างๆ ตามที่ห้องการฯ จะสั่งงานมาในแต่ละครั้ง เนื่องจากเคยปฏิบัติงานให้กับสำนักเมืองกะลิมและคุ้นเคยติดต่อกับห้องการฯ ของแขวงเซกองมาก่อน อีกทั้งขณะนี้ท้าวคอบมีอายุมากขึ้น ประสาทหูและตาเสื่อมลงมาก ทำให้อ่านเขียนไม่ถนัด จึงไม่สามารถเข้าทำงานได้เต็มที่ ส่วนนางเกรียว ก็ช่วยงานของสหพันธ์แม่ญิง บ้านกันดอน เมืองท่าแดง แต่อาชีพหลักของครัวเรือนก็คือ ทำไร่ ปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ เช่นเดียวกับชาวบ้านกันดอนใหม่ส่วนมาก

เมื่อคณะวิจัยเดินทางไปเมืองกะลิม ท้าวคอบไม่สามารถเดินทางไปด้วยตามที่กำหนดไว้เดิม จึงต้องเสาะหาผู้บอกข้อมูลเผ่ากะตุนที่สำนักเมืองกะลิม เพราะผู้วิจัยไม่สามารถเดินทางไปเยี่ยมบ้านกะตุนในเมืองกะลิมด้วยตนเอง จึงได้ขอให้ท้าวจันสอน พมมะจัน ประธานแนวโฮม สำนักเมืองกะลิม มาเป็นผู้บอกข้อมูลเพิ่มเติม

ท้าวจันสอน พมมะจัน เกิดเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ที่บ้านกันดอน บ้านเดียวกับท้าวคอบ และมีอายุเท่ากันด้วย ขณะนี้ญาติพี่น้องส่วนใหญ่ของท้าวจันสอนก็ยังอยู่ที่บ้านกันดอน (เก่า) ท้าวจันสอนเรียนหนังสือที่บ้านกันดอน จนจบชั้นประถม และได้ไปเรียนทางด้านการศึกษาที่กลุ่มสาวหนุ่ม ที่สำนักเมืองดักจิง เป็นเวลา ๓ เดือน จึงกลับมาทำงานที่สำนักเมืองกะลิม (เดิม) ได้ ๒ ปี จึงกลับมาอยู่กันดอน เพราะคิดถึงแม่ ท้าวจันสอนเป็นลูกชายคนเดียว มีพี่สาว ๓ คน น้องสาว ๓ คน มาอยู่บ้านได้ปีกว่า แม่ตาย จึงไปสมัครเป็นทหารเมืองกะลิม แต่ทางสำนักเมืองกะลิมขอให้มาเป็นฝ่ายห้องการศึกษา ในขณะที่นั้น ท่านอำเชือน เป็นเจ้าเมืองกะลิม (ค.ศ. ๑๙๖๘) ตอนนั้นเป็นช่วงสงคราม ต้องไปหลบอยู่ตามถ้ำ ตามป่าดง แต่ก็ถือว่ายังทำงานกับสำนักเมืองอยู่ เมื่อสงครามสงบแล้ว ในปี ค.ศ. ๑๙๗๙ จึงย้ายจากห้องการศึกษาไปเป็นหัวหน้าห้องการปกครอง ต่อมาไปเป็นหัวหน้าฝ่ายธนาคารเมืองกะลิม สาขาของแขวงเซกอง และโยกย้ายหน้าที่ไปอยู่ห้องการฝ่ายต่างๆ คือ รองประธานตรวจตราภาครัฐ หัวหน้าห้องการแกลงข่าว เมืองกะลิม หัวหน้าห้องการกสิกรรมป่าไม้เมืองกะลิม จนถึงปี ค.ศ. ๑๙๙๗ มีตำแหน่งเป็นประธานแนวโฮม สำนักเมืองกะลิม ในห้องการฝ่ายนี้มีคนทั้งหมด ๓-๔ คน มีหน้าที่ออกพื้นที่เพื่อพบปะและให้นโยบายแก่ประชากร ตลอดจนช่วยแก้ปัญหาและประสานงานกับฝ่ายต่างๆ ด้วย

ท้าวจันสอนแต่งงานกับคนกะตุนบ้านกันดอน ชื่อ นางเกลม มีลูกทั้งหมด ๙ คน ตาย ๔ คน ยังมีชีวิตอยู่เพียง ๕ คน ลูกสาวคนโตแต่งงานแล้ว ย้ายไปอยู่บ้านกันดอนใหม่ ส่วนลูกชายอีก ๓ คนและ

ลูกสาว ๑ คน ยังอยู่ด้วยกันที่เรือนในสำนักเมืองกะลิมนี้ ลูกชายคนสุดท้องของท้าวจันสอนเพิ่งอายุได้ ๕ ขวบ นางเกลมไม่ได้ทำอาชีพหลัก นอกจากทำไร่บ้างเล็กๆ น้อยๆ และทอผ้า เพราะท้าวจันสอนมีรายได้หลักจากหน้างาน เพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัวได้

จันสอนพูดภาษากะตู ลาวลุ่ม เงะ และพูดภาษาตะไอย ภาษาปาโกะอี ได้บ้าง นางเกลมพูดกะตูกับเเงะ แต่ส่วนมากเวลาพูดจะเป็นลาวลุ่มปนเเงะ เพราะในสำนักเมืองมีทั้งลาวลุ่มและคนส่วนใหญ่เป็นเเงะ ภาษากะตูกับเเงะมีส่วนคล้ายกันอยู่แล้ว จึงพูดเข้าใจกันง่าย ในขณะที่ภาษากะตูเอง มีสำเนียงของบ้านต่างๆ แตกต่างกันไปมาก บางที่ไม่เข้าใจกันทั้งหมด ท้าวจันสอนบอกว่า กะตูในเมืองกะลิมแบ่งย่อยออกเป็นหลายกลุ่ม ตามถิ่นที่อยู่และภาษาพูดก็จะแตกต่างกันไปบ้าง ได้แก่ กะตูกันดอน ดังปะอาฮัง ปะตรง ปาย ยีบ ดาว โระ ต่าปรีน อาโลจ ะบิง เตลอง อาโนะ ไกอวง อาเตง อะรอฮู ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นเพราะเรียกชื่อกลุ่ม(ชุมชน)ตามชื่อบ้านมากกว่าจะแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยอย่างแท้จริง

นอกจากผู้บอกข้อมูลทั้ง ๓ คนที่กล่าวมานี้ ท้าวคอบยังได้บันทึกข้อมูลจากคนกะตูที่เป็นผู้เฒ่าและคนที่มีความรู้ทางวัฒนธรรมบางคนที่อยู่บ้านกันดอนใหม่ และบ้านยิบ เช่น ท้าวติฮู ซึ่งเล่านิทานได้หลายเรื่อง และรู้เรื่องวัฒนธรรมประเพณีเก่าของกะตู ท้าวคำสูน ผู้อาวุโสของบ้านยิบ (ใหม่) เมืองท่าแดง ซึ่งย้ายมาจากบ้านยิบ เมืองกะลิม ท้าวคำสูนเคยเป็นรองเจ้าเมืองกะลิม คู่กันกับท้าวสวนเทียน (เผ่าเเงะ) ปัจจุบันเกษียณงานแล้ว แต่ก็ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าบ้านยิบ (ใหม่) ในด้านวัฒนธรรมประเพณี และให้คำปรึกษาแก่ ท้าวคำกิง นายบ้านคนปัจจุบัน

ข้อมูลของเผ่ากะตูต่อไปนี้จึงเป็นข้อมูลสรุปรวมจากบ้านกันดอนเป็นบ้านหลัก และมีข้อมูลจากบ้านกะตูอื่นเป็นข้อมูลเพิ่มเติม

บ้านกันดอน (ใหม่) เมืองท่าแดง

นับตั้งแต่เริ่มตั้งบ้านกันดอนมา ได้เคยอพยพโยกย้ายมาแล้วถึง ๑๐ แห่ง บ้านปัจจุบันที่เมืองท่าแดงนี้ถือเป็นแห่งที่ ๑๑

ในเมืองกะลิมมี ๘ ตาแสง ตาแสงบัก ตาแสงตรีก ตาแสงวัค ตาแสงดั่งน้อย ตาแสงดำเปรน ตาแสงกะต๊รับ ตาแสงอาลิ่ง ตาแสงดาวาง (๒ ตาแสงนี้ติดชายแดนเวียดนาม) แต่เดิมคนกะตูบ้านกันดอนไม่ได้อยู่ในเขตเมืองกะลิม แต่อยู่ที่ภูกองกิง เขตดักจิง ต่อมาเกิดมีน้ำท่วม เหลือพื้นที่ดอนอยู่หน่วยเดียว ไม่พอตั้งบ้าน จึงขยับขยายมาอยู่ที่กระหยัง เขตดักจิง และย้ายต่อมาอีกเป็นลำดับคือ

ห้วยอาลิบ เป็นเขตชายแดนเมืองดักจิง ต่อมาจึงย้ายเข้าเขตเมืองกะลิม มาอยู่ที่ กอรูบิง กันต๊ีบ ตางเราะ จำปึก อำปูล จะเจิล จนมาอยู่ที่บ้านกันดอน เขตเมืองกะลิม และอยู่ที่นั่นนานมากนับร้อยปี จนถึงปี ค.ศ. ๑๙๔๕ เดือน ๓ รัฐจึงให้ย้ายลงมาอยู่เมืองท่าแดง เพื่อจัดหาที่ดินเพาะปลูกให้เพียงพอ

บ้านกันดอนย้ายมาหลายที่โดยมีสาเหตุหลายประการ บางแห่งตั้งบ้านอยู่เพียง ๕-๖ ปี หรือ บางแห่งเกิดเคราะห์ร้าย เช่น เกิดโรคระบาด มีคนตายมากก็จะทิ้งบ้านหาที่ตั้งใหม่ เช่นในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ มีโรคบิดระบาด คนตายมาก ถึง ๘๐-๙๐ คน ในระยะเพียง ๑-๒ เดือน ต่อมาในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๔๑-๑๙๕๐ มีโรคระบาดอีก และมีความอดอยาก มั่นตัน สาสึก็ไม้ขึ้น หากินจากในป่า อดอยากมาก ต้อง ย้ายบ้าน ต่อมาในช่วงสงคราม คนบ้านกันดอนต้องอพยพหนีเข้าป่า เครื่องบินทิ้งระเบิด ถูกเรือรบ พัง ทลายไปหลายหลัง จนสงครามสงบจึงได้กลับเข้าอยู่บ้านเดิม

ท้าวคอบอธิบายว่า สาเหตุที่บ้านกันดอนตัดสินใจอพยพโยกย้ายครั้งล่าสุดนี้ มาไกลถึงเมือง ท่าแดง ก็คงอยู่ลงมาอยู่ทั้งเพียง (ที่ราบสูง) ด้วยเหตุหลายอย่างคือ

๑. ที่ดินไม่สามารถเพาะปลูกได้เพียงพอ บนภูดอยเป็นที่แปลงเล็กๆ ผลผลิตไม่พอกิน

๒. ต้องการหาที่ทำกินแปลงใหญ่ อยากทำนา และทำงานอื่นๆ ด้วย

๓. ต้องการหาบริเวณที่มีทางคมนาคมสะดวก เพื่อการติดต่อกับแขวงและบ้านอื่นๆ บริเวณที่ ตั้งบ้านกันดอนใหม่นี้ เดิมชื่อบ้านต้อกล็อก เป็นบ้านของเผ่าลาวลุ่ม ซึ่งทางแขวงจัดให้ย้ายออกไปตั้ง บ้านใหม่อยู่ริมทางหลวง และให้เผ่ากะตู่บ้านกันดอนย้ายมาอยู่แทน บ้านนี้จึงได้ชื่อว่า บ้านกันดอนใหม่ อายุของบ้านเพียง ๓ ปีเศษ แต่ต้องนับว่าพลเมืองของบ้านกันดอนอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลากว่าร้อยปีแล้ว

ที่ตั้งของบ้าน ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ติดกับบ้านปะไหล (บ้านฮารักและเงะ) ทิศตะวันตกติด กับบ้านจะลาม (เงะ) ห้วยเซโดน และภูนองกั ทิศเหนือติดกับภูกะเต ทิศใต้ติดกับห้วยจะกำ และ บ้านจะกำ (เงะ) บ้านเงะที่อยู่ในบริเวณนี้เป็นบ้านอพยพจากเมืองกะลิมเช่นกัน

ในด้านลักษณะภูมิประเทศนั้น บ้านกันดอนใหม่เป็นเขตภูเพียง คือที่ราบสูง ทิศเหนือเป็นป่าทึบ ทิศตะวันตกเป็นทุ่งนามีห้วยและลำน้ำเซโดน ทิศตะวันออกเป็นพื้นที่ทุ่งนา แต่อยู่ในเขตของบ้านอื่น (ใกล้บ้านยกท่ง เผ่าส่วย และบ้านยืบ เผ่ากะตู่) คนกะตู่บ้านกันดอนจึงยังปลูกข้าวไร่ในพื้นที่แถบภูใกล้บ้าน แต่ไม่มากนัก

ห้วยหรือแหล่งน้ำใกล้เคียง คือ ห้วยเซโดน ไหลมาจากภูนองกัผ่านบ้านกันดอน และห้วยจะกำ ซึ่งเป็นห้วยเล็กๆ คนบ้านกันดอนจึงไม่ได้ใช้น้ำห้วยจะกำ แต่ใช้ห้วยเซโดนเป็นหลัก

ส่วนภูใกล้เคียงนั้น ทางทิศตะวันตกคือหน่วยภูนองกั ทิศเหนือคือภูกะเต

ในขณะนี้ บ้านกันดอนมีจำนวนหลังคาเรือน ๖๔ หลัง เป็นเรือนใหม่ทั้งหมด จำนวนประชากรในหมู่บ้าน ๗๗๙ คน เป็นชาย ๒๕๖ คน หญิง ๕๒๓ คน

เมื่อย้ายลงมาอยู่เมืองท่าแห่งนี้ ตอนแรกเกิดผิดอากาศ เพราะเมืองท่าแห่งนี้มีอากาศค่อนข้างเย็น แต่ก็ร้อนกว่าเมื่ออยู่ภูดอย และยังมีชุมชุมมาก ทำให้เป็นโรคต่าง ๆ เด็กตายหลายสิบคน ผู้เฒ่าก็ตายมาก แต่เห็นว่ามีข้อดีคือ ต่อไปก็จะทำนาได้เพราะเป็นเขตนาชลประทาน คงจะได้ผลผลิตมาพอเพียง แต่ในตอนต้นนี้ คนบ้านกันดอนก็ยังชินกับการปลูกข้าวไร่ จึงยังมีการทำไร่เลื่อนลอยอยู่บ้าง เป็นแปลงเล็กๆ ที่นาผืนใหญ่ที่ดีๆ ก็มักอยู่ในเขตบ้านอื่น แต่การเลี้ยงสัตว์ที่บ้านกันดอนใหม่นี้ไม่ดีเลย สัตว์ตายมากเพราะโรคระบาด บางปีไม่ได้กินไก่หรือหมูเลย เมื่ออยู่ที่กันดอนเก่านั้น เลี้ยงสัตว์ได้ดี แต่ก็อยู่ไกลมากจนเอามาขายไม่ได้ที่อยู่ใหม่รัฐบาลบอกว่าจะปลูกข้าวได้พอกินแต่ไม่สามารถรับประกันเรื่องเลี้ยงสัตว์ได้

เรือนที่อยู่อาศัย

เผ่ากะตูปปลูกเรือนล้อมเป็นวง มีกว้านอยู่กลาง ไม่ได้กำหนดทิศหน้าเรือน เรือนที่อยู่ของกะตูป เรียกว่า **เติง** เป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนต่ำ พื้นเรือนยกสูงที่สุดก็เพียงเสมอกิ่ง จึงไม่ได้ใช้ส่วนใต้ถุนนอกจากเก็บไม้พินได้บ้าง ตัวเรือนใช้ไม้แป้น (กระดานไม้จริง) เป็นฝา ไม้ไผ่และไม้อื่นๆ เป็นส่วนประกอบ เช่น ใช้ไม้กร้อทำเสาเรือน โครงเรือนใช้ไม้พุง ไม้ปะออ (ไผ่ลำใหญ่ยาว) พื้นเรือนใช้ไม้ปะออสับเป็นฟากปูพื้น ฝาเป็นไม้แป้น ถ้าเป็นแผ่นใหญ่ๆ อัดเป็นฝา ทนทานมาก หลังคาเรือนมุงหญ้า **ปลั่ง** หลังคา มักลาดคุ่ม และมีเขาคายเสียบตกแต่งเป็นรูปโค้งแหลมด้านหัวและท้ายของหลังคาเรือน เรียกว่า **จรงะ** ไม่ได้ใช้ตกแต่งเป็นหน้าจั่วเรือนเหมือนเรือนตะเรียง ชานหน้าเรือน เรียกว่า **ตะเริงกุม** มีบันไดขึ้น เรียกว่า **จรหน็อก** ชานหลังเรือนเรียกว่า **ตะเริงสะลอง** ตรงฝาเรือนด้านหน้ามีไม้สลักตกแต่ง เรียกว่า **เกุรียว** ถ้าเจาะฝาทำทางลงข้าง ๆ เรียกว่า **จรหน็อกอินเติง** ตามปกติ แยกควรรขึ้นหน้าเรือนและลงหน้าเรือน ไม่นิยมขึ้นลงทางอื่น แม้จะไม่ถือว่าชะล่าแต่ก็ไม่ควรทำ

การแบ่งพื้นที่ใช้สอยในเรือน เมื่อขึ้นจากชานเข้าในตัวเรือน จะมีบ่อนแชกนั้งนอนอยู่ส่วนกลางเรือน แต่ขีดไปทางฝาด้านขวาหรือซ้ายก็ได้ เรียกว่า **ปรุหนิดตะม้อย** ในเรือนไม่มีที่หวงห้ามเฉพาะเจ้าของเรือน เจ้าของเรือนจะนอนตรงไหนก็ได้ แต่ต้องนอนประจำที่ของตนซึ่งมักจะอยู่ส่วนในสุด และหันทิศหัวนอนไปทางไหนก็ได้ แต่ส่วนมากก็จะเอาหัวชนฝา ปลายเท้าชนกัน ลูกที่ยังเป็นโสดนอนตรงบริเวณที่แชกนั้งนอนคือส่วนหน้าเรือน เมื่อมีแขกมาก็อาจขยับไปนอนตรงที่ว่างตรงไหนก็ได้

ตรงกลางเรือนจะมีเสา เรียกว่า **จะรื่องต๊อง** พื้นที่ตรงเสากลางนี้เป็นบริเวณกินเหล้าไหเวลา

งานแปงฮีด หรือญาติพี่น้องมาเยี่ยม เนื่องจากเป็นเรือนยาว จึงมีหน้าต่างลักษณะเป็นช่องแสง อาจไม่มีบานปิดเปิด จะมีช่องหน้าต่างนี้ตลอดตัวเรือน ถ้าเรือนยาวจะมีป่องเยียม (หน้าต่าง) มากกว่า ๑ ป่อง และอาจเจาะทางลงด้านข้างเพื่อความสะดวก เพราะปรกติเรือนกะตูเป็นแบบเรือนยาว (long house) พี่น้องผู้ชายจะไม่แยกเรือนออกไป แต่จะอยู่รวมกันทั้งหมด จึงมีคนในเรือนจำนวนมาก

ท้าวคอบเล่าว่า เคยมีเรือนที่บ้านอาตุ ตาแสงจะอม เมืองเฮียน เวียดนาม มีประชากรในบ้าน ๑๕๐ คน อยู่รวมกันในเรือนหลังเดียวกัน เป็นเรือนยาวขนาดยาวมาก มีประตูหน้าหลัง และประตูขึ้นลงตรงกลางเรือนอีก ๒ ประตู แต่ในเมืองกะลิม ที่เคยเห็นมากที่สุดคือ ๑๕ ครั้วเรือน ในเรือนจึงมักมีคนนอนเต็มเรือน เรียงๆ กันไป ไม่ได้แบ่งเป็นสัดส่วนชัดเจน เพียงแต่นอนในที่ประจำของครั้วเรือนของตน สมัยก่อนที่มีคนอยู่ในเรือนมาก ถ้าคับแคบเกินไป จะต้องทิ้งเรือนเก่า ปลุกใหม่ แต่จะไม่มีการต่อตัวเรือนต่อขยายคา หรือส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นอันขาด ถือว่า ขะลำ เรือนเก่าบางหลังยาวถึง ๑๕ วา มีเตาไฟเกือบ ๑๕ เตา ปัจจุบันไม่ค่อยปลุกเรือนยาวแล้ว อยู่กันเฉพาะครอบครัวในเรือนเดี่ยวขนาดเล็ก เมื่อก่อนพลเมือง ๗๐๐ คน มีเรือนเพียง ๒๐ กว่าหลัง เมื่อย้ายลงมาจากภูคอยนั้น มีจำนวน ๓๐ หลังคาเรือน แต่ปัจจุบันที่บ้านกันตอนใหม่มีเรือนเกือบ ๗๐ หลัง คือ อยู่หลังละประมาณ ๑๐ คน เฉพาะพ่อแม่ลูกและน้องที่ยังโสด ถ้าแต่งงานใหม่ก็มักแยกเรือนออกไปเลย

เตาไฟในเรือนมีจำนวนมากกว่าหนึ่ง เพราะมีหลายครอบครัว และแม้จะมีน้อยที่สุดคือ ๑ ครอบครัว ก็จะมีเตาอย่างน้อย ๒ เตา เตาหนึ่งอยู่ด้านหน้า สำหรับรับแขก ต้มน้ำร้อน ผิงไฟในหน้าหนาว และใช้เวลามีงานบุญ อีกเตาที่อยู่ถัดเข้าไปด้านใน จะใช้หุงหาอาหารประจำวัน ถ้ามีหลายครอบครัว ก็จะมีเตาในส่วนของตน จำนวนเตาไฟจึงบอกจำนวนครอบครัวที่อยู่รวมกันได้ แต่ละครั้วเรือนก็จะใช้เตาหุงหาอาหารในครอบครัวของตน แต่จะถือว่าทำกินร่วมกัน เพราะผลผลิตที่ได้มานั้น ช่วยกันทำในพื้นที่เดียวกัน

การตกแต่งในเรือน หลังคาด้านหน้าและท้ายเรือน มีการตกแต่งด้วยเขาควายเป็นลวดลายแฉ่มสี สีดำได้จากการเผาหญ้าเป็นถ่าน สีแดงเป็นหินชนิดหนึ่งเอามาตำละเอียดน้ำ ตามฝาเรือนก็อาจมีการใช้ปูนแฉ่มลวดลาย โดยเฉพาะตรงเสาจะร้องต้อง มีชื่อพาดกลางตัวเรือนและสลักไม้เป็นลวดลายโค้งสูงขึ้นไป เรียกว่า เกรีว นอกจากนี้ยังมีการนำหัวควายมาประดับชื่อด้านหน้าเรือน เรียงเป็นแถว เรือนที่มีอายุมาก แปงฮีดหลายครั้วก็จะมีหัวควายมาก

การปลุกเรือนใหม่ เมื่อก่อนในแต่ละปีจะกำหนดว่า ปีนี้จะปลุกเรือนใหม่หรือไม่ เรือนไหนจะปลุกก่อน แล้วก็แบ่งคนไปช่วยกันหาไม้ หาหญ้า มาปลุกแต่ละเรือน ไม่ใช่ช่วยกันเฉพาะพี่น้อง ใช้เวลาปลุกประมาณ

๑ วัน ถ้ารวมเวลาหาไม้ ตัดไม้ จะใช้เวลาประมาณ ๓๐ วัน แต่การปลูกเรือนใหม่จะมีน้อยมาก คือปลูกเมื่อเรือนเดิมคับแคบจริงๆ

เมื่อเลือกที่ปลูกได้แล้ว จะทำพิธีก่อนปลูกก็ได้ คือเอาลูกไก่มาฆ่า เอาเลือดมาสระบริเวณที่จะปลูกเรือน ถ้ารำรวยจะใช้ไก่ใหญ่ แพะ หรือหมู ก็ได้เนื้อไก่เอามาทำลาบ แบ่งใส่ใบตองและกับข้าวอื่นๆ เอาไปวางตรงบ่อนที่จะปลูกเรือน ให้ผีกิน เป็นการขออนุญาตผีว่าจะปลูกเรือน ไม่ให้มาทำลาย คนที่ไปวางส่วนมากเป็นผู้หญิง

ก่อนปลูกเรือนต้องรอดูความฝัน ฝันดี คือ ไปทางแหกทางมอนใต้ปลา ปลูกอ้อยได้ลำใหญ่ ปลูกต้นไม้ได้ผล ปลูกข้าวปลูกพืช ฝันว่าได้ไก่ ได้สัตว์ปีกดี ได้นกยูงจะได้ลูกสะใภ้รวย ถ้าฝันว่านั่งเครื่องแดงไม่ดี ผีตายโหงจะมา ฝันว่ามีดีพ้าหัก หรือขายเครื่องนุ่งห่ม ขายวัวควาย ฯลฯ หรือเสียของต่างๆ ไม่ดี อาจมีคนตาย

เมื่อฝันดีแล้วจึงปลูกเรือน ซึ่งมักเลือกวันข้างขึ้น ๑๐ หรือ ๑๕ ค่ำ ห้ามปลูกวันเดือนดับ ก่อนจะเริ่มปลูก ต้องให้ผู้ชายไปหาไม้งามๆ มา ๒-๓ ลำ ผู้หญิงหาหญ้าคามมา ๑ กำ เอามารวมกัน เวลาจะลงมือปลูกเรือนต้องนัดกันทั้งบ้านเพื่อแบ่งคนไปช่วยกัน เวลาซื้อเรือนก็ต้องไปช่วย การปลูกมักจะให้เสร็จใน ๑ วัน และเจ้าของเรือนต้องเลี้ยงอาหารคนมาช่วยทั้งหมด เมื่อเสร็จแล้วยังไม่ขึ้นเรือนก็ได้ มักรอวันเดือนขึ้นดีๆ ๖-๗ ค่ำเป็นต้นไป จึงจะขึ้นเรือนใหม่ ระหว่างนั้นต้องอยู่ดูบไปก่อน เพราะระหว่างที่ซื้อเรือนการปลูกเรือนใหม่ แต่ละครอบครัวจะทำดูบเล็กๆ อยู่ใกล้ๆ เรือนที่จะปลูกใหม่ เมื่อเรือนเสร็จ ก็ย้ายขึ้นอยู่รวมกันเหมือนเดิม วันขึ้นเรือน เอาข้าวของอาหารขึ้นเรือนไปก่อน และต้องเอาเผาแก่เจ้ากกเจ้าเหล่า ไป เว้าว่า เรือนนี้สร้างให้อยู่สุขอยู่สบาย แล้วก็ไปจุดไฟ แจกให้ทุกครอบครัว บอกว่าไฟดีไฟอุ่น ฯลฯ แล้วเจ้าเรือนจะไปฆ่าหมูฆ่าไก่ ที่นอกเรือน แต่เอามาหุงต้มบนเรือน ตั้งพาข้าวให้เจ้ากกเจ้าเหล่า (ผู้อาวุโส) ของครอบครัวกินก่อน จากนั้นจึงเอาคนทั้งบ้านมากิน ถ้ามีคนที่ไม่ได้ก็ต้องปันข้าวแบ่งอาหาร เอาไปให้ครบทุกคนในเรือนแต่ละเรือน เวลากลางคืนก็ม่วนขึ้น ตีปะเนาะ ปะฮ้ำด จนรุ่งเช้า การขึ้นเรือนใหม่ ไม่ให้ทำเหล้าต้มเหล้า เพราะไม่ใช่แบ่งฮีตบ้าน แต่ให้กินเหล้าได้ ไม่ให้ทะเลาะกัน ไม่ให้ทุบตีด่าทอกัน เอาถั่วกอยา (กลองยาสูบ) มาตีกันไม่ได้ ต้องถูกปรับไหม คือเอาไก่ เอาหมู มาฆ่าเลี้ยงคนในเรือน หลังจากนั้นก็ต้องเอาน้ำเย็นมาสาดล้างเรือน

กะดูบบางบ้านจะเลี้ยงผีเรือนด้วย ต้องเอากะเบียน (พาข้าว) ปูใบตอง เอาลาบเอาก้อย แบ่งใส่กะเบียน มาวางที่เสากลางเรือนต้นแรก (จะร้องต้อง) ตั้งไว้ที่สูงๆ แล้วขอให้อยู่ดีมีลูกหลานมาก ๆ

เมื่อซื้อเรือนเก่านั้น จะต้องทิ้งหัวควายที่แต่งเรือน และต้องเริ่มประดับที่เรือนใหม่โดยแบ่งฮีตใหม่

ฉะนั้น ถ้าขึ้นเรือนกะตุเก่า ก็เห็นจำนวนเขาควายที่เสียบไว้เป็นการบอกอายุของเรือน

การปลูกเรือนให้คู่แต่งงานใหม่ คู่แต่งงานส่วนมากอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายชายเพราะกะตุถือว่าผู้ชายเป็นใหญ่ พี่น้องผู้ชายจึงอยู่รวมกันหมด ถ้าพ่อแม่ตายแล้วพี่น้องไม่ยอมอยู่ด้วยกัน จะปลูกเรือนใหม่ก็ได้ หรือถ้าผู้ชายที่มาเป็นเขยนั้นยากจน จะเข้าไปอยู่เรือนผู้หญิงก็ได้ เรือนที่มีลูกชาย ลูกสะใภ้ หรือลูกสาวลูกเขย อยู่รวมกันหลายคู่ จะกำหนดที่นอนแยกกันเป็นสัดส่วน แต่ไม่มีฝาปิด

การทำกินในครัวเรือน ปรกติในเรือนมักมีหลายครอบครัว คือ พี่ชายน้องชาย ต่างก็มีลูกและมีหลาน แยกออกไปอีกถือว่าพ่อแม่แต่ละคู่เป็นหัวหน้าครัวเรือนแต่ละจุดต่างก็ทำกินที่เตาไฟของครอบครัวของตน

การทำมาหากิน

คนกะตุส่วนใหญ่ปลูกข้าวเหนียวเช่นเดียวกับคนเงาะ ปลูกสาลี (ข้าวโพด) ไร่บ้าง ปลูกมันดิน บ้าง ข้าวเจ้านั้นจะปลูกเพียงนิดหน่อย เอาไว้ทำข้าวเปียก เพราะคนกะตุไม่ได้กินข้าวเจ้าในงานบุญ และไม่ทำข้าวปุ้น (ข้าวเส้น หรือขนมจีน) กะตุชายแดน (หมายถึงกะตุเวียด) ปลูกข้าวเจ้ามาก แต่กะตุลาว (กั้นดอน) มักจะปลูกข้าวเจ้าอย่างมากเพียง ๑ ใน ๓ ของเนื้อที่ไร่ มีคำกล่าวของกะตุว่า ฝ่ายลูกชายถือเป็นข้าวเจ้า ลูกสาวถือเป็นข้าวเหนียว หมายความว่า ลูกสาวเป็นผู้ดูแลการกินของเรือน และเป็นผู้สืบทอดเผ่า แต่ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า เผ่ากะตุถือว่าผู้หญิงสำคัญกว่า เป็นเพียงการย้ำถึงหน้าที่รับผิดชอบ

ข้าวเหนียวใช้ทำข้าวเปียกก็ได้ ข้าวเปียกมักทำกินเวลาอดข้าว โดยใส่เครื่องปรุงต่างๆ ลงไป ด้วยเลยในข้าวเปียก ทำให้มีปริมาณมาก พอกินในครัวเรือน แต่ข้าวเปียกของกะตุค่อนข้างแห้ง

การสักข้าวไร่จะเริ่มในเดือน ๔-๕ แต่ก่อนใช้เหล็กแวก (จอบเล็ก) สับดิน แล้วหยอดข้าวเลย เมื่อมาอยู่พื้นที่ราบ จึงใช้ไม้ลงสักพื้นดิน แล้วหยอดข้าว ก่อนสักข้าวถือว่า ขะลำ ๑ วัน ห้ามคนนอกบ้านขึ้นเรือน ในวันทำพิธีเริ่มสักข้าว ต้องฆ่าไก่ เอาเลือดไก่ใส่กะบั้งไปไร่ หรือเอาไก่ไปฆาที่ไร่ เอาเลือดสระบริเวณแนวข้าวให้ทั่ว แล้วต้องเอาแพะไปตัดหู จูรอบไร่ให้เลือดออก แล้ววนกลับอีกด้าน แล้วจึงเอาเลือดไก่มาสระอีกครั้ง พิธีนี้ถือเป็นฮีตเรือน ต่างเรือนต่างทำของตน

ระหว่างเดือน ๗-๙ ต้องมาถางหญ้าบ้าง พอเดือน ๑๐ ข้าวก็เริ่มดกแล้ว และเก็บเกี่ยวได้ ในเดือน ๑๑-๑๒ ปรกติจะไม่ปลูกข้าวต่อเพราะดินไม่ดี เมื่อข้าวสุกเก็บเกี่ยวได้ จะใช้วิธีรูดข้าวด้วยมือ แต่ถ้าข้าวเมล็ดเล็ก รูดไม่ได้ ต้องใช้ จิ้ง (เคียวเล็กๆ) เกี้ยวข้าวทั้งกอ เอาไปเหยียบอีกที จึงจะได้เป็นเมล็ดข้าวเปลือก ขนขึ้นเล้าข้าวได้

ก่อนรูดข้าว ต้องทำพิธีเรียกว่า **ลีม** ซึ่งทำร่วมกันทั้งบ้าน นายบ้านจะเป็นคนนัดหมาย แล้วจัดหาหมูมาฆ่าที่กว๊าน แบ่งเลือดไปตามครัวเรือน เมื่อเลือดหมูแห้งเป็นก้อนแล้วจะเอาไปผูกไว้ที่กกข้าวที่จะเริ่มรูด แต่กกนั้นจะไม่รูด ส่วนเนื้อหมูที่ฆ่านั้นต้องแจกจ่ายไปให้ทั่วทุกเรือน เล็กน้อยตามแต่จะมีแบ่งได้ จากนั้นก็เริ่มรูดข้าวได้เลย เมื่อรูดข้าวเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว เอาข้าวกกที่ไม่ได้เกี่ยวนั้นขึ้นไว้ในเล้าข้าวก่อน แล้วจึงเอาข้าวขึ้นเล้าได้ เล้าข้าว (**ตล**) มักเอาไว้ใกล้เรือน อาจปลูกรวมกันเป็นหมู่ในบริเวณชายเขตบ้าน จะทำไว้ที่เถียงไร่ก็ได้ แต่เวลาจะเอาข้าวมาตำกิน ต้องตากข้าวก่อน ถ้าทำเล้าข้าวที่เถียงไร่ ก็ต้องเดินไปเอาข้าวใกล้และไม่สะดวกที่จะไปทุกวัน

ในระหว่างที่ข้าวกำลังตรวง ถ้ามีนกมีหนูมากินข้าว ต้องทำเครื่องมือไล่ เครื่องไล่นกเรียกว่า **กันตราก** ใช้ไม้ป่องไม้ลู่ทำเป็นกระบอกยาวๆ มีแผ่นสานให้ลมตีไปกระทบปล้องไม้ บางทีจะทำ **อินแดร** คล้ายๆ กันตราก แต่เป็นกระบอกเล็กๆ มีสายผูกโยงไปที่เถียงไร่ มีคนเฝ้าไร่คอยดึงสายให้กระบอกเล็กที่ผูกติดเป็นพวงนั้นกระทบกระบอกใหญ่ดังกราวๆ

เครื่องมือดักหนูคือ กะตีด หรือ กะตำหิน กะตำซอน มีลักษณะคล้ายกันทั้งหมด เรียกว่า **ฮาแว้ง** เอาไปดักริมทางที่หนูเดิน บางทีทำ **จันลือด** คล้ายๆ กะตีด แต่จะมีไม้หนีบตรงคอหนู ถ้าหนูป่าเข้ามากินข้าว ต้องล่อมั่ว ทำจันดัก เรียกว่า **จรบัก** หรือทำบ่วงดัก

ถ้าปีใด ได้ข้าวไม่พอกินก็ต้องกินมันตัน กินสาลี โดยปรกติจะปลูกสาลีมากพอๆ กับข้าว เดือน ๑-๒ จะกินข้าว เดือน ๓-๖ กินมันตันเป็นหลัก เดือน ๗-๘ สาลีออกฝักแล้วก็กินสาลี เดือน ๑๑-๑๒ กินข้าวใหม่ของปีนั้น

การกินสาลินั้น ไม่ได้กินสด แต่จะตากแห้งเก็บไว้ทั้งฝัก ต้องผานเมล็ดเอามาตำแล้วหนึ่ง เมื่อสุกแล้วก็เอามาตำอีก จนเหนียวนุ่ม จะกินอิมทนเหมือนกินข้าว ถ้ากินสาลีที่แก่และเก็บไว้นาน จนแข็ง ก็ต้องรูดเมล็ดออก เอามาตำแล้วหนึ่งกิน ส่วนมันตันที่เก็บสำรองไว้ จะต้องตากแห้ง เมื่อจะกิน ก็จะไม่ล้างแล้วปอกเปลือกเอามาตำแล้วหนึ่งกินอีกที หรือถ้าซุดมาใหม่ๆ ก็ปอกเปลือกซอยเป็นชิ้นเล็กๆ หุงปนกับข้าว หรือตัดเป็นท่อนๆ ต้มกิน ซุกใส่ไฟกินก็ได้ เมื่อเวลาอดอยากมากๆ ไม่มีสาลีและมันตันเหลือแล้วก็ต้องกินกลอย ซึ่งจะลงหัวประมาณเดือน ๗-๘ เป็นระยะที่ข้าวหมดพอดี กลอยใช้เวลาในการทำนานมากกว่าจะเอามากินได้ ถ้าทำไม่ถูกวิธี ก็จะมีเมา อาเจียน ไม่สบาย ถ้าเป็นเด็กเล็กๆ ก็อาจถึงตายได้ จึงต้องระวังมาก

การปลูกข้าวเป็นการทำมาหากินหลักที่สำคัญที่สุด คนกะตู่จึงมีข้อห้ามข้อนิยมหลายอย่างเกี่ยวกับการปลูกข้าว เช่น พอเริ่มสักรข้าวต้องทำไปจนเย็นค่ำ จึงจะเลิกงานกลับเรือนได้ สักรข้าววันแรก

๒๙๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ห้ามนั่ง ถ้าจะพักก็ต้องยืนพัก แต่เวลากินน้ำต้องนั่งกิน ระหว่างสักข้าว ห้ามหาหาให้คนอื่น

ถ้าสายกะเจี๊ยะที่ใส่ข้าวปลุกขาด ต้องเอาไก่อมาผ่าแบ่งฮีด เพราะถือว่าเคราะห์ร้ายที่สุด และต้องปักแนวไม้ล้อมบริเวณที่ข้าวปลุกหล่นจากกะเจี๊ยะขาดนั้น ไปเป็นทางออกด้านหนึ่ง ไม่เช่นนั้นถือว่าข้าวจะหาย คือปลุกแล้วไม่ได้ผล ข้าวตายหรือร่วงสับหมด

เมื่อกลับมาจากสักข้าวไร่ ต้องเอาพดไม้มาปักที่เรือน เป็นเครื่องหมายห้ามคนนอกขึ้นเรือนในวันเริ่มสักข้าว ซึ่งถือว่า ขะลำเรือน ๑ วัน ของกินที่มีลักษณะบูดเน่าห้ามกิน เชื่อว่าข้าวแนว (ข้าวพันธุ์) จะบูดเหมือนกัน ไม่มองงาม และแม่เรือนที่ไปดูสักข้าวมือแรก ไม่ให้แบ่งปันข้าวของให้ใคร เช่น ยาสูบ ก๊อกล

เนื่องจากการเพาะปลูกยากลำบาก และได้ผลน้อย คนกะตู่จึงมักเคร่งครัดกับข้อห้ามข้อนิยมและถือว่า การปลุกข้าวเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการดำเนินชีวิต แม้แต่เมื่อกล่าวถึงสิ่งที่ยากได้มากที่สุด ท้าวคอบบอกว่า คนกะตู่อยากมีเงินมากๆ เหมือนกัน เพื่อเอาไปหาคนมาช่วยถางไร่และปลุกข้าว จะได้มีข้าวมากๆ พอกิน

เครื่องมือในการทำไร่ทำนา

๑. <i>ปราชู</i>	ฟ้าพัน	ใช้ถางป่าไม้
๒. <i>จวง</i>	ขวาน	ใช้สำหรับโค่นต้นไม้ใหญ่ หรือเจาะ ถาก
๓. <i>เกนอช</i>	เหล็กแวก	ใช้สำหรับถางหญ้า ขุดหลุม สักข้าว
๔. <i>มอล</i>	ไม้ลูง	ใช้สำหรับสักข้าว
๕. <i>อะจี้ร่าก</i>	กะพ้า	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับแจะข้าว และอื่น ๆ หรือใส่ข้าวจากไร่มาบ้าน
๖. <i>อะแลว</i>	กะเจี๊ยะ	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับใส่ข้าวไปกินในไร่
๗. <i>จั้ง</i>	เกี่ยว	ใช้สำหรับเกี่ยวข้าวพันธุ์เมล็ดเล็กที่รูดด้วยมือไม่ได้
๘. <i>ลาช</i>	สาดกาลา	ใช้สำหรับปูที่นวดข้าวหรือตากข้าว ปูล้อมยุ้งข้าว
๙. <i>อาดง</i>	กะดั่ง	ทำด้วยไม้ป่อง ใช้สำหรับผัดข้าวสับออก
๑๐. <i>จิก</i>	จก	ใช้สำหรับขุดนา ทำคันนา ย่อยดินในนา
๑๑. <i>ดีอ</i>		คล้ายข้องใส่ปลา ไซใส่ปลา หรือใส่มีดพร้าไปทำไร ทำนาก็ได้

อาหารประเภทเนื้อสัตว์ ส่วนมากอาหารเนื้อที่กินเป็นประจำคือ ปลา เป็นปลานขนาดเล็กจากลำห้วย ปลานขนาดใหญ่ต้องไปที่ลำน้ำใหญ่ขนาดเขกอง แต่บ้านกะตุส่วนใหญ่อยู่เขตภูเขา มีแต่ห้วยขนาดเล็ก จึงได้แต่ปลาเล็กปลาน้อย กะตุจึงไม่ค่อยทำปลาร้าเก็บไว้กิน แม้จะรู้วิธีทำอยู่บ้าง

การหาปลาและหาสัตว์เล็กๆ ในห้วยน้ำหรือริมลำน้ำ เป็นงานประจำวันของทุกคน ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง และเด็กที่โตพอสมควร จะออกหาปลาเมื่อมีเวลารว่างจากงานอื่น หรือในตอนไปอาบน้ำในห้วย ก็อาจจะ มีเครื่องมือเล็กๆ น้อยๆ ประเภท ข้อน (ข้อน) หรือ โซ ดัดมือไปหาปลาด้วยเสมอ แหล่งน้ำใกล้บ้าน สำหรับหาปลา คือ ห้วยเซโดน ปลาที่หาได้มีขนาดเล็ก เช่น ปลาดุก ปลากัง ปลาจาก ปลาปักเป้า ปลาขาว เครื่องมือเครื่องใช้ในการหาปลา ได้แก่

๑. ปะนัง แห ทำจากป่าน ปอ เครือหมากม่วย ใช้เหยี่ยวจับปลาตามแหล่งน้ำ
๒. อำบิ่น ทำจากใยหมากนัต (สับปะรด) เอามาขูดเป็นเส้นปอ แล้วถักเป็น อำบิ่น รูปคล้ายมง แต่สั้นกว่าและมีคันถือ ใช้ล่อมที่มีปลา
๓. เบ็ช เบ็ด ใช้ปักคันไม้ไผ่ หรือเหยี่ยวเบ็ดเพื่อตกปลาก็ได้
๔. อาหวัก ล่อ, ข้อน ทำด้วยไม้ป่อง ใช้ข้อนปลานขนาดเล็ก
๕. ตรลิม ดุ่ม ทำด้วยไม้ป่อง แหใส่ไว้ในน้ำตรงที่มีปลาชุม
๖. มอง มอง คือ อวนขนาดเล็ก ใช้ทางตอนปลา
๗. จำเปืออะ สะดุง ทำด้วยป่าน ปอ ใช้ข้อนปลา รูปคล้ายยอ แต่เล็กกว่า
๘. สวิง สวิง ใช้ข้อนปลา มีด้ามถือ
๙. อาราม โซ ใช้วางดักไว้ตามทางน้ำ ปลาเข้าไปแล้วออกไม่ได้
๑๐. ฮรงจันดอร วิธีจับปลาที่ต้องไปกันทางน้ำ แล้วต้อนให้ปลาเข้าไปติดอยู่ในลี่ ซึ่งมีงาตันใน ทำให้ปลาออกไม่ได้

นอกจากนี้ยังมีวิธีจับปลา เช่น ในหน้าแล้ง อาจเอาท่อนไม้มาอัดทางน้ำ ต้อนให้ปลาเข้าไปติดในเครื่องดัก หรือเอาหินมากองทำเป็นอุโมงค์ แล้วต้อนปลาเข้าไปติด เรียกว่า **กรือวอะมอ**

การดักจับสัตว์ นอกจากปลา แล้วก็ยังหาสัตว์ต่างๆ ในแถบป่าบริเวณบ้านด้วย สัตว์ต่างๆ ทั้งตัวเล็ก ตัวน้อยหรือสัตว์ใหญ่ ถือเป็นอาหารได้ทั้งนั้น ยกเว้นสัตว์ที่ปู้ยาตายายห้ามไว้ หรือเผ่าไม่เคยกิน ก็จะไม่กิน คนบ้านกันดอนจะไปดักจับสัตว์ ยิงนก และจับสัตว์เล็กสัตว์น้อยต่างๆ ในแถบภูเขาและป่าใกล้บ้าน บางทีก็ไปหาของป่าด้วย สัตว์ที่หาได้ ได้แก่ กระรอก กระแต หมูป่า กวาง ฟาน ตัวเหิน เม่น นก ไก่ป่า ไก่ฟ้า

เครื่องมือเครื่องใช้ในการล่าสัตว์

๑. **จี้** ดั่ง เป็นยางเหนียว ใช้สำหรับดักนกและสัตว์เล็กๆ
๒. **จรดอง** บ่วง ใช้วางบนดินเพื่อดักนก บ่วงจะคล้องตรงคอนกที่เข้ามากินเหยื่อ
๓. **ปรีด้า** แร้ว ใช้วางบนดิน จะคล้องตรงคอนกคล้ายบ่วง
๔. **กรดี** กับดัก วางบนดิน ดักนกและสัตว์เล็กๆ เช่น หนู อ้น ชุน
๕. **เกียบ** กับดัก วางบนนกไม้เอาลูกไม้ล่อไว้ เมื่อนกเข้ามากิน คันไม้จะหนีบคอ
๖. **กระเดียด** กระตืด ใช้ดักนก ดักหนู หรือดักงู กบ เขียด ก็ใช้ได้
๗. **กิล** กระต่า คล้ายกระตืด แต่จะมีไม้ท่อนที่ตบลงมา สัตว์เล็กๆ มักตาย
๘. **เปย์นัน** น้ำ ใช้ยิงนกและสัตว์อื่นๆ ถ้าจะยิงสัตว์ใหญ่ต้องใช้หนองทาลูกน่อง
๙. **ปะเลาะฮุ** บั้งโพละ เป็นบั้งยาวๆ ใช้เป่าลูกดอก ยิงนกขนาดปานกลาง
๑๐. **เตฮ้อ** ฮ้าว จะมีลูกดอกปลายแหลม เมื่อคันลั่น ลูกดอกจะพุ่งมาถูกสัตว์
๑๑. **หุราบ** ขวาก เป็นไม้มีคันติดด้านบน บักไม้เป็นช่องไว้ให้สัตว์เข้า พอสัตว์เข้ามาจะเหยียบคันไม้ขอนจะหล่นลงมาถูกหลัง สัตว์ก็จะเผลอไปข้างหน้าไปถูกปลายหลาวหรือแหลมที่ปักไว้ด้านหน้า มักจะได้สัตว์ขนาดใหญ่ เช่น กวาง ฟาน หมูป่า แล้วแต่ว่าจะทำหลาวไว้ในระดับใด
๑๒. **อรุชิต** ใช้ดักช้าง เป็นไม้ขอนขนาดใหญ่ ทำคันให้ตกลงมาถูกหลังช้าง
๑๓. **กอบุ** หอก เวลาไล่สัตว์ เช่น หมูป่า ต้อนเข้ามาแล้วใช้หอกพุ่งเอาที่แถบบ้านกันตอนไม่เคยทำหลุมขวากดักสัตว์ เพราะคิดว่าอันตรายมาก คนอาจตกลงไปก็ได้ เพราะบ้านแต่ละบ้านอยู่ใกล้กัน คนต่างถิ่นต่างบ้านที่ไม่รู้ทางดักอาจเป็นอันตราย

อาหารการกินของเผ่ากะตุ

อาหารประจำวันของคนกะตุเป็นข้าวเหนียว กินกับกับข้าวง่ายๆ เช่น ปลาต้ม ปลาจี่ไฟ อาจมีแจ่วหมากพริกกับเกลือบ้าง อาหารที่เป็นเนื้อสัตว์ ถ้าหาได้ก็อาจเอามาทำกินง่าย แต่พวกสัตว์ใหญ่มักจะกินเฉพาะเวลาว่างงานเลี้ยงงานบุญ

ในงานบุญหรือแบ่งฮีดที่มีขึ้นควาย หรือ กวาง ฟาน หมู ฯลฯ เรียกรวมๆ ว่า **ฮันแจะ** มักจะทำ

เป็นลาบสุก หรือ ดิบก็ได้ บางทีก็ทำก้อย (สับชิ้นใหญ่กว่าลาบ) ใส่เครื่องหอมของหอมต่างๆ ถ้าทำสำหรับกินกันจำนวนมาก มักจะต้มเป็นชิ้นใหญ่ๆ ใส่เครื่องหอม ใส่หมากเผ็ด (พริก) บ้าง พวกผู้ชายอาจจะเอาหนังควายหรือชิ้นเนื้อตากแห้งมาปิ้งไฟจี่ไฟ กินกับเหล้าหรือกินเล่น การทำอาหารไม่ค่อยมีการประติตประดอยมากนัก ส่วนการเก็บอาหารไว้กินนานๆ ด้วยการดองหรือหมักไม่ค่อยจะได้ทำกัน เมื่อได้มาก็กินเลย บางทีอาจจะดองผักกาดเขียวบ้าง เพราะถ้ากินสดจะขมเกินไป เวลาเอามาหมักใส่เกลือเก็บไว้สองสามวัน น้ำผักมีรสขมแต่ใช้ใส่ในอาหารหรือในแจ่วจะทำให้อร่อยขึ้น ใบผักที่ดองก็กินได้ รสขมน้อยๆ

เนื่องจากอยู่ในป่าดง มีเห็ดที่ขึ้นตามขอนไม้และบนดินมากหลายชนิด คนกะตู่จึงรู้จักชื่อเห็ด (ตริ) ต่างๆ มาก เช่น *ตริมอล* เห็ดปลวก (เห็ดโคน) *ตริจาย* เห็ดบด *ตริปอช* เห็ดกับแก *ตริกอบปัล* ลาย *ตริอาดัง* *ตริราแหร* *ตริสิด* *ตริงอ* *ตริบัก* *ตริลาง* *ตริกันตัง* *ตริอาดัก* มีเห็ดชนิดหนึ่งเรียกว่า *ตริมัด* รสอร่อย แต่ถ้ากินตอนเดือน ๖-๗ มักจะเป็นพิษทำให้เมา อาเจียน

พืชผักบางอย่างที่คนกะตู่ไม่กินเพราะเป็นพิษ เช่น แก่นผักกาด หมายถึงส่วนที่เป็นดอกแก่ของผักกาดเขียว นอกจากขมจัดแล้วยังอาจทำให้อาเจียน แก่นมันสะเพา เป็นหัวมันในดิน ต้นเป็นเถา ขูดหัวเอามาปอกกินได้เลย เนื้อสีขาว มันสะเพาถ้าเป็นชนิดมีพิษ กินแล้วก็จะเมา ปวดหัวและอาเจียนเหมือนกัน แต่พืชทั้งหมดนี้ไม่ทำให้ถึงตาย นอกจากเด็กเล็กๆ นอกจากนี้ ก็มีพวกผลไม้ต่างๆ ทั้งที่กินดิบและสุก ที่รู้จักกันทั่วไปคือ *ตอมอาแกว* หนามม่วง *ตอมอิมปิล* หนามขาม *ตอมอาปัส* หนามส้มโอ *ตอมจิดา* หนามสีดา (ฝรั่ง) *ตอมตฺรฺนาง* หนามจัน *ตอมปีเนส* หนามมี (ขนุน) *ตอมปลิด* กล้วย *ตอมอิมเปร* หนามนัด (สับปะรด) *ตอมฮุง* หนามหุ่ง (มะละกอ) *ตอมปฺรอป็อก* หนามโมง (ผลคล้ายฝรั่ง เอาเปลือกออกกินเนื้อใน รสเปรี้ยวชนิดหน้อย) *ตอมปาลอ* หนามลาน (ข้างในผลจะมี ๕ กลีบ ต้องกินเนื้อในแต่ละกลีบ ตรงกลางมักเป็นเมือกๆ เมล็ดเล็กๆ สีดำ) *ตอมกรุล* หนามแงว (คล้ายเงาะ แต่ขนสีเขียวๆ) *ตอมตลอย* หนามหวด (มะหวด ลูกขนาดกำปั้น) *ตอมอีแลว* หนามขามป้อม

พวกพืชผักสวนครัว ประเภท หนามพริก มะเขือ มะแว้ง (ขึ้นเอง) พัก และเครื่องหอม เช่น ตะไคร้ ขิง ต้นหอม ผักอืดู ผักอิดู ผักหอมจิ้น ผักหอมโอมน (สระแหน่) มีปลูกกันเล็กๆ น้อยๆ ตามเรือนต่างๆ หรือใส่กระบะไม้ และภาชนะเล็กๆ วางที่ชานเรือนบ้าง

งานอื่นๆ ที่ทำนอกจากการปลูกข้าวและหาอาหาร ก็ได้แก่การทำข้าวของเครื่องใช้ในเรือน และเครื่องนุ่งห่ม เช่น จักสาน ตำหูก ดีฟ้า และอื่นๆ เครื่องจักสานเอาไว้ใช้เอง ดีเหล็กก็ไว้ใช้เอง ส่วนการทอผ้านั้น เมื่อเหลือจากใช้เอง ก็อาจแลกเปลี่ยนของจากบ้านอื่น หรือขายบ้าง

เครื่องมือเครื่องใช้ในเรือน ในเรือนกะตุมิข้าวของเครื่องใช้ประจำเรือนทำนองเดียวกับชนเผ่าทั่วไป

๑. **ตบปน** เคียงค่างหม้อ ใช้สำหรับแขวนหม้อเหนือเตาไฟ
๒. **อาโป๊ะ** หม้อเล็ก หม้อใหญ่ ทำด้วยโยม (อะลูมิเนียม) ทองเหลือง ดินใช้หุงต้มประจำวัน เดิมมีแต่อาโป๊ะที่เป็นดินเท่านั้น
๓. **เปยงาน** กะชาม (ถ้วย) ทำด้วยอะลูมิเนียม ใช้สำหรับแช่ข้าวก่อนนึ่ง หรือใช้สำหรับแบ่งของกิน
๔. **อาดับ** กะเบียน ทำด้วยไม้ปอง ใช้สำหรับใส่ข้าว
๕. **ซุน** กะติบ (แอบ) ทำด้วยไม้ปอง ใช้สำหรับใส่ข้าวสุก
๖. **อาเจ๊ะ** มีดพับ ใช้สำหรับซอยผักหรือเนื้อ
๗. **กรุเนอล** เขียง ใช้สำหรับสับเนื้อ อาหารต่างๆ
๘. **จรอ็อก** ป่วง จอง เมื่อก่อนทำด้วยไม้ปอง ใช้สำหรับตักแกงสด ช้อนคันใหญ่ เรียกว่า **ฮารุฮอช** ปัจจุบันมักใช้ช้อนอะลูมิเนียม
๙. **อาบัล** ครก ใช้สำหรับตำข้าว ช่อมสาลี มั่นตันแห้ง
๑๐. **อาบัลปัก** ครกน้อย ใช้สำหรับตำแจ่ว ข้าวเบือ
๑๑. **อินทรุย** สากตำข้าว ถ้าเป็นสากตำแจ่ว เรียก **อินทรุยบัลปัก**
๑๒. **ซางวาล** กะช้าง สานตาห่างๆ ใช้ใส่ฟืน ใส่พืชผัก
๑๓. **อาดุง** กะดั่งฝัดข้าว เป็นรูปรีๆ
๑๔. **อาเรียง** กะดั่งขนาดใหญ่ ใช้สำหรับตากข้าวหรือตากอาหารแห้ง ยาสูบ
๑๕. **ปาร์นิช** ไม้ฟอย ใช้ปิดกวาดเรือนและลานดิน ทำด้วยดอกแขม (**เปราดั่ง**)
๑๖. **อิมเปรุ** สาดปูรองนอน สานด้วยใบเตย
๑๗. **ซานะ** ที่นอน ทำด้วยผ้า เย็บแล้วยัดด้วยนุ่นจ้าว (**เปรุจ้าว**)

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทอผ้า

๑. **ต้นดาว** ฟืม ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง
๒. **ปะราย** สายพายก
๓. **ตรุกอ** ไม้ก่อก
๔. **จรมัร** กะสวย

ในการปลูกเรือน และแกะสลักไม้ที่ตกแต่ง นอกจากใช้ไม้ด ใช้ขวานแล้ว ก็ต้องหาเครื่องผูก มัด ที่เป็นเชือกหวายดิบ หวายหางหมู หวายสวิง ปัจจุบันบางที่ก็ใช้เชือกป่านพลาสติกซื้อจากตลาด

อาชีพนอกบ้าน คนในบ้านออกไปทำมาหากินที่อื่นเป็นบางครั้ง ส่วนใหญ่คนที่ไปเป็นผู้ขายหน่อ และกลางคน มักจะไปรับจ้างหรือค้าขาย สิ่งตอบแทนที่ได้เป็นเงิน คนที่ไปส่วนใหญ่ไม่ค่อยอยากไป ไกลบ้าน แต่ก็จำเป็นเนื่องจากความอดอยาก โดยเฉพาะในปีที่ผลิตผลจากการเพาะปลูกไม่ดี

ในบ้านกันดอนเคยอดอยากอยู่เรื่อย ๆ เหตุการณ์ที่เกิด เช่น ข้าวตายเน่า ข้าวลีบ ข้าวล้ม ชาวบ้านแก้ปัญหาโดยการกินสาลี มันตัน มันป่า แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาในระยะยาวได้ เพราะดินไม่ดี ข้าวไม่งาม ชาวบ้านทำงานทุกฤดูไม่ได้หยุดแต่มีกินไม่พอดตลอดปี พื้นที่เพาะปลูกก็มีจำกัด ขณะนี้มา อยู่บ้านกันดอนใหม่ พื้นที่เพาะปลูกดีขึ้นแต่ก็ยังได้พืชผลไม่เต็มที่ และชาวบ้านกันดอนก็ยังไม่คุ้นกับการทำนา ซึ่งต้องหว่านข้าวและต้องคอยดูแลปริมาณน้ำในนา ไม่เหมือนการปลูกข้าวไร่ ซึ่งไม่ต้องดูแลเรื่องน้ำเพียงแต่ถางหญ้า ฉะนั้นขณะนี้ความเป็นอยู่ดีขึ้นบ้างแต่ก็ยังไม่น่าพอใจ

การทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

เมื่อก่อนจะทอผ้าที่ใช้ห่มเอง ปัจจุบันยังคงทอเองบ้าง และซื้อจากหมู่บ้านอื่นหรือจากตลาด บ้างแล้วแต่ความสะดวก การทอผ้าในเรือนเป็นงานประจำของผู้หญิงอยู่แล้ว

เมื่อก่อน ที่บ้านกันดอนปลูกฝ้ายเอง หรืออาจจะไปขอแลกเปลี่ยนจากบ้านอื่น เช่น จากบ้านปะซิ่ง (เผ่าฮาร์ก) บ้านจะนำ บ้านตะร็อก และบ้านจะแลว บ้านเหล่านี้มีพื้นที่ปลูกฝ้ายได้มาก เพราะเป็นพื้นที่ราบ เมื่อก่อนบางที่ใช้วิธีไปรับจ้างแถวสาละวัน แล้วเอาเงินมาซื้อฝ้าย หรือใช้ผ้าที่ทอนั้นไปแลกเปลี่ยนจะ หรือหม้อทองเหลือง (ต้มเหล้า) จากเวียดนาม แล้วเอาไปแลกฝ้ายอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าบ้าน กันดอนนั้นเป็นบ้านที่ทอผ้าขาย (หรือแลกเปลี่ยน) มาแต่เดิม แม้ว่า จะปลูกฝ้ายได้ไม่มากนัก

ในปัจจุบันก็เช่นกันคือปลูกฝ้ายเองบ้างและซื้อจากตลาดบ้าง แต่ขณะนี้ที่บ้านกันดอนใหม่ยัง ปลูกฝ้ายได้ไม่มากนัก จึงต้องซื้อเป็นส่วนใหญ่

การย้อมสี เมื่อก่อนสีแดงได้จากใบยอ ใบนอจ เอามาต้มแช่ฝ้าย จะได้สีแดงแต่ไม่เข้ม เป็นสีแดงอ่อนคล้าย สีอิฐ สีดำย้อมด้วยต้นหอม (ตะร้อม หรือ ตะรุม) ซึ่งปลูกเอง เอาต้นมาแช่ในไหปนกับปูนใช้ ย้อมฝ้าย สีเหลืองย้อมด้วยหัวขมิ้นปลูกเองหรือเครือขมิ้น **หฺรฺแบรฺ** ที่เกิดตามป่า สีเขียวย้อมด้วยน้ำหอมก่อน แล้วย้อมขมิ้นทับจะได้สีเขียว บางที่ใช้ใบหมากถั่วเขียว ปัจจุบันใช้ทั้งสัรรรมชาติและสัวิทยาศาสตร์ สัวิทยาศาสตร์ใช้ง่ายกว่าและเร็วกว่า ไม่ต้องเสียเวลาไปปลูกหรือหาใบไม้ต้นไม้วัด แต่ก็ต้องมีเงินไปซื้อ

กะตุมีลายผ้าทอที่ถือได้ว่าเป็นลายประจำเผ่า และสามารถชี้แยกได้จากลายของเผ่าอื่น เช่น

- ลายทอขัดสลับเป็นริ้วเล็กๆ เรียกว่า **จะรือลร**
- ลายคล้ายโซ่คล้องต่อกัน เรียกว่า **มะตีส้ม** เป็นสีเหลืองแดง
- ลายเกลียวพันต่อกัน เรียกว่า **ซิงกันจัล** มักเป็นสีแดงสลับขาว
- ลายแถบติดต่อกันเป็นชั้นๆ เรียกว่า **ลือกปะเลือก**
- ลายใหญ่ที่คั่นกลางผืน และตีนชั้น เรียกว่า **กระเว็ช**

ลายเหล่านี้ยังทอกันอยู่ในปัจจุบัน แม้จะมีการนำเอาลวดลายใหม่ๆ ที่ได้เห็นจากผ้าทอของเผ่าอื่น เช่น ลาวลุ่มมาผสมบ้าง แต่ก็เป็นส่วนน้อย คนกะตุมีถือว่าลวดลายเหล่านี้สวยงามและแสดงความเป็นเผ่ากะตุมีอย่างเด่นชัด แต่เนื่องจากในปัจจุบัน ผ้าทอที่สามารถขายได้ราคาดีที่สุดคือ ผ้าหม่ การทอลวดลายแปลกๆ งามๆ จึงมักปรากฏที่ผ้าหม่มมากกว่าที่ผ้ากะเตี๋ยหรือซิ่นยาว

เครื่องแต่งกายของผู้ชาย

เมื่อก่อน ผู้ชายกะตุมีใส่เสื้อ นุ่งแค่กะเตี๋ย **กันจัล** ผืนสีแดงเป็นส่วนมาก หรือผืนดำลายแดง ตรงชายมีหมากปัดตกแต่งเรียกว่า **กันจัลแรง** กว้างคืบเศษๆ ยาว ๒ วา ผ่าคาดเอว เรียก **กันแดง** หมากปัดที่ใช้ปักกะเตี๋ยเรียกว่า **ฮอยดี** ส่วนหมากปัดที่ร้อยเป็นสายคล้องคอจะเรียกว่า **กรวัลฮีดี** ผ่าปากหัว และผ้าเบี่ยงไม่ได้ใช้ประจำวัน ผ่าปากหัวของผู้ชายเรียก **กันดินเปร** ส่วนผ้าเบี่ยง **เปรจะโกลุ** มักใช้เฉพาะเวลาในงานบุญ ผ้าหม่มเรียกว่า **กระโหนับ** ผ้าหม่มเป็นสีดำมีลายแดงบ้าง ไม่ค่อยใช้สีฝ้ายธรรมชาติ เวลาในงานบุญ ผู้ชายจะใส่เสื้อแะ แล้วก็ใส่หมากปัดร้อยเป็นสายยาว เรียกว่า **อิมปรัม** ใส่ตุ้มหูยาวๆ **กัรเลาเฮา** เพราะผู้ชายกะตุมีมักก่อนเจาะหูและใส่ตุ้มหู บางทีผู้ชายหนุ่มๆ ก็ใช้ไม้ปะออ ไม้ป่อง เกลาให้เรียบเกลี้ยง สลักลายด้วยมิด ใช้เสียบใส่แทนตุ้มหู เมื่อก่อนผู้ชายไว้ผมยาวเกล้าไว้ด้านหลัง เวลาในงานบุญก็ใช้เชียวหมู **แกกลอย จนอง** เสียบผม และมีผ้าทอผืนเล็กๆ ยาวๆ คาดหน้าผาก อ้อมไปผูกปมด้านหลัง

เวลาในงานบุญเช่นผีใหญ่ อาจจะเติมสีหน้าตรงข้างแก้ม และหน้าผาก เป็นสีขีว ผู้หญิงก็ทำได้ แต่ส่วนมากเป็นผู้ชายอายุเกิน ๒๐ ปี ขาที่พ้นจากกะเตี๋ยก็นิยมแต้มสีเป็นลายขดๆ ลงไปตลอดขา ได้หัวเข้าทั้งสองข้าง มัดฝ้ายมีกระดิ่งเล็กๆ **กันแดง** มีพู่ฝ้ายตัดมาเย็บติดสายมัด เรียก **กันแดงมัดแซ้ง**

ในเวลาในงานบุญ ผู้ชายที่มีฐานะดีอาจใช้ผ้าเคียนหัว เป็นผ้าทอเองมีลวดลาย กว้างประมาณฝ่ามือ ยาวเกือบวาว มีเชียวหมูปักใส่ผมที่เกล้า คนรวยๆ จะใช้เส้นแพรเลื่อม ๒ เส้น คาดประดับมวยผม มีตุ้มหูเงินและมีหมากปัดหลายเส้นใส่ประดับ หมากปัดขนาดใหญ่คล้องเฉียงบ่า เรียกว่า **จรรกุลจักดิงกัล** หรือนุ่งกะเตี๋ยสีแดงลวดลายเชิงกะเตี๋ยปักด้วยหมากปัด มีผ้าเบี่ยงสีแดงลวดลายประจำเผ่า เรียก **จรรกุล**

และอาจมีกำไลคอเป็นทองเหลือง ดีเป็นเส้นยาวๆ เอามาขดพันรอบคอขึ้นไปเป็นชั้นๆ

เครื่องแต่งกายผู้หญิง

เมื่อก่อนนุ่งแต่ชิ้นยาว **ตระวัด** เป็นผ้าทอเอง มีลวดลายตรงเชิงเป็นสีแดงและดำ ใช้แถบผ้ายาวๆ คาดเอว ตรงอกขมวดไว้เฉยๆ ไม่มีผ้าคาด ผ้าห่มหรือผ้าคลุมใช้บ้างในเวลาไปหาผักหาฟัน แต่อยู่เรือนไม่ได้ใช้ ต่อมาเริ่มใช้เสื้อและซึ่งส่วนมากเป็นสีดำ ทำจากผ้าที่ทอเป็นผ้าห่ม มาเย็บข้าง เย็บกลาง แล้วสวมหัว ตัวเสื้อจะสั้น ไม่มีแขน

เครื่องแต่งกายพิเศษเวลาในงานบุญก็เหมือนกับเครื่องแต่งกายประจำวันแต่อาจเป็นชุดใหม่งามๆ ไม่เปื้อนเปรอะ เครื่องประดับส่วนมากทำด้วยทองเหลือง ดัมหมักเป็นดัมหมักเงิน เป็นรูปห่วงกลมๆ คล้องรูหู มีหมากปัดคล้องคอ ผู้หญิงไม่มีผ้าคลุมหลัง แต่ด้านหลังมีหมากปัดผูก ด้านหลังเป็นสายหมากปัดยาว ๆ ถึงน่อง เป็นเงินฮาง (เงินเหรียญเก่า) ร้อยปลาย เวลาเดินมีเสียงกริ่งๆ เรียกว่า **อัมปรัม** สายหมากปัดแบบนี้ผู้ชายก็ใช้ได้ แต่ต้องงานใหญ่ๆ และเป็นคนรวยจึงจะมีใช้ ผู้หญิงไม่ใช้กำไลคอ แต่มีกำไลแขน **ก้องประสุ** และแหวน **จรมะยิด** บางทีอาจนุ่งชิ้นที่ประดับหมากปัดคล้ายกะเตี๋ยของผู้ชาย ปักเป็นลายง่าย ๆ ตรงเชิงเรียก **ตระวัดปัฐริยิตี** หรือ **ตระวัด จรรยิตี** เป็นผ้านุ่งของคนฐานะดีใช้สำหรับเวลาในงานบุญนายบ้าน แต่มักมีเครื่องแต่งตัวที่ครบชุดและมีเครื่องประดับดีกว่าคนอื่นๆ

เครื่องแต่งกายของหมอดู (ประสุ)

ประสุ มักเป็นผู้หญิง นุ่งชิ้น **อิกันตระวัด** มีผ้าปกตลอดสองบ่า แล้วมาผูกข้างหน้า เรียกว่า **เปร** **ก๊อบเปร** มีอัมปรัม มีผ้ายทอกว้างขนาดฝ่ามือคาดหัว มีก้องแขน **ก้องประสุ** เวลาทำพิธี ประสุจะมีกะบังไม้พุงขนาดประมาณหนึ่งนิ้ว ยาว ๑ ศอก เจาะเป็นรูๆ เรียกว่า **อัมปาม** มีกระทง **ตังตฤยล** **เยียง** และมีพัดไม้ **ติอมเบร** (กกไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้สูงโคดมีเรือนยอดเป็นพุ่ม) และกกไม้ **เงินเจิงจุ** ถือติดมือมาด้วย เครื่องเหล่านี้จะใช้เฉพาะเวลาไปทำพิธีดูผี

การรักษาโรคและสมุนไพรพื้นบ้าน

ประสุ หมอดู หมอยาแบบดั้งเดิม

ในบ้านเคยมีคนรักษาโรคให้ชาวบ้าน เรียกว่า **ประสุ** ถ้ามีคนเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุบางครั้งก็ทำพิธี แต่บางครั้งก็ไม่ได้ทำ ถ้าจะทำพิธีก็ต้องไปหาหมอดู หรือบางทีคนเฒ่าคนแก่ก็ทำให้ได้ คนทำพิธีจะดูไข้ไก่แล้วบอกว่าความเจ็บป่วยเกิดจากสาเหตุอะไรและมีวิธีรักษาหรือไล่ผีหรือแก้ฮึดอย่างไร ถ้าทำพิธีแล้วยังไม่หายก็ไม่ทำอะไรอีก คนที่ทำพิธีต้องมีความรู้ด้านพิธีโดยเฉพาะ ความรู้นี้เรียนมาจากหมอดูคนเก่า ถ้าหมอดูยอมและเฒ่าบอก ที่บ้านกันดอน เมืองกะลิม เคยมีหมอดูผู้หญิงชื่อ นางเจ้าฮู

แต่ในเวลานี้ไม่มีคนสอนคนเรียนเรื่องวิธีรักษาโรคแล้ว และเมื่อย้ายมาอยู่บ้านกันตอนใหม่ก็ไปโรงหมอหรืออนามัย

ท้าวตอบบอกว่า ที่จริงแล้ว คนที่เป็นประจักษ์ก็มักไม่อยากเป็น แต่อาจจะเจ็บอยู่ ๒ ปี ๓ ปี ไม่หาย ในที่สุดก็จะมาบอกทำให้เป็นประจักษ์ พอถึงเวลาแปงฮึดควายคนเจ็บก็จะตื่นตัว ลุกไปฟ้องไปเล่า แสดงว่า จะต้องเป็นประจักษ์ในที่สุด จากนั้นก็จะเริ่มทำพิธีได้ เวลาทำพิธี หมอดูหรือหมอผีจะพอนมาจากเรือน เตรียมเหล้าอยู่ในบริเวณทำพิธีด้วย เช่น แปงฮึดควาย ก็มีอยู่ที่หลักควาย ประจักษ์ถือไม้เงินเงินจุ (ตีอแปลาเงินเงินจุ) ระหว่างที่พอน ถ้าใครที่มาดูมีผีในตัว หมอาก็จะไปมัดเอาผิออก (อเตรงเปรสิ) บางทีประจักษ์ไม่ต้องมาที่เรือนคนเจ็บก็ได้ ญาติจะเอาข้าวสารให้คนเจ็บจับ แล้วเอามาให้หมอดู หมอจะดูข้าวสารและถามความประจักษ์ แล้วก็บอกได้ว่าเป็นอะไร ผีใดทำ จะแก้อย่างไร

หมอดูจะได้คำตอบแทนเป็นขึ้น พ้า ขวาน ตามธรรมเนียม หมอจะได้ข้าวสาร ๑ กา และจะทำพิธีดูผีหรือรักษาโรคเฉพาะเมื่อมีคนมาขอให้ทำเท่านั้น ประจักษ์ทำไร่นาหากินเหมือนธรรมดา และหมอดูจะไม่ป่วย คือไม่รักษา ไม่ให้ยา ทำแต่พิธีดูผีเท่านั้น

พิธีดูผี เมื่อไปตามหมอดูมา คนที่บ้านคนเจ็บจะต้องเตรียมเครื่องไว้ เช่นในกรณีที่หมอดูด้วยข้าวสาร ก็ต้องเตรียมข้าวสารใส่ถ้วยไว้ หมอจะให้คนเจ็บจับข้าวสารก่อนแล้วเอามาให้หมอดู บางทีหมอก็จะเอาข้าวสารใส่มือ คว่ำหงายฝ่ามือ ในขณะที่ถามว่าผีตัวใดมาทำ ถ้าตรงผีตัวใด ข้าวสารก็จะติดมือไม่ร่วงหล่น ไม่ว่าจะคว่ำหรือหงายฝ่ามืออย่างไร

พิธีดูด้วยไขไก่ หมอจะเอาไขไก่มาเขียนลายเส้นด้วยถ่านไฟ แล้วเอาไปลูบตามตัวคนเจ็บ ๓ ครั้ง จากนั้นเอาไขมาต้อยดูว่ามีอะไรในไขบ้าง ถ้าไม่มีอะไรเลยหมายความว่าผีพ่อแม่มาทำ ถ้าไขมีเส้นเลือดก็เป็นผีปอบหรืออาจเป็นวุ่น ถ้าเป็นวัตถุอย่างอื่นก็เป็นเพราะเวทมนตร์ของคนที่ยึดร้าย แต่หมอจะไม่มีวิธีแก้ต่างอื่นนอกจากเลี้ยงผี บางครั้งก็เอาไขไปลาผี คือไปบอกผีว่าไม่ให้มาทำร้ายทำอันตรายอีก แล้วเอาไขไปทิ้ง

การรักษาโรคแบบของเผ่า ได้แก่ การเป่าไล่ผี กาโอ (เอาใจ) ผีหรือเลี้ยงผี กาโอผี บางคนเรียกว่า ยอกะเป็น วิธีทำคือ เอาข้าวสารมานิดหน่อย และข้าวสุก ยาสูบ อาหารเล็กๆ น้อยๆ ใส่กระทงให้คนเจ็บจับ แล้วไล่ผีให้มากินอาหารในกระทง จากนั้นเอากระทงไปทิ้งเลย ตอนเรียกผีมากินของในกระทงจะกล่าวว่า ผีน้ำ ผีโคก ผีภู ผีผา จงหนีจากคนเจ็บมากินอยู่ในกระทงนี้ ให้หนีไป อย่ามาทำร้ายคนอื่นอีก บางทีมีน้ำในกระทงด้วย เอาไปชดผีแล้วเอามาพรมคนเจ็บ

การเป่าไล่ผี มักเป็นวิธีที่ประจักษ์ทำ ถ้าเจ็บไม่มากนักไม่ต้องแปงฮึดเลี้ยงผี บางทีคนเผ่าคน

แก่ในเรื่องนี้ทำให้ได้ โดยเฉพาะทำให้ลูกหลานเล็กๆ

สมุนไพรพื้นบ้าน

สมุนไพรพื้นบ้านเป็นยาที่ใช้รักษาตนเองตามที่เคยรู้มาจากผู้เฒ่าผู้แก่ เช่น ต้นมะม่วงแก้วปวดท้อง หนุ่ยเหือเหาะใช้ห้ามเลือด และวิธีอื่นๆ บางวิธี เช่น

๑. อาการเจ็บกระตุก ปวดกระตุกตามตัว เอาหญ้าปะชอนต้มเอามาอบหรือรูดตามตัว

๒. อาการเจ็บบางที่อย่างกะทันหัน ต้องฆ่าไก่ ทาเลือดไก่ตรงที่เจ็บหรือใช้ไข่ไก่ทา

ถ้าทาแล้วแห้งไว แสดงว่าผีพัน (ทำร้าย) หรือبوبพัน จะหายในไม่ช้า ใช้ปลีกล้วยมาทาาก็ได้

๓. ปวดท้อง ท้องอืด เอาใบฝรั่งต้มเอาน้ำมากิน หรือจะกินหญ้าขิงก็ได้

๔. ปวดท้องบิด เอาเปลือกมะม่วงมาต้มกินน้ำ หรือเปลือกมะขามป้อมต้มกินก็ได้

๕. ว่านกขำจืด (ว่านจอต) เอามาต้มแล้วทา หรือฝนใส่บาดแผลก็ได้

๖. หนุ่ยขาว เอามาขยี้หรือทุบให้เข้า ใส่บาดแผลห้ามเลือด (ลักษณะเดียวกับสาบเสือ หรือหนุ่ยเหือเหาะ)

๗. รากตำแย เอามาขยี้หรือทุบ พอกบาดแผล

๘. ดิงเหลื่อม ใช้ใส่บาดแผล โดยขยี้ให้เล็กๆ เอาผสมน้ำร้อน ทารอบๆ บาดแผล แต่ใส่ตรงแผลไม่ได้ จะกัดแผล

๙. เจ็บหัว ใช้กาฝากตามกิ่งไม้ เอาใบทั้งหมดมาตำ และโปะใส่หัว

๑๐. เวลาผู้หญิงจะคลอดลูก ตอนเจ็บท้องต้องเอว่วน *เกษามฮูเคะฮู* มาทุบหรือเคี้ยว แล้วดิงผสมมาเส้นหนึ่ง แล้วเอายาว่วน*เกษามฮูเคะฮู*มาเป่า แล้วเอาน้ำรดตั้งแต่คอลงล่าง จะทำให้ออกลูกทันที อีกวิธีหนึ่งใช้ *ดอมกรจ่อ* เวลาผู้หญิงจะออกลูก ต้องให้ผัวเข้าป่ายาให้ใครเห็น เดินไปหาดันดอมกรจ่อ จะขึ้นอยู่เดี่ยวๆ เป็นไม้พุ่ม ให้หลับตาเดินเข้าไป หันหลังกลับใจดิ่งขึ้นม้วนเดียว จะขึ้นมาเลย แล้วเอามาแช่น้ำเตรียมไว้ ถ้าลูกออกยากก็ให้น้ำมาสระผมแม่ แล้วให้เอาเท้าข้างหนึ่งเหยียบรากดอมกรจ่อไว้ พอลูกออกต้องยกเท้าขึ้นทันที มิฉะนั้นจะตกเลือด อาจถึงตาย ฉะนั้นคนที่จะทำวิธีนี้ต้องระวังมาก

ปัจจุบัน คนบ้านกันตอนใหม่ จะไปโรงพยาบาลที่แขวงเซกอง หรือหน่วยอนามัยที่เมืองท่าแดง และร้านขายยาแผนปัจจุบันก็มีหลายแห่งในเมืองท่าแดง แต่ราคาอาจสูง ถ้าไปโรงพยาบาลก็จะได้รับยาบางอย่างโดยไม่เสียเงิน เช่นเดียวกับการตรวจรักษา ส่วนคนกะตู่ในเมืองกะลิม ส่วนที่อยู่ใกล้สำนักเมืองก็สามารถจะมารับการตรวจรักษาที่โรงพยาบาลของสำนักเมืองได้ และมียาจ่ายให้ แต่บ้านที่

อยู่ไกลก็ต้องอาศัยการรักษาแบบพื้นบ้าน และฝากคนที่เข้ามาแขวงซื้อยาไปให้บ้าง บางครั้งก็จะมีหน่วยอนามัย หรือหน่วยสาธารณสุขของแขวง และขององค์กรเอกชนต่างประเทศ ไปให้บริการตรวจรักษาเป็นครั้งคราว แต่ก็ไม่บ่อยนักเพราะการเดินทางทำได้ช่วงหน้าแล้งเท่านั้น

ครอบครัวและเครือญาติ

ดังได้กล่าวมาบ้างแล้วว่า ครอบครัวจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มพี่น้องผู้ชายในเรือนยาว ซึ่งมีครอบครัวอยู่หลายครอบครัว จำนวนคนในเรือนแต่ละหลังจึงมีมาก โดยปกติจะเกิน ๒๐ คนขึ้นไป แต่ในปัจจุบัน บ้านกันดอนย้ายลงมาอยู่ที่เมืองท่าแดง และปลูกเรือนเดี่ยวสำหรับแต่ละครอบครัว ทำให้จำนวนคนในเรือนน้อยลงมาก เรือนหลังหนึ่งจะมีคนประมาณ ๑๐ คนเป็นอย่างสูง ส่วนบ้านกะตูในเมืองกะลิม แม้จะยังมีลักษณะเป็นเรือนยาวอยู่บ้าง แต่ก็มีจำนวนคนไม่มากนัก เพราะมีการอพยพโยกย้าย และการไปทำงานในต่างถิ่น ทำให้วิถีชีวิตครอบครัวของคนกะตูเปลี่ยนไปจากเดิม

ในสมัยก่อน ผู้ชายกะตูมีภรรยาได้หลายคน จนถึงปี ค.ศ. ๑๙๙๒ แนวนิยมของรัฐให้ถือสิทธิเสมอภาคหญิงชาย ตามกฎหมายจึงอนุญาตให้มีภรรยาได้เพียง ๑ คน แต่การจดทะเบียนยังไม่ได้ใช้เคร่งครัดกับบรรดาชนเผ่าในเขตห่างไกล ครอบครัวกะตูที่มีภรรยามากกว่า ๑ คนในครอบครัวเดียวจึงยังมีอยู่บ้าง

แต่เดิมผู้ชายกะตูบางคนอาจมีภรรยาหลายคน เพราะพ่อแม่ของผู้หญิงยากจน ไปยืมเงินทองวัวควายของคนที่ฐานะดี เมื่อมีลูกหญิงก็ต้องยกให้เจ้าของเงิน หรือผู้ชายรวยจะซื้อผู้หญิงอีกก็ได้ ภรรยาคนแรกต้องยอม สมัยก่อนคนกะตูส่วนมากมีเมียมากกว่า ๑ คน และอาจมีถึง ๖-๗ คน ถ้าฐานะดี ท้าวจันสอนเองมีภรรยาที่แม่ซื้อไว้ให้ตั้งแต่เด็ก แต่จันสอนไม่ยอมรับมา จึงถูกปรับไหมริบค่าจำไปมากกว่า ๑ คน เงินที่ทางพ่อแม่ผู้ชายให้ฝ่ายหญิงไปในลักษณะนี้เรียกว่า ค่าจำ ซึ่งอาจเป็นจำนวนไม่มากนัก แต่เวลาแต่งงานต้องจ่ายเป็นค่าตองอีกต่างหาก

การแต่งงานข้ามเผ่า มักเป็นกะตูกับเงะ และตะโอย (ทั้งหญิงชาย) ในบริเวณเมืองกะลิม มีแต่กะตูบ้านกันดอนที่ไม่ได้แต่งงานกับกะตูอื่นๆ กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มที่แต่งงานอยู่ในบ้านเดียวกันเกือบทั้งหมด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเป็นบ้านใหญ่มาแต่เดิม มีโอกาสเลือกคู่ในบ้านเดียวกันได้ หรืออาจเป็นเพราะการอพยพโยกย้าย ทำให้ไม่มีโอกาสทำความสนิทสนมคุ้นเคยกับเผ่าอื่นได้มากนัก การเลือกคู่แต่งงาน กะตูไม่มีข้อห้ามเรื่องการแต่งงานข้ามเผ่า ให้เลือกตามใจชอบเผ่าอะไรก็ได้ แต่ส่วน

มากเลือกจากคนในบ้านเดียวกัน ถ้าเลือกคนต่างเผ่าผู้หญิงจะต้องไปอยู่บ้านผู้ชาย ส่วนใหญ่ทั้งผู้หญิงผู้ชายจะแต่งงานเมื่ออายุประมาณ ๒๐ ปี ในการแต่งงานมีค่าตองแล้วแต่ฐานะ ผู้ชายเป็นผู้จ่ายค่าตองให้ผู้หญิงและพ่อแม่ของผู้หญิง ค่าตองส่วนมากเป็นไหม หม้อทองเหลือง ปะเนาะ ปะฮัด หมากบัต ควายวัว แต่ในกรณีที่ไม่มีหรือมีไม่พอ ก็สามารถให้ที่ละส่วนได้ ถ้าจ่ายค่าตองไปแล้วไม่ได้แต่งงาน ฝ่ายหญิงต้องส่งค่าตองคืน บางครั้งฝ่ายชายอาจจะถูกปรับไหม เช่น ในกรณีที่ฝ่ายชายมีความผิด และถ้าฝ่ายหญิงมีความผิด อาจต้องจ่ายค่าตองคืนเป็นสองเท่า

ข้อห้ามเกี่ยวกับการเลือกคู่ ลูกพี่ลูกน้องแท้ๆ ร่วมพ่อแม่กันแต่งงานไม่ได้ และลูกชายของพี่ชายน้องชายจะแต่งงานกับลูกสาวของพี่สาวน้องสาวไม่ได้ แต่ถ้าลูกสาวของพี่ชายน้องชายแต่งงานกับลูกชายของพี่สาวน้องสาวได้ คือถือว่าพี่สาวน้องสาวก็ดี ลูกสาวที่จะแต่งงานไปก็ดี เป็นผู้ออกจากเรือนไป ในเรือนแต่ละหลังจึงเป็นเรือนของกลุ่มพี่น้องผู้ชายอย่างแท้จริง หลานสาวกับลุง (พี่ชายของแม่) หรือน้าบ่าว (น้องชายแม่) แต่งกันไม่ได้ เพราะจะต้องกลับเข้าไปอยู่ในเรือนเดิมของแม่ คือกลับเข้าไปอยู่กับพี่น้องผู้ชายของแม่ก็เท่ากับผิดระบบความสัมพันธ์ ไม่ใช่เป็นเพราะอายุ

การเลือกที่อยู่ ตามฮัตคองของกะตุนั้น ผู้หญิงต้องไปอยู่เรือนฝ่ายชาย ถ้าปลูกเรือนใหม่จะช่วยกันทุกคน ทั้งญาติพี่น้องและคนในบ้าน แต่มักไม่ใช้การปลูกเรือนในคู่แต่งงานใหม่ นอกจากเมื่ออยู่เรือนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแล้วจะย้ายออกไปปลูกเรือนใหม่เมื่อมีความพอใจจะย้าย แต่เนื่องจากพื้นที่ไม่อำนวยอยู่แล้ว การปลูกเรือนใหม่จึงทำได้ยากนัก ยกเว้นแต่ว่าจะปลูกใหม่สำหรับคนทั้งหมด เพื่อให้มีพื้นที่ในเรือนเพียงพอสำหรับทุกคนรอบครัวในเรือนนั้น

การหย่าร้าง เมื่อแต่งงานกันไปแล้ว ถ้าไม่พอใจก็สามารถหย่าร้างได้ แต่ก็ไม่ค่อยเกิดขึ้นบ่อย ผู้ชายจะขอหย่าได้ถ้าผู้หญิงมีชู้ และผู้หญิงขอหย่าได้ถ้าผู้ชายเลี้ยงไม่ดี หรือหาเรื่องตำหนิโดยไม่ความผิด ในการหย่าร้างต้องจ่ายค่าปรับไหม ถ้าผู้ชายปะ (ทิ้ง) ผู้หญิงโดยที่ผู้หญิงมีความผิด ผู้หญิงต้องส่งคืนค่าตองจนครบ ถ้าผู้หญิงทิ้งผู้ชายโดยผู้ชายมีความผิด ไม่ต้องส่งคืนเครื่องแต่งงาน แต่ถ้าผู้หญิงมีความผิดและเป็นฝ่ายขอหย่า ต้องปรับเป็นสองเท่าของค่าแต่งงาน ถ้าฝ่ายชายมีความผิดและเป็นฝ่ายขอหย่า ผู้หญิงไม่ต้องส่งคืนค่าแต่งงานและปรับไหมผู้ชายได้ ถ้าไม่มีให้ก็เอาจากญาติพี่น้องหรือยึดทรัพย์สินเท่าที่ควร เรื่องเหล่านี้นายบ้านและผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านจะเป็นผู้ตัดสิน

ถ้าหย่าร้างกันผู้หญิงเป็นฝ่ายย้ายออกจากเรือนกลับไปอยู่กับพ่อแม่หรือพี่น้องผู้ชายในเรือนเดิม แต่ถ้าผู้ชายแต่งเข้าบ้านผู้หญิง (ซึ่งมีน้อยมาก) เมื่อหย่าร้างกันผู้ชายจะกลับไปอยู่เรือนเดิม

เมื่อหย่าร้างและผู้หญิงกลับเรือนเดิม ลูกจะอยู่กับใครก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นฝ่ายผิด ถ้าแม่

เป็นฝ่ายผิดแต่จะเอาลูกไปด้วย ต้องจ่ายค่าปรับไหมจึงจะเอาลูกไปได้

ผู้หญิงที่มีท้องก่อนแต่งงาน ถ้าพ่อแม่รู้ว่าผู้ชายคนไหนเป็นพ่อ ทั้งผู้ชายผู้หญิงจะถูกขับไปนอกบ้าน ไปอยู่กันเองในป่า จนกว่าจะคลอดลูกแล้ว จึงหาหามาส่งให้นายบ้านเพื่อแบ่งฮีดแก่ชะลำนบ้าน แล้วจึงกลับเข้าบ้านแต่งงานได้ แต่ถ้าผู้ชายไม่ยอมรับหรือผู้หญิงไม่บอกพ่อแม่ พ่อแม่ผู้หญิงจะต้องเป็นผู้จัดการแบ่งฮีดให้ลูกสาว เพราะถือว่าชะลำนบ้านจะเกิดความเดือดร้อน โดยปรกติเมื่อผู้หญิงมีท้องผู้ชายก็มักจะยอมรับเพราะผู้ชายจะมีภรรยาอีกก็ได้ การแต่งงานเข้ามาอยู่ในเรือนก็เท่ากับมีแรงงานช่วยทำมาหากิน ผู้ชายจึงไม่เดือดร้อนอะไรที่จะรับว่าเป็นพ่อของเด็ก นอกจากจะต้องลำบากไปอยู่ป่าชั่วระยะหนึ่งก่อนภรรยาจะคลอดลูก

การมอบมรดก คนกะตุมักอยากได้ลูกคนโตเป็นผู้ชายเพราะลูกคนโตเป็นผู้สืบทอดมรดก ครอบครัวส่วนใหญ่จะมีลูกประมาณ ๑๐ คน แต่ลูกที่มีชีวิตอยู่จนโตมักจะเหลือเพียง ๓-๔ คน แต่คนกะตุมักไม่ได้รับเกียจลูกสาว เพราะเป็นแรงงานสำคัญของครัวเรือนในการทำมาหากินเหมือนกัน คนบ้านกันดอนส่วนใหญ่จะมีลูกสาว จำนวนผู้หญิงในบ้านจึงมากกว่าผู้ชาย

การมอบมรดกนั้น พ่อแม่จะให้ลูกชายคนโต หรือลูกหญิงหรือชายก็ได้ที่อยู่เลี้ยงพ่อแม่ แต่การมอบมรดกนี้ไม่ได้มีลักษณะเป็นการมอบให้เป็นสิทธิขาด เพราะพี่น้องจะอยู่ในเรือนเดียวกัน จึงเป็นเพียงการมอบสถานะของหัวหน้าครัวเรือนทั้งเรือนให้ เป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องเกี่ยวกับครัวเรือน ในเรื่องที่ดินเพาะปลูกหรือข้าวของอื่นๆ ในเรือน ก็มักจะต้องทำร่วมกันใช้ร่วมกันอยู่แล้ว และถ้าลูกผู้หญิงเป็นผู้รับมอบมรดก ก็จะเป็นเพียงผู้ดูแลไม่ใช่เจ้าของทรัพย์สิน ดังเช่นในกรณีของท้าวจันสอน ซึ่งออกจากบ้านมาทำงานในสำนักเมือง พี่สาวและน้องสาวเป็นฝ่ายอยู่เรือนของพ่อแม่ แต่ถือว่าของทั้งหมดเป็นของจันสอน ถ้าจันสอนจะกลับไปหรือต้องการอะไรเมื่อใดก็ต้องให้ทั้งหมด

ฉะนั้น ในทางปฏิบัติจริงๆ แล้ว ถือได้ว่าผู้หญิงไม่มีสิทธิในมรดกของพ่อแม่เลย เพราะเป็นฝ่ายแยกเรือนออกไปแล้ว แต่พี่น้องผู้ชายก็ต้องดูแลพี่สาวน้องสาวของตนตามสมควร ถ้าเกิดความทุกข์ยาก เพราะสินทรัพย์ในเรือนมีส่วนที่เป็นค่าของของพี่น้องผู้หญิงอยู่ด้วย

ถ้าพี่น้องผู้ชายคนใดตัดสินใจลงเรือนไป จะยังทำกินในที่ดินร่วมกับคนอื่นก็ได้ และแบ่งผลิตผลไปกินที่เรือนตนเอง หรือจะขอแบ่งที่ดินทำกินไปเลยก็ได้ แต่ต้องมีผู้พิจารณาตัดสิน และต้องตกลงร่วมกัน เมื่อตกลงกันได้แล้วก็แบ่งกันขาดไปเลย แต่เรื่องมรดกที่เป็นที่ดินทำกินนั้นไม่ค่อยเป็นปัญหา เพราะเผ่ากะตุมักทำอะไรแบบเลื่อนลอย จะไปแสวงหาที่ดินแปลงใหม่ที่ไหนก็ได้ พี่น้องผู้หญิงที่แยกเรือนไปแล้ว ถ้าสามีตายก็มักจะอยู่เรือนสามีไปเรื่อยๆ เพราะถือว่าเป็นสิทธิของเรือนนั้นไปแล้วตั้งแต่พ่อแม่ผู้

หญิงได้รับค่าทอง และถ้าในเรือนนั้นมีพี่น้องผู้ชายของสามี ก็อาจเป็นภรรยาของพี่หรือน้องชายนั้นต่อไปก็ได้ถ้าสมัครใจ แต่ถ้าจะแต่งงานใหม่กับคนอื่น จะต้องจ่ายค่าทองให้แก่เรือนของสามีเดิมก่อน แล้วจึงมาจ่ายค่าทองอีกเล็กน้อยให้แก่พ่อแม่ผู้หญิง

บทบาทหัวหน้าครอบครัว เมื่อเกิดปัญหาในครอบครัวหรือมีเรื่องที่ต้องตัดสินใจ ผู้ที่ตัดสินใจคือ ลูกชายคนโตและพี่น้องผู้ชายในเรือน ถ้าในเรือนนั้นมีลูกหลานหลายครัวเรือน ก็จะเรียกพี่น้องผู้ชายที่เป็นพี่ใหญ่ของแต่ละสาย มาร่วมตกลงกันในเรื่องปัญหาของเรือน ถ้าเป็นปัญหาของแต่ละกลุ่มครัวเรือน ก็เอาคนในสายนั้นที่เป็นผู้ชายมาปรึกษากัน ในเรือนที่อยู่ด้วยกันมีพี่น้องผู้ชายเป็นใหญ่ แต่พี่น้องผู้หญิงที่อยู่เรือนก็มีสิทธิจะเสนอความเห็นปรึกษาหารือได้ สามีที่มาอยู่ในเรือนภรรยาก็มีสิทธิให้ความเห็นแต่ไม่มีสิทธิตัดสินใจ การตัดสินใจอยู่ที่พี่น้องผู้ชายคนในเรือนทั้งหมด ถ้าจะสืบสาวความสัมพันธ์ ก็ถือได้ว่าเป็นพี่น้องผู้ชายสืบสายเลือดเดียวกันทั้งหมด

ในครอบครัวกะตู่ ผู้หญิงไม่มีสิทธิใดๆ ทั้งสิ้น เช่น เวลาปรึกษาหารือเรื่องการแบ่งฮีดควาย ในเรือนจะเรียกพี่น้องผู้ชายทั้งหมดมาปรึกษากัน เรียกว่า ปิดลับ ไม่ให้ผู้หญิงรู้ เพราะเกรงว่าจะเอาไปเล่าเรื่องการตัดสินใจ จำนวนควายที่จะฆ่า และอื่นๆ เมื่อตกลงกันได้แล้ว จึงปรึกษาในแต่ละครัวเรือนให้ผู้หญิงของครัวเรือนรับรู้ได้ จากนั้นจึงเป็นขั้นตอนที่เปิดเผย กำหนดนัดหมาย การแบ่งงาน การกะเกณฑ์ความรับผิดชอบในครัวเรือน

ผู้ชายเป็นผู้ดูแลเรื่องทรัพย์สินเงินทอง ผู้หญิงอาจเก็บทรัพย์สินได้ แต่จะใช้จ่ายโดยลำพังไม่ได้ ต้องปรึกษาหารือสามีก่อน

ถ้ามีปัญหาที่ตกลงกันไม่ได้ในเรือน ต้องหาผู้รู้และผู้ที่ครอบครัวนับถือ หรือหัวหน้าครอบครัวอื่นหรือนายบ้าน คนเฒ่าคนแก่ที่เคารพในบ้านมาช่วยตัดสินใจ

คำเรียกเครือญาติ

ญาติสายโลหิต

ชาย				หญิง	
พ่อ	-	อาภัก	แม่	-	อามุ
ปู่	-	อาเป	ย่า	-	อาโน
ตา	-	อาเปือบ	ยาย	-	อาโนย
พ่อเฒ่า	-	อายุ	แม่เฒ่า	-	อามา

๓๐๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ทวด	-	อาเป็อบกะเร้ง	ทวด	-	อาโนยกะเร้ง
ลูกชาย	-	กอนโกญ	ลูกสาว	-	กอนกัญ
หลานชาย	-	อาเจาโกญ	หลานสาว	-	อาเจากัญ
	-	อาเจาแจรุ		-	อาเจาแจรุ
	-	อาเจาจารย์		-	อาเจาจารย์
พี่ชาย	-	อ้าย	พี่สาว	-	อามอ
น้องชาย	-	อาแอมโกญ	น้องสาว	-	อาแอมกัญ
หลาน (ลูกของพี่น้อง)	-	อู๋มามอน	หลานสาว	-	อู๋ดมามอน
พี่ชาย/น้องชายของพ่อ	-	ยาย	พี่สาว/น้องสาวของพ่อ	-	มามา
พี่ชาย/น้องชายของแม่	-	ยาย	พี่สาว/น้องสาวของแม่	-	มามา
ลูกพี่ลูกน้อง	-	กอนอ้ายกอนแอม			

ญาติจากการแต่งงาน

สามี	-	กะเย็ก	ภรรยา	-	กะเตล
พี่เขย/น้องเขย	-	อู๋สะสาว	พี่สะใภ้/น้องสะใภ้	-	เอ็ดมามาย
ลุงเขย / อาเขย	-	อายุ	ป้าสะใภ้/อาสะใภ้	-	อามา
น้าเขย	-	อายุ	น้าสะใภ้	-	อามา

คำเรียกญาติข้างสามี/ญาติข้างภรรยา

พ่อสามี/พ่อตา	-	อายุจะจูล	แม่สามี/แม่ภรรยา	-	อามายะยา
พี่ชาย/น้องชายสามี	-	อู๋นาเนาะ	พี่สาว/น้องสาวสามี	-	อู๋ดตีมา
พี่ชาย/น้องชายภรรยา	-	อู๋กรุไล	พี่สาว/น้องสาวภรรยา	-	อู๋ดตีมา

คำเรียกญาติอื่น ๆ

พ่อเลี้ยง	-	อายุกะกญ			
แม่เลี้ยง	-	อาอัญ อามา อามุม			
ลูกติดพ่อหรือแม่	-	ซาโมะ ยิงบาง			
ลูกบุญธรรม	-	อาคอนปะนารุ			
ผู้ใหญ่ที่สูงกว่าตายายทวด เรียก อาเป็อบอาโนย ตรูเร้ง					
บรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว เรียก อาเป็อบอาโนย ลางอาไฮ้อะฮัน จิตจังอาไฮ้					

เหลน เรียก อาเจา

ลูกของอาเจา เรียก อาเจาแจ

ลูกของอาเจาแจ เรียก อาเจาจาฮ

ความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

กะตู่ถือผี และใช้คำเรียกว่า *กะมัซ* หมายถึงผีคนตาย ผีอื่นๆ ใช้คำเรียกว่า *ยาง* ได้แก่ ผีภู *ยางกือว* ผีน้ำ *ยางตริัก* ผีกกไม้ *ยางต้อมต้อม* ผีเรือน *ยางเต็ง* ผีบ้าน (ผีกว้าน) *ยางแจนารู* หรือ *ยางแวล* ผีบ้านจะอยู่ที่ละกาม (เครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง) ในกว้าน โดยปรกติจะเอาละกามไว้ในป่า สร้างเป็นเล้าปิดกุญแจแข็งแรง เพราะถือว่าเป็นมรดกสำคัญของบ้านร่วมกันทั้งบ้าน

กะตู่เชื่อว่ามีผีฟ้าผิวดิน *ยางตะไรกะเตี้ยก* ถ้าเวลาฝนแล้ง ก็จะเอาดุมไก่อ่างๆ ไปแช่น้ำไว้ เชื่อว่ายางตะไรกะเตี้ยกจะทำให้ฝนตก ปรกติเวลามีงานบุญก็จะออกซื้อยางตะไรกะเตี้ยก แต่ไม่เคยมีการบผีหรือเลี้ยงผียางตะไรกะเตี้ยก เวลาปลูกเรือนก็ไม่ต้องขอที่จากผิวดิน แต่จะทำกระทงเลี้ยงผี

ผีกกไม้ หรือ *ยางต้อมต้อม* นั้น มีผีกกไฮ่ (ไทร) และกกโพ เชื่อว่าในต้นไทรใหญ่จะมีผีประจำ เรียกว่า *ยางต้อมอีรี* ถ้าบริเวณไหนมีกกไฮ่มากๆ จะไม่ไปถางไร่ถางนาที่นั่น และไม่ตัดกกไฮ่เลย นอกจากต้นเล็กๆ ที่เพิ่งขึ้นใหม่ แต่คนกะตู่ชอบต้นโพ ถือว่าผีบ้านอยู่ที่ต้นโพ และชอบให้มีต้นโพใกล้บ้าน เพราะจะมีนกมากินลูกโพ ยิงนกได้ง่าย คนกะตู่ถือว่าจะปีนต้นโพก็ได้ แต่ห้ามจุดไฟที่โคนต้นเด็ดขาด

ผีภู หรือ *ยางกือว* ปรกติไม่ทำอันตรายคน นอกจากคนจะไปจุดเผาไร่ แล้วไฟลามขึ้นไปบนหัวภู ยอดเนิน ถือว่าผีภูจะทำให้คนนั้นเจ็บไข้หรืออาจถึงตายได้ ต้องไปยกจะเป็นผีภู

ผีน้ำ หรือ *ยางตริัก* อยู่ในวังน้ำลึก บางทีเห็นเป็นรูปคน ถ้าไม่ไปทำอะไรผิดก็ไม่ทำคน ถ้าไปจุดเผาไร่ แล้วมีขี้เถ้าถูกฝนไหลไปลงในวังน้ำ ผีน้ำก็จะโกรธและจะทำร้ายคนที่จุดเผาไร่ นั้น ผีน้ำของคนกะตู่ไม่มีลักษณะแบบเงือกหรือพญานาค ไม่เคยเห็นในลักษณะของงูใหญ่

ผีเรือน หรือ *ยางเต็ง* เชื่อว่าในเรือนมีผีเรือนประจำ แต่ไม่ต้องมีที่พิเศษสำหรับผีเรือน เรือนจะยาวแคไหน ก็ถือว่ามีผีเรือนรวมกันทั้งเรือน

นอกจากผีที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อมหรือปรากฏการณ์ตามธรรมชาติที่กล่าวมาแล้ว ยังมีผีต่างๆ อีกหลายอย่างในความเชื่อของคนกะตู่ ได้แก่

ผีอำ หรือ *เยี่ยงกะมัมมัน* เป็นลักษณะเดียวกับผีอำทั่วๆ ไป คือ ทำให้เคลื่อนไหวไม่ได้

ปอบ หรือ *ตะม้อก* ปอบในความเชื่อของกะตู่เป็นคน แต่มีตะม้อกในตัวซึ่งออกไปไหนๆ ได้

ที่คนบางคนมีปอบเพราะมีเชื้อปอบ และจะเป็นไปตลอดลูกหลาน ปอบอาจเข้าไปกิน**หารววย** (ขวัญ) ในตัวคนอื่นจนตาย วิธีทำลายปอบคือ เอาว่านยาทำลายปอบให้กินหรือดม ท้าวคอบเล่าว่า เคยเดินทางในป่ากับคนหลายคน ไปพบแม่เฒ่านั่งตั้งไฟ (ก่อกองไฟ) อยู่กลางทาง ทุกคนก็คุยกันสนุก แม่เฒ่าก็คุยด้วย แต่พอท้าวคอบไปคุยด้วย แม่เฒ่าไม่ยอมพูดด้วยและไม่มองหน้า เมื่อพ้นไปแล้วจึงนึกขึ้นได้ว่า ตนเองมีว่านกันปอบอยู่ในเสื้อ ตอนนั้นถ้านึกได้เอว่านให้ผู้หญิงคนนั้นกินหรือดม ปอบก็จะตาย

ว่านที่กันผีปอบได้นี้ต้องปลูก หรืออีกชนิดหนึ่งเป็นปล้องไม้ ไม่มีรู แต่มีเมงชี้สุดข้างใน นอกจากนี้ก็มีว่านโพง ซึ่งถ้าใครมีแล้วเอาไปปลูกที่อื่น หรือเอาวางใต้ลั่น ก็อาจจะกลายเป็นปอบไป ถ้าไปขอข้าวของใคร คนก็จะให้โดยไม่รู้ตัว แต่ถ้าไม่ให้ว่านโพงก็จะทำร้ายคนที่ไม่ให้ นั่นอาจถึงตาย ปอบมิได้ทั้งผู้หญิงผู้ชาย

ท้าวจันสอนเล่าเพิ่มเติมจากท้าวคอบว่า กะตุเชื้อเรื่องที่มีผีมาเข้าคนด้วย เรียกว่า **แกมข** ส่วนมากเป็นเพราะเวลาแบ่งฮีด หรือว่าดัมเหล้าฆ่าควาย แล้วไม่ได้เรียกไม่ได้เชิญผี ผีที่นึกว่าจะเรียกมากินก็จะโกรธ และจะมาเข้าคน เวลาพูดจะเป็นเสียงอื่นคนอื่น บอกว่าจะกินน้ำจะกินควาย ต้องฆ่าควาย ทำลาบทำก้อยให้กิน ให้เอาชิ้นเอาซ่งมาให้ เอาปะเนาะปะฮัดมาตี จึงจะออกไป

เห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องผีเข้านี้เกี่ยวเนื่องกับการเลี้ยงผีหรือเชิญผีมากินเวลาแบ่งฮีด ถ้าอยู่ตามปรกติธรรมดา ไม่ปรากฏว่าจะมีผีเข้า จึงอาจเป็นการเน้นความสำคัญของพิธีแบ่งฮีดบ้าน

เสือคน หรือ **เซงปาวอนซุ** ความเชื่อเรื่องเสือคนของกะตูล้ายกับเง คือ เวลาที่เป็นคนก็เป็นปรกติ แต่กะตุเชื่อว่า ถ้าสวมเสื้อเข้าไปจะกลายเป็นเสือ ขบวับขบควายได้ เสือนั้นเรียกว่า **อำปรอง** ส่วนมากจะได้มาจากหมอมนต์

เสือคนอีกประเภท คือ คนเรียนมนตร์ กลายเป็นเสือไปทำร้ายคนอื่น พอกลับมาเรือน เมียหรือคนในเรือนจะต้องตีด้วยหวายหรือไม้ ถ้าไม่ตี คนนั้นก็จะเป็นเสือไปจนตลอด ถ้าเป็นเสือคนจะมี ๕ นิ้ว เรียก **วาช** เสือธรรมดา เรียก **อรตุน ตงหิ** หรือ **อรุอาย** ก็ได้ ความเชื่อเรื่องนี้น่าจะมาจากนิทานที่เล่ากันทั่วๆ ไปในบรรดาชนเผ่า

มีเรื่องเล่าประกอบความเชื่ออีกเรื่องว่า ถ้าแมวข้ามคนตายหรือข้ามโลง คนตายก็จะกลายเป็นเสือ **วรวาช** ผู้เล่าเคยเห็นว่ามีคนตายในโลง แล้วแมวโดดข้าม ต่อมาเมื่อฝังแล้ว มีคนเห็นว่าคนนั้นไปเดินอยู่ที่ต่างๆ อยู่บนต้นไม้ ก็เลยไปขุดโลงดู ในโลงเหลือแต่เสื้อผ้า ผ้าห่ม ไม่มีตัวคน เชื่อว่ากลายเป็นเสือไปแล้ว ตอนกลายเป็นเสือใหม่ๆ ยังอ่อนอยู่ก็จะเดินไปเที่ยวไป ไปผึ่งแดดอยู่บนคบไม้ ถ้าหิวก็มากินน้ำมวก (น้ำแช่ข้าว) คนในครอบครัวก็อาจเอาให้กิน ไปนานๆ เข้าก็จะกลายเป็นเสือดุร้ายมาก ไม่

ใช้เสือธรรมดา

เรื่องเสือคนนี้น่าสังเกตว่า ทั้งเงาะและกะตู่มีเรื่องเล่าทำนองประสบการณ์มาก อาจเป็นเพราะอยู่ในเขตป่าดงที่มีเสือชุม มีคนถูกเสือทำร้ายหรือถึงตายอยู่บ่อยๆ ทำให้มีความกลัวฝังใจ และเชื่อว่าไม่ใช่สัตว์ร้ายธรรมดา

ผีคนตาย ที่กะตู่กลัวมากเช่นเดียวกับชนเผ่าแทบทุกเผ่า คือผีตายโหง **แกมขบเขี้ยก** และผีตายทั้งกลม **จิตประเอม** ถ้าผีตายโหงมาทำร้ายคน คนนั้นจะมีเลือดออกทางจมูกหรือปวดหัวมาก ลืมตาไม่ได้ เวลาฝังผีตายโหงต้องคว่ำหน้าลงดิน ผีตายธรรมดาฝังเอาหัวไปตะวันออกตื่นไปทางตะวันตก ผีตายโหงต้องเอาน้ำยอจดหวายวางไว้ทางลุ่ม (ปลายเท้า) ด้วย ถ้าผู้หญิงออกลูกแล้วตาย หรืออยู่ ๒-๓ วัน แล้วตาย เรียกว่า **จิตขมเต๋อโกโตะ** แต่ลูกที่ยังไม่ตายก็เลี้ยงไว้ได้ หรือถ้าไม่มีน้ำนมเลี้ยง (ไม่มีแม่ลูกอ่อนอื่นๆ ในขณะนั้น) ก็อาจฝังไปกับแม่เลย

ความเชื่อเรื่องขวัญ หารวาย

กะตู่เชื่อว่า สิ่งที่อยู่ในร่างคนและสัตว์คือ **หารวาย** เวลานอนหลับ หารวายอาจออกไปจากร่างชั่วคราว เรื่องต่างๆ ที่คนฝันไปก็คือสิ่งที่หารวายออกจากร่างไปทำ ถ้าหารวายของคน ๒ คนมาพบกัน คนทั้งสองนั้นก็จะต่างฝันว่าพบกัน เมื่อคนตาย หารวายก็จะออกจากตัวไปเลย ถ้าฝันเห็นคนตาย นั่นคือเห็นกะมขของคนนั้น ไม่ใช่หารวาย

เวลาหารวายออกไปจากร่าง และทำให้ไม่สบาย ต้องมีพิธีเรียกหารวาย คือเอาถ้วยเล็กๆ มาตีถ้วยแล้วเรียกหารวายกลับมาเข้าตัวคน คนเรียกจะกล่าวว่า **กู๊ก หารวาย เจาเด้อ หารวาย** มาอยู่ บ่อนเก่าคนเก่าเด้อ บ่ให้หนี บ่ให้ออก ถ้าคนไปไหนๆ มา แล้วกลับมามีอาการผิดปกติ ก็ต้องไปเรียกหารวายทางนั้น แต่ไม่ต้องไปถึงจุดที่เชื่อว่าเกิดเรื่องก็ได้ ต้องเอาถ้วยไปตีและเรียกหารวายทางทิศที่ไปเกิดเหตุ

กะตู่ถือว่าสัตว์ก็มีหารวาย เพราะเราฝันเห็นสัตว์ได้ นั่นคือ ไปพบหารวายของสัตว์ แต่กะตู่ไม่มีคำเรียกและไม่มีเรื่องเกี่ยวกับวิญญาณ

ท้าวจันสอนเล่าเรื่องเกี่ยวกับนรกสวรรค์และการระลึกชาติเรื่องหนึ่ง ซึ่งน่าจะได้อิทธิพลตามแนวคิดพุทธศาสนาจากลาวลุ่มมากกว่าจะเป็นความเชื่อดั้งเดิมของกะตู่

เรื่องนี้เล่าถึงผู้หญิงคนหนึ่งที่ถูกตาย จึงฆ่าควาย ๓๐ ตัวเลี้ยงผี แล้วร้องไห้คิดถึงลูกทุกวัน เทวดาบนสวรรค์มองดูก็รู้ว่าร้องหาลูก ที่ลูกได้ขึ้นสวรรค์เพราะเทวดาช่วยเบิกทางให้ขึ้นสวรรค์ พัน

๓๑๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

จากกระทะต้มน้ำ พ้นจากขวาก เทวดาสงสารจึงพาแม่ไปดูลูก ต่อมาลูกกลับมาเกิด แต่ไปเกิดกับพ่อแม่อื่น พ่อสามขวบ ก็เล่าว่า ได้เคยมาเกิดเป็นลูกบ้านโน้น พาไปดูก็พบข้าวของเดิมทุกอย่างที่บอก จึงเชื่อว่า เคยเกิดมาเป็นลูกบ้านนั้นจริง

ประเพณีและพิธีกรรมของกะตู่

พิธีกรรมตามประเพณีหรือฮีตของกะตู่มีทั้งที่เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน คือ บุญสักข้าว บุญรูตข้าว และบุญงะ (ตำเมียงฮาย) พิธีกรรมตามเทศกาล คือ ตำเมียงจนอง หรือการแข่งฮีตกินควายประจำปี และพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ พิธีแต่งงาน พิธีฝังศพ และพิธีกาโอยผิ หรือยกอะเป็น

พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน เนื่องจากกะตู่เป็นชุมชนเพาะปลูก มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากินจึงมีเป้าหมายเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์

กำบัดเจ็ด บุญสักข้าว

กำบัดเจ็ดถือว่าเป็นฮีตเรือน แต่ต้องกำหนดนัดทำพร้อมกันทั้งบ้าน เมื่อสักข้าวเสร็จแล้ว แต่ละบ้านต้องหาปลา ใช้ชิ้นปลามาทำอาหารเลี้ยงกันในกลุ่มญาติพี่น้อง เรียกว่า เลี้ยงข้าวแนว (พันธุ์ข้าวปลูก) น่าสังเกตว่า บุญสักข้าวของกะตู่กำหนดทำเมื่อสักข้าวเสร็จ ไม่ใช่ทำก่อนเริ่มสักข้าว ถ้ามีเรือนใดที่ยังสักข้าวไม่เสร็จ คนในเรือนอื่นๆ ต้องไปช่วยกันให้เสร็จ มิฉะนั้นก็จะเริ่มงานบุญสักข้าวไม่ได้ เป็นการกำหนดให้มีการช่วยเหลือกันในการทำมาหากินของคนในบ้านเดียวกัน

ลีม บุญรูตข้าว

ต้องทำรวมกันทั้งบ้านเช่นเดียวกับบุญสักข้าว พิธีกรรมมีขั้นตอนสำคัญอยู่ที่การจัดหาหมูมาฆ่า ที่กว้านบ้าน แล้วแบ่งเลือดให้ทุกครัวเรือน เมื่อเลือดแห้งเป็นก้อนแล้วจึงเอาไปผูกไว้ที่กกข้าว เมื่อรูตข้าวเสร็จหมดแล้วต้องเอากกข้าวที่ผูกเลือดหมูนี้ขึ้นแล้วข้าวก่อนเอาข้าวทั้งหมดขึ้น และต้องเอาขึ้นไปทั้งกก คือไม่รูตเอาแต่เมล็ด

ทั้งบุญสักข้าวและบุญรูตข้าว ทำให้คนในบ้านมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เริ่มทำการเพาะปลูกพร้อมกันและเก็บเกี่ยวผลพร้อมกัน ถ้าครัวเรือนใดมีปัญหาหรือประสบความทุกข์ยาก ครัวเรือนอื่นๆ ทั้งหมดในบ้านนั้นก็ต้องช่วยกัน เหมือนว่าเป็นครัวเรือนเดียวกันหมดทั้งบ้านนั่นเอง

ตำเมียงฮาย บุญงะ การเฉลิมฉลองการเก็บเกี่ยวประจำปี

ตำเมียงฮายกำหนดทำในเดือน ๑๒ ของทุกปี มีระยะเวลา ๓ วัน ประกติ พิธีตำเมียงฮายจะทำในครัวเรือนแต่ละเรือน ถือเป็นการฉลองการเก็บเกี่ยวที่ได้ผลดี อุดมสมบูรณ์ เมื่อทำในครัวเรือน

หัวหน้าครัวเรือน คือพ่อเฒ่าหรือลูกชายคนโตจะเป็นผู้ทำพิธี แต่ในการกินเลี้ยงจะมากินที่กว๊านบ้านร่วมกัน มีผู้เฒ่าของเรือนแต่ละเรือนเป็นหัวหน้า

เมื่อจะทำพิธีตำเมี่ยงฮาย จะต้องเตรียมไก่ตัวผู้ ๑ ตัว ดอกหงอนไก่ ๑ ช่อ เหล้ากก ๑ ไห หนูพุกตัวผู้ ๑ ตัว หลามไก่และหนูพุกใส่กะบัง แล้วเอาน้ำใสสะอาดใส่กะบังน้อย ๑ กะบัง ของทั้งหมดนี้จะเอาไปไว้ที่เล้าข้าว เพื่อเป็นของเลี้ยงข้าวแนว (ข้าวทำพันธุ์) ไก่ตัวผู้ต้องเอามาปาดคอ เอาเลือดสะไว้ที่เล้าข้าว แล้วเอาเนื้อไก่ที่เหลือจากหลามกลับไปต้มเลี้ยงกัน ในตอนที่เอาของเลี้ยงข้าวแนวไปไว้ที่เล้าข้าวนั้น แต่ละเรือนต่างก็ทำของเรือนตน และเอาเลือดไก่ไปสะที่เล้าข้าวของตน แต่ตอนที่ต้มไก่และกินเลี้ยง มักทำรวมกันที่กว๊าน ถือเป็นงานของบ้านร่วมกัน เนื่องจากเป็นพิธีเฉลิมฉลองผลการผลิตของบ้าน และขอความอุดมสมบูรณ์ให้ปีใหม่ให้ดีกว่าเก่า ฉะนั้น ถ้าปีใดผลผลิตไม่ดี หรืออดอยาก ก็จะไม่มีการฉลองด้วยพิธีตำเมี่ยงฮาย

ข้อห้ามข้อนิยมเกี่ยวกับตำเมี่ยงฮาย ห้ามคู่แต่งงานใหม่ไม่เกินสองปีเป็นผู้ทำพิธี ห้ามคู่สามีภรรยาถือพามาทำพิธี ห้ามใช้ไก่ตัวเมีย หนูพุกตัวเมีย ถ้าไม่ทำตามนี้ก็จะถือว่าไม่ดี อาจเป็นเหตุให้เจ็บป่วยหรืออดอยากกว่าปีที่แล้ว

การที่กำหนดให้ใช้ไก่ตัวผู้ หนูพุกตัวผู้ น่าจะเป็นเพราะตำเมี่ยงฮายเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ถ้าใช้สัตว์ตัวเมีย อาจจะมีความหมายว่า ไม่สามารถให้ผลผลิตต่อไปได้

พิธีกรรมตามเทศกาล

ตำเมี่ยงจอนง แปะฮีดกีนควาย

มักทำกันในเดือน ๔ ผู้เฒ่าผู้แก่และนายบ้านจะปรึกษาหารือกำหนดวัน ส่งข่าวไปบอกญาติพี่น้องและเชิญบ้านกะตุที่จะให้มาเป็นแขกของปีนั้น จากนั้นก็แบ่งงานให้แต่ละครัวเรือนเป็นกลุ่มๆ ไปทำ เช่น สาวหนุ่ม ก็ให้ไปหาหลักควาย ไปหาพิน หาเหล้า และอาหาร คนเฒ่าคนแก่จะทำเครื่องประดับตกแต่งหลักควาย บางกลุ่มจะกำหนดให้รับหน้าที่เกี่ยวกับการม่วนขึ้นรีนเริง เช่น การฟ้อน การลำต่างๆ พิธีตำเมี่ยงจอนงถือเป็นพิธีกรรมสำคัญที่สุดของเผ่ากะตุ ทุกคนจึงต้องมีส่วนร่วม

ขั้นตอนของพิธี เริ่มจากเตรียมหาควาย ๑ ตัว มาทำพิธีรวมกันของบ้าน อาจซื้อหรือมีครัวเรือนใดให้มาก็ได้ ควายตัวนี้ถือเป็นควายของบ้านสำหรับเลี้ยงแขก แต่คนในบ้านนั้นจะไม่กิน นอกจากแขกจะเชิญให้กินร่วมกัน แขกที่เชิญมาในแต่ละปีอาจไม่เข้าบ้าน เวียนไปตามแต่จะตกลงกัน และตามธรรมเนียมนั้น เมื่อบ้านที่เป็นแขกมากินในปีนี้ ปีต่อไปหรือในปีนั้นเองก็อาจจะเชิญบ้านที่เป็นเจ้าภาพ

๓๑๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ในปีนี้ไปกินที่บ้านตนเป็นการแลกเปลี่ยนกัน หรือถ้าเกิดมีคดีระหว่างบ้านที่มีการปรับไหม ก็จะมีเงินบ้านที่เป็นคู่คตินั้นมาเป็นแลกกินควายตัวที่เป็นของส่วนกลาง ในกรณีนี้ไม่ต้องมีการเชิญเป็นแขกตอบแทน ถือว่าเป็นการปรับไหมใช้ได้

ในส่วนของแต่ละเรือนก็จะหาควายสำหรับแบ่งฮีดของเรือนตน จะมีจำนวนกี่ตัวขึ้นอยู่กับสถานะทางเศรษฐกิจของเรือนนั้น เรือนที่ไม่มีความสามารถจะจัดหาควาย ก็ไม่ต้องแบ่งฮีดของเรือน แต่จะได้รับส่วนแบ่งจากเรือนอื่นๆ และถือว่ามีส่วนร่วมในการแบ่งฮีดของก๊วนด้วยการให้แรงงาน

ระยะเวลาของพิธีดำเมียงจนอง รวม ๓ วัน คือ มื้อตั้ง มื้อฆ่า มื้อกินควาย

การกินควายที่ก๊วน นายบ้านเป็นผู้จัดหาเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ตลอดจนเครื่องปรุงอาหาร มาเตรียมไว้ที่ก๊วน เมื่อแขกมาถึงก็จะเป็นผู้ฆ่าควาย และปรุงอาหารเอง อาจเชิญนายบ้านและคนอื่นๆ ในบ้านมากิน ตามแต่ใจแขกว่าจะเชิญใครจากเรือนไหน เท่ากับยกควายนั้นเป็นสิทธิของแขกที่เชิญมา

การกินควายของเรือน คนในเรือนเป็นผู้ฆ่าควายเอง ในมื้อตั้ง จะเอาควายมาผูกหลักไว้ และในมื้อฆ่า ก่อนฆ่าควายจะต้องมีการอ้อมรอบหลักควาย ๓ รอบ แล้วจึงฆ่า ขณะที่เดินอ้อมหลักควาย จะมีการตีปะนะ ปะฮาด ก้องน้อย ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีสำหรับการแบ่งฮีดควายโดยเฉพาะ คนที่เดินในขบวนจะต้องนั่งกะเตี่ยว มีแพรเคียนหัว และใส่เครื่องประดับต่างๆ แต่ปัจจุบันนี้ไม่ค่อยถือตามประเพณี แต่งตัวได้ตามใจชอบ

การแทงควาย จะใช้หอกแทงด้านซ้าย ถ้าคนแทงชำนาญ แทงที่เดียวควายก็จะล้ม แต่ถ้าต้องแทงหลายทีก็จะให้อยู่ด้านเดียวกัน เมื่อควายล้มต้องระวังอย่าให้แผลที่แทงลงบนดิน หัวควายก็พยายามให้หันไปทางหน้าเรือน โดยเฉพาะอย่าให้ควายล้มแล้วหันหันขึ้นฟ้า ถือว่าชะล่า เมื่อควายล้มแล้วจะแล้วทั้งตำหมอกไว้ ให้คนในเรือนได้จับตำหมอก ถือว่าได้ร่วมกันฆ่าควายแล้ว ส่วนควายที่ก๊วน คนที่เป็นแขกก็จะร่วมกันจับหอก เมื่อควายล้มแล้วก็ปาด (ฆ่าแหละ) ทั้งตัว ตัดหัวออกที่หลัง นำหัวไปชูดแล้วต้ม ในการปาดเนื้อควายต้องเอามาเลี้ยงผีก่อน โดยทำลาบแล้วเอาข้าวสุก ลาบ เหล้า ใส่กะเบียนเอาไปเลี้ยงผีในเรือนหรือที่ก๊วน เวลาเลี้ยงผีจะเรียกผีทั้งหมด คือ ผีปู่ย่าตายาย ผีป่าผีดง ผีภูผีผา ให้มากินเนื้อควาย

เนื้อควายที่ปาดออกมาทั้งหมดจะต้องแบ่งให้ครัวเรือน ตามปรกติแต่ละเรือนจะฆ่าควายกี่ตัวก็แล้วแต่จำนวนกลุ่มพี่น้องในเรือนนั้นๆ แต่ต้องเอาขาหน้าไปให้นายบ้าน เพื่อแบ่งปันให้เรือนที่ไม่ได้แบ่งฮีดได้ทำกินเสมอกัน เนื้อควายส่วนมากจะเอามาทำลาบและต้ม ในตอนปาดที่แรก อาจทำลาบดิบกินไปพลางๆ ในหมู่คนที่ช่วยกันปาดควาย

ในมือที่สองและสาม เป็นมือฆ่าและกินควาย และม่วนขึ้น แล้วแต่ว่าใครจะไปกินอยู่ที่เรือนใคร หรือจะอยู่ในเรือนตนเองก็ได้ จะเห็นได้ว่า พิธีของกะตู่ไม่ได้เน้นเรื่องการดับควายหรือการทำนายทายทักความเป็นไปของบ้าน แต่จะเน้นที่ความสามัคคีในลักษณะพิธีกรรมของชุมชน เพื่อความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีลักษณะเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับบ้านใกล้เคียงอีกด้วย ทั้งนี้ไม่ได้กำหนดว่า บ้านที่เชิญมาเป็นแขกนั้นต้องเป็นเผ่ากะตู่เหมือนกัน จะเป็นเผ่าใดก็ได้ โดยเฉพาะในการเชิญแขกจากบ้านที่เป็นคู่คี่กันอยู่ แสดงว่าพิธีกรรมสำคัญนี้ถือเป็นวิธีการหนึ่งที่จะประสานรอยร้าว ทำให้เกิดความพึงพอใจในกลุ่มบ้านที่อยู่ใกล้เคียงหรือที่เคยมีเรื่องขุ่นเคืองใจกัน แต่ละปีก็จะพยายามล้างความบาดหมางนั้น ไม่ปล่อยให้เนิ่นนานไป

ถ้าปีใด ไม่มีการแบ่งฮีดบ้าน จะเป็นเพราะเกิดความทุกข์ยาก ภัยพิบัติ โรคระบาด หรือปัญหาใดก็ตาม คราวเรือนบางเรือนอาจจะแบ่งฮีดฆ่าควายของเรือนตนก็ได้ เรียกว่า *ด่าเปรี้ยวหนอง* มีการเชิญแขกที่เป็นญาติพี่น้อง และคนจากเรือนอื่นๆ มากินเลี้ยงที่เรือน ความจำเป็นในการแบ่งฮีดเรือนอาจเพื่อเลี้ยงผีหลังจากที่มีคนเจ็บป่วยแล้วหาย ในพิธีแบ่งฮีดควายจะมีการเตรียมทำเหล้าไห (เหล้ากก) ซึ่งในระยะอื่นถือว่าทำไม่ได้ ขะลำ ถ้าเมื่อใดกำหนดวันแบ่งฮีดควายแล้ว ก็จะเตรียมทำเหล้าไหล่วงหน้า ๑ เดือน ฉะนั้นในบ้านของกะตู่ ถ้าไม่ใช้ระยะที่มีพิธีด่าเมียงฮาย (เดือน ๑๒) และด่าเมียงจนอง (เดือน ๔) ก็จะไม่มีเหล้าไห

การทำเหล้าไห เหล้าไหใช้ข้าวเหนียวหนึ่ง เอาแบ่งเหล้าที่ด่าแล้วใส่ในข้าว ขยำแบ่งเหล้ากับข้าว เอาใส่หม้อทองอัดไว้ ๒-๓ วัน จึงเอาใส่ไห อัดให้แน่นปิดปากด้วยใบตอง และเอาขี้ดินซี้เถ้าปิดปากนอกสุด ทิ้งไว้ประมาณ ๑ เดือน เมื่อถึงระยะ ๓-๔ วันก่อนกำหนดพิธี จึงเปิดเอาน้ำใส่ เตรียมพร้อมสำหรับจะเลี้ยงได้ ตอนเปิดเพื่อใส่น้ำนี้ไม่เรียกว่า คัดเหล้า เมื่อถึงเวลาเลี้ยงจริงมีการเปิดไหเหล้าจึงจะเรียกว่า คัดเหล้า

พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต

พิธีแต่งงาน

เมื่อสาวหนุ่มรักใคร่ชอบพอกันและตกลงใจกันแล้ว ฝ่ายผู้ชายจะมาบอกพ่อแม่ของตน ในภาษาของกะตู่มีสำนวนที่หนุ่มจะบอกพ่อแม่ว่า อยากกินข้าวแล้ว อายุสมควรกินข้าวได้แล้ว พ่อแม่ก็จะเตรียมข้าวของ ช่วยหาเครื่องแต่งงานให้ เมื่อพร้อมแล้วก็จะจัดนายหน้าเรียกว่า *ปรุจจอปรุเต็จ* ไปเป็นผู้เจรจากับฝ่ายหญิง ถ้าฝ่ายหญิงปฏิเสธ ทางผู้ชายจะเอามัดหรือพรา กับเงิน ๑๐๐ กีบ ไปให้ และถือว่าเลิกกันไป ถ้าพ่อแม่ฝ่ายหญิงไม่ยกให้แก่ผู้หญิงรักผู้ชายก็อาจบอกพ่อแม่ว่า ถ้าไม่ให้แต่งงานก็จะหนี

๓๑๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ตามกันไป พ่อแม่ก็ต้องยกให้ แต่โดยทั่วไป เมื่อจัดนายหน้าไปสู่ขอ หมายความว่าทั้งสองฝ่ายรับรู้แล้ว ก็มักจะตกลงยกให้ การสู่ขอเป็นเพียงการตกลงเรื่องค่าต้องเท่านั้น

เมื่อตกลงกันได้แล้วก็จะนัดวัน ให้เฒ่าแก่ของเรือนมาตัดสินเรื่องค่าต้อง ส่วนมากเป็นวัว ควาย ปะแนะ ปะชาด ไหจะ หมากปัด หม้อทอง ฯลฯ ถ้าฝ่ายชายมีจ่ายไม่พอก็ติดหนี้ หรือขอยืมคนอื่นมา จ่ายให้ ค่าต้องมักถือตามความเชื่อว่า กำหนดรวมกันได้ ๑๕ หน่วย คือนับของค่าต้องแต่ละอย่างรวมกันให้ได้จำนวน ๑๕ ถือว่าถูกต้องตามประเพณี เมื่อตกลงจ่ายค่าต้องกันแล้ว ผู้หญิงก็ไปอยู่เรือนผู้ชาย ได้เลยในวันนั้น

ตอนเช้าวันรุ่งขึ้น ฝ่ายผู้ชายจะเอามาให้พ่อแม่ผู้หญิง ทางฝ่ายหญิงจะฆ่าหมู เลี้ยงเฒ่าแก่ และเลี้ยงคนทั้งบ้าน แล้วฝ่ายหญิงต้องฆ่าไก่ เอามาให้ทางฝ่ายชาย ๒๐-๓๐ ตัว พ่อแม่ผู้หญิงจัดหาขันชั่ง เสื้อ ก๊วย อ้อยแดง ส่งไปให้ที่เรือนลูกเขย ลูกเขยอาจต้องฆ่าหมูอีกตัวเพื่อเลี้ยงผู้คนทั้งบ้าน เป็นช่วงที่สองต่อการเลี้ยงที่เรือนผู้หญิง เมื่อเวลาพ่อแม่ผู้หญิงมากินเลี้ยงที่เรือนลูกเขย จะไม่กินไก่ ส่วนฝ่ายลูกเขย เมื่อกินเลี้ยงที่เรือนฝ่ายหญิงก็จะไม่กินหมูที่ตนเองจัดหาส่งไปให้เช่นกัน

สมัยก่อนจะมีการเรียกควายค่างเรือน ซึ่งมักไปเรียกเอาจริงตอนเดือน ๔ เมื่อมีการแบ่งฮีดดำเมียงจนอง ลูกเขยต้องมีหน้าที่จัดหาควายส่งไปให้ ถือเป็นควายกินดอง แต่ถ้าผู้ชายไปสู่เรือนผู้หญิงก็ไม่ต้องมีควายตัวนี้ โดยปรกติกะตุ้มธรรมชาติให้ผู้หญิงไปอยู่เรือนสามี ฝ่ายชายจึงมักต้องจัดหาควายค่างเรือนหรือควายกินดองให้เรือนฝ่ายหญิงในเดือนเดือน ๔

ต๊อบปะนอจิด/ต๊อบกะมัว พิธิฝังศพ

เมื่อมีคนตาย นายบ้านจะจัดคนเฒ่าคนแก่ไปช่วยเหลือและนำครอบครัวนั้น อาจสั่งให้เงินจนหมดวันหมดคืน หรือให้ก่อกองฟอน แต่ส่วนมากเมื่อมีคนตายก็จะเอาไปฝังเลย หรือจะให้เงิน ๒-๓ คืนก็ได้ แล้วแต่ครอบครัว ถ้าร่ำรวยจะฆ่าวัวฆ่าควายเลี้ยงคนทั้งบ้าน เป็นการรำนเรือนก็ได้

คนในเรือนหรือในครอบครัวคนตาย จะต้องล้างหน้า แต่งตัวใหม่ให้ศพ แล้วเอาลงโลง เผ่ากะตุ ถือว่าทำโลงเตรียมไว้ได้ แต่จะเอาไว้ที่เล่าข่าว ไม่เอาไว้ที่เรือน เมื่อมีคนตายก็เอาโลงมาเรือนได้ หรือจะหามคนตายไปที่ป่าช้า แล้วเอาศพลงโลงที่ป่าช้าก่อนฝังเลยก็ได้ โลงมักใช้ไม้จำปาปา เรียกว่า **ต้อมเอริน** ถ้าเอาศพลงโลงที่เรือนก็จะเอามาวางไว้หน้าเรือน ทำเป็นปอนไว้ศพ แล้วนั่งตามแต่เวลาที่พอใจ

เมื่อหามศพไปฝัง คนในเรือนบางทีก็ไม่ไปทั้งหมด ไปเท่าที่จะไปได้ ระหว่างหามศพไปป่าช้า ถ้าจะเปลี่ยนคนหามต้องเอาป่าเข้ามาเปลี่ยน ห้ามวางลงกับพื้นดิน ป่าช้าจะอยู่ห่างบ้านประมาณ ๑ หลีก

ป่าช้าอยู่ไม่ไกลบ้านเพราะมีที่รายน้อย ถ้าจะให้ไกลอาจต้องไปถึงอีกภูหนึ่ง

การฝังศพมักฝังไว้ใกล้ๆ กลุ่มญาติพี่น้องคนตาย เวลาหามศพไปต้องเอาทางเท้าไปก่อน แต่ตอนฝังจะหันหัวไปทางไหนก็ได้ กลบดินแล้วจึงเอาข้าวของคนตายมาวางไว้บนหลุม เว้นว่า เจ้าตายไปดี อย่างมาขุนมากวนผู้อื่น อย่างมาทวนสัตว์เลี้ยง ฯลฯ เวลาฝังแล้ว บางครั้งอาจเอาไม้มาปักเป็นขอบล้อมรอบหลุม เกสียดินให้เรียบ และเอากิ่งไม้ขีดเป็นวงสามชั้น คือ วงครัวเรือน วงเรือน และวงบ้าน หลังจากนั้น ๑-๒ วัน จะส่งคนมาดูว่ามีร่องรอยอะไรหรือไม่ แล้วก็ทำนายตามนั้น คำทำนายจะตกแก่ครัวเรือน เช่น คนในครัวเรือนจะทำมาหากินดี ผลผลิตได้สมบูรณ์ หรือจะเกิดเรื่องบาดเจ็บล้มตาย ในรายที่ร้ายรายอาจก่อเป็นเรือนมุงหลังคาเหนือหลุมศพ บางทีถ้าไม่ดูดินที่หลุมศพ ก็อาจดูชี้เภาที่กองไฟตามทางก่อนกลับเรือน กองไฟนี้ก่อไว้ให้คนที่ไปฝังศพนั้นเดินข้ามไฟแล้วกลับเรือน ถือว่าผีจะไม่ตามข้ามไฟมา

เมื่อเวลาเดินกลับนั้น ห้ามหันหลังกลับมาดูป่าช้า ถึงเรือนแล้วให้ล้างมือล้างเท้าล้างเครื่องมือ เช่น จอบเสียมที่ใช้ฝัง เมื่อกลับมาถึงเรือน ถ้าฐานะอำนวยให้ก็อาจฆ่าควายเลี้ยงคนที่ไปช่วยงาน แล้วแบ่งชิ้นควายเลี้ยงผีที่เรือน บอกผีให้กินชิ้นแต่เพียงเท่านี้ อย่าให้เกิดอันตรายอื่นอีก

ในวันรุ่งขึ้นจากการฝังศพ คนทั้งบ้านจะไม่ไปไร่ไปสวน ไม่ให้ทำการผลิต ไม่ขึ้นเล่าข้าว ต้องเว้นไปวันหนึ่งจึงทำได้ตามปกติ แต่ถ้าไปหาปูหาปลาจับแก้งจับกวางเป็นอาหารก็ทำได้

นอกจากพิธีที่กล่าวมาแล้วนี้ ท้าวจันสอนได้อธิบายถึงพิธีของกะตืออีกอย่างหนึ่ง คือ การลาฮีดจากบ้านเดิมเมื่อไปอยู่ดินใหม่ เรียกว่า **พิธีละฮีดเก่า** ทั้งนี้จะเป็นเพราะในเขตเมืองกะสิม มีการอพยพโยกย้ายทั้งบ้านอยู่บ่อยๆ ถ้าที่ดินทำกินไม่ดี อดอยาก อยากไปหาที่ตั้งบ้านเรือนใหม่ ก็ต้องเสาะแสวงหา บางทีไปอยู่ร่วมกับเผ่าอื่นบ้านอื่น ในการอพยพนี้จะต้องขอลาฮีดเดิม หมายถึงลาจากความคุ้มครองของผีที่บ้านเดิม เพื่อไปขอความดูแลคุ้มครองจากผีในที่ใหม่ ถ้าเป็นการไปอยู่ร่วมกับเผ่าอื่นก็ต้องบอกลาผีฮีดกะตือ และไปขอเข้าผีตามฮีดของเผ่าที่เป็นเจ้าของถิ่น

ในพิธีละฮีดเก่า จะต้องฆ่าหมู ไก่ บอกกล่าวเจ้ากกเจ้าเหล่า เฒ่าแก่ และผีทางฮีดเดิมของเผ่า เช่น จะย้ายไปอยู่ในเขตดินบ้านเงะ ต้องบอกว่าจะขอย้ายไปอยู่ดินอื่น แล้วเหยาะข้าว น้ำ ลาบ ก้อยให้ผี บอกว่าขอให้ไปดี อยู่ดีมีแสง ขอให้ปกป้อง แต่ถ้าจะกลับมาก็ขอให้ดูแล เมื่อไปอยู่ที่อื่นก็จะไปเลี้ยงที่อื่น

เมื่อมาถึงดินบ้านเงะ ปลุกเรือนแล้ว ก็ฆ่าหมู ไก่ เรียกเจ้ากกเจ้าเหล่า เฒ่าแก่ และผีทางฮีดเงะว่าจะมาขออยู่มาขอทำการผลิต สร้างครอบครัวอยู่ที่นี้ ขอให้ปกป้องรักษาด้วย เมื่อตอนที่ท้าวจันสอน

๓๑๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ย้ายจากบ้านกันดอนมาอยู่สำนักเมืองก็ต้องทำเหมือนกัน แต่คนกะตู่บางคนก็ไม่ทำ ถือว่าไม่ได้มาอยู่เลย แต่ยังมีเรือนอยู่ที่เดิม ส่วนที่บ้านกันดอนใหม่ ท้าวคอบเล่าว่า เมื่ออพยพมาก็ต้องทำพิธีละฮีดที่บ้านเดิม และมาถึงบ้านต๋อกล็อกที่จะเข้าปลุกเรือนอยู่ ก็ทำพิธีบอกกล่าวผีในดินใหม่เช่นกัน ทำรวมกันทั้งบ้าน

ข้อห้ามข้อนิยมต่าง ๆ ของกะตู่

ข้อห้ามข้อนิยมถือเป็นส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อดั้งเดิมและมักมีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมหรือแนวปฏิบัติพื้นฐานของเผ่าข้อห้ามข้อนิยมของเผ่ากะตู่ตามที่ท้าวคอบและท้าวจันสอนจำได้มีอยู่หลายอย่าง คือ

๑. ข้อห้ามเกี่ยวกับการแบ่งฮีด (งานบุญ) ถ้าไม่มีงานแบ่งฮีดห้ามทำเหล้าไห
๒. ข้อห้ามเกี่ยวกับผู้หญิงท้อง ห้ามนั่งบันไดเรือน ห้ามนั่งคาประตู่ ห้ามกินเนื้อลิง เสือ ช้าง ห้ามตัดผม ห้ามตอกเหล็กตะปู หรือถ้าสักขาก็ต้องให้คนอื่นหยอดก่อน จากนั้นจึงจะหยอดเมล็ดข้าวได้ ถ้าจะมัดอะไร ต้องมัดแล้วแก้ให้คนอื่นมามัดใหม่ จากนั้นจะมัดต่อๆ ไปได้ เมื่อออกลูกแล้วห้ามกินหมากเผ็ด และเนื้อที่เหม็นคาวทุกชนิด ให้กินแกงใส่ผักอียก (ผักกาดเขียว) ใส่เกลือเค็มๆ ไม่ใส่หมากเผ็ด ใส่ปลีกล้วยได้
๓. ข้อห้ามเกี่ยวกับอาหาร คนกะตู่ไม่กินแรง ไม่กินงูเขียว สองอย่างนี้ถ้ากินถือว่าชะล่า ต้องเลี้ยงผีแก่ชะล่า
๔. ความเชื่อประเภทกลางบอกเหตุเกี่ยวกับสัตว์ คือ เวลาไปหาปลา หรือหาหมูหาไก่ ถ้าพบ ฟาน (แก้ง) ผ่านหน้าต้องกลับเรือนทันที ถือว่าจะมีเหตุเกิดขึ้นระหว่างเดินทางไปไหนก็ตาม ถ้าพบพังพอน หรืองูผ่านหน้าหรือขวางทาง ก็ถือว่าไม่ดี รวมไปถึงพบซากสัตว์ที่เสือ เสือคน หม่าไน ฯลฯ กินทิ้งไว้ ซากขวางหน้าอยู่ก็ต้องเลิกการเดินทาง
๕. ข้อห้ามเกี่ยวกับการฝังศพ ผีตายโหง ห้ามฝังในป่าช้า ดายตรงไหนต้องฝังตรงนั้น ผีตายทั้งกลมก็ต้องฝังนอกป่าช้า ตรงไหนก็ได้ เหตุผลที่อธิบายคือ ผีธรรมดาและผีตายโหงเป็นผีคนละจำพวกและไม่ถูกกัน ถ้าฝังด้วยกันผีก็จะทำร้าย ก่อความเดือดร้อนมาถึงคนเป็นด้วย
๖. ข้อห้ามเกี่ยวกับกว้านบ้าน ถ้าบ้านใดแปง (สร้าง) กว้านใหม่ยังไม่เสร็จ ห้ามคนขึ้นบน กว้านอย่างเด็ดขาด และในขณะที่กำลังปลุกกว้านก็ห้ามคนนอกเข้าบ้านด้วย มิฉะนั้นจะเกิดเจ็บป่วยขึ้นในบ้าน เพราะผีโกรธ ต้องปรับไหมคนที่ทำผิดนั้น ๑ ตัวควาย เอามาแบ่งฮีดเลี้ยงผีกว้าน
๗. ข้อห้ามเกี่ยวกับเล่าข่าว เล่าข่าวเข้าได้เฉพาะเจ้าของเรือนหรือคนในเรือน คนอื่นเข้าไม่ได้

ถ้าเข้าไปจะถูกปรับไหม ๑ ตัวหมู และหม้อทองหรือภาชนะอะไรก็ได้อีก ๑ ใบ ต้องเอาข้าวมา ๑ กำมือ และเจ้าของเรือนต้องไปแกะชะล้าในเล้าข้าว ชำหมูที่เรือนและบอกผีข้าวให้มากินหมูนั้น เนื้อหมูเอาไป ทำอาหารเลี้ยงกันได้ แต่ต้องให้ผีได้กินก่อน ความผิดนี้ถือว่าชะล้าจะตกที่เจ้าของเรือน ฉะนั้นคนที่ทำ ผิดต้องรับผิดชอบ

๘. ข้อห้ามเกี่ยวกับการได้เสียกันก่อนแต่งงาน ถ้าผู้หญิงผู้ชายได้กันก่อนแต่งงาน แล้วผู้หญิง ท้อง ถือว่าชะล้าบ้าน ต้องให้ไปอยู่ป่าด้วยกันทั้งคู่ เมื่อคลอดแล้วกลับมาต้องแกะชะล้า พ่อแม่ฝ่ายหญิง จะปรับไหมผู้ชาย เรียกเอาหมู ๓ จับขึ้นไป (วัด ๓ คีบรอบตัวหมูโดยประมาณ) และหม้อทอง ๑ ใบ เอามาให้ยายบ้านแปงฮีดแกะชะล้าบ้าน จากนั้นฝ่ายชายหาควาย ๑ ตัวมาแปงฮีดเลี้ยงผี แล้วจึงจ่ายค่า ดองให้พ่อแม่ผู้หญิง ถือว่าได้แต่งงานกันเรียบร้อย ถ้าไม่ปรับไหมจะทำให้เกิดความยุ่งยากสับสนในบ้าน ต่อไปผู้ชายอยากมีลูกกับใครก็ได้ เอาเมียไม่แต่งงานก็ได้ ไม่ต้องดูแลเมียและลูก ลูกก็จะไปอยู่ตาม เรือนตามบ้านต่างๆ ผิดฮีดคองที่นับถือกันมา กลายเป็นไม่เหมือนมนุษย์ทั่วไป ในปัจจุบันถือว่าผิด กฎหมายบ้านเมือง

นอกจากข้อห้ามซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ เพราะถ้าทำผิดข้อห้ามก็จะเป็นชะล้า เกิดเหตุร้ายแล้ว กะตุมีข้อที่นิยมทำ ซึ่งถือเหมือนเป็นฮีดคองปฏิบัติด้วย เช่น การปลูกเรือนตั้งบ้าน จะปลูกเป็นวงล้อม รอบกว้านบ้าน มีเดินบ้านอยู่กลาง เวลามีกานบุญงานแปงฮีดก็ได้ทำรวมอยู่ด้วยกัน ได้เห็นกัน เป็นการผูกความรักใคร่ มีอาการเจ็บเป็นต่างๆ ก็ได้ช่วยเหลือกันได้

การทำบุญของกะตุถือเป็นกำหนดหมดสันปีเก่า เริ่มการเพาะปลูกใหม่ นิยมทำกันในเดือน ๔ ซึ่งฝนฟ้าไม่ตก เป็นบุญช่วงแล้ง จะเกิดความมั่งมีดีได้ระหว่างบ้านใกล้เคียง บ้านอื่นก็มาร่วมกินบุญได้ บุญเดือน ๔ นี้ถ้าไม่ทำเพราะมีความจำเป็นก็ได้ แต่โดยปรกติก็อยากทำและพยายามจะให้ทำทุกปี เป็นฮีดคองของเผ่า

ข้อห้ามข้อนิยมเหล่านี้ บางอย่างอาจเป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ แต่ก็สะท้อนให้เห็นความเชื่อหลัก และวิถีปฏิบัติในเผ่ากะตุ ตลอดจนการดำรงชีวิตในชุมชนที่ห่างไกลและกันดาร ซึ่งต้องอาศัยความรัก ใคร่ปรองดอง ความสามัคคี เป็นปัจจัยสำคัญของชีวิตชุมชน

ศิลปะและวัฒนธรรม

เผ่ากะตุมีเอกลักษณ์สำคัญหลายอย่างทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม เช่น การทอผ้าลวดลาย เฉพาะของเผ่า เครื่องจักสาน การประดิษฐ์ตกแต่งต่างๆ เครื่องดนตรี การเล่นขับลำ ตลอดจน วัฒนธรรมทางภาษา ได้แก่ นิทานของเผ่า คำภาษิต คำอวยพร

ดนตรีและการละเล่นขับลำ

เครื่องดนตรีของกะตู่แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ดนตรีสำหรับประกอบพิธีกรรมและดนตรีสำหรับเล่นเพื่อความเพลิดเพลิน เครื่องดนตรีสำหรับพิธีกรรมได้แก่ ก้องลา ปะเนาะ ปะฮาด กะบัง และก้องตบ เครื่องดนตรีเพื่อความบันเทิง ได้แก่ ปี่ ขลุ่ย ซอ ซอปาก แคนน้ำเต้า แคนลาวลุ่ม ปี่ลั่นทอง กะบังโกรากุข และดิงตอง

เครื่องดนตรีพิธีกรรม เครื่องดนตรีพิธีกรรมนี้ห้ามเล่นในเวลาอื่นที่ไม่ใช่การทำพิธีหรืองานบุญ แม้แต่เอามาทดลองก็ไม่ได้ ถือว่าผิดผีได้ยินแล้วจะมาเพราะนึกว่ามีเสียงผี ถ้าไม่มีของกินก็จะโกรธ เครื่องดนตรีสำคัญที่สุด คือ ก้องลา **จิกรือ** ปะเนาะ **ปฺรฺเนาะ** ปะฮาด **ดฺรลัด** ซึ่งทำด้วยทองเหลือง ทำเองไม่ได้ต้องไปหาซื้อมาจากเวียดนาม หรือจากตะไอยและปาโกะฮ์ ก้องลา ปะเนาะ ปะฮาด นีราคาแพง บางอันราคาถึง ๑ ตัวควาย และต้องมีคนที่ตีเป็นจึงจะทำให้เป็นเพลงได้

ก้องลา บางทีเรียกว่า **ก้องอวง** ลักษณะคล้ายฆ้อง มีปุมด้านหน้า ใช้ไม้ท่อนหุ้มปลาย หรือแกนขนุนก็ได้ ตีตรงปุมนั้น

ปะฮาด **ปฺรลัด** คล้ายฆ้องแต่ไม่มีปุมนูน ตีด้านใน เสียงแหลมและค่อยกว่าเสียงปะเนาะ

ก้องตบ **ปะเตล** เป็นกลองใบเล็ก เจาะไม้แล้วขึงด้วยหนังวัวหรือฟาน เกิดขึ้นสมัยหลัง ถ้าในบ้านมีคนทำเป็นก็อาจทำได้ บางทีทำใบใหญ่เสียงดังมาก เรียก ก้องใหญ่ ก็มี กะบัง ๗ อัน **เดมตุ๊จ** ใช้เป่าเฉพาะเวลามีตำเมียงฮายตอนกลางคืน แต่ละเรือนอาจทำเก็บไว้ใช้ในเรือนของตน แต่ไม่ได้มีทุกเรือน เพราะทำครบชุดก็ค่อนข้างยาก

เวลามีงานบุญ ดนตรีครบเครื่องอย่างนี้มีเฉพาะในตำเมียงจนอง รวมทั้งเป่ากะบัง **เดมตุ๊จ** ทำด้วยไม้เสียบ ขนาดลำต่างๆ กันรวม ๗ อัน โดยปรกติจะมีคนเล่นที่จำเป็นคือ คนตีก้องลา ๑-๒ คน คนตีปะเนาะปะฮาด ๑-๒ คน (หรือมากกว่าก็ได้) คนเป่ากะบัง ๗ คน (เวลาแข่งฮีดควาย) และมีคนลำกะเลยอีก ๑ คน ถ้าแข่งฮีดตำเมียงฮาย อาจมีไม่ครบชุด ส่วนตำเมียงจนองจะมีการฟ้อนจ้าวด้วย

ในเวลาแข่งฮีดตำเมียงจนอง เครื่องดนตรีจะเขว่นราวไว้บนกว๊านและนั่งตีบนกว๊าน แต่เวลาเดินอ้อมรอบตัวควายรอบกว๊าน คนตีก็จะถือไปเองหรือมีคนช่วยถือให้ตีได้ถนัด คนอื่นที่ร่วมขบวนก็จะฟ้อนไปด้วย เรียกว่า ฟ้อนจ้าว (ดาบหรือมีดยาว) ฟ้อนแคน

ฟ้อนจ้าว หรือฟ้อนงาว คือ การฟ้อนอ้อมวงบ้าน ๓ รอบ คนฟ้อนเป็นผู้ชาย แต่งตัวตามประเพณีกะตู่ ถือจ้าว และเชน (แผ่นหนังคล้ายโล่) บางคนถือปะเนาะ ปะฮาด ตีตามจังหวะ ครบ ๓ รอบแล้วก็ขึ้นในกว๊าน ฟ้อนอ้อมในกว๊านอีก ๓ รอบ เป็นการฟ้อนตามฮีดกินควาย คือ เฉพาะตำเมียงจนองเท่านั้น

ถ้าเป็นการแข่งฮืดเรือน อาจมีเฉพาะตีกิ่งลา หรือมีปะเนาะปะฮัดแล้วแต่กำลังฐานะ

ล่ำกะเลย เรียกอีกอย่างว่า ขับล่ำเงะ คือขับเป็นภาษาเงะ จะขับในคืนก่อนฆ่าควาย เนื้อความก็แล้วแต่คนขับจะว่าไปเรื่อยๆ ในทำนองกล่าวให้บ้านตีมีความสุข เช่น

สาธุบุญ ให้ฮั้งให้มี ให้ตีให้หลาย การเป็นการอยู่ให้อุดมสมบูรณ์ เรือนชานบ้านแปน
เฮ็ดไฮ่เฮ็ดนาให้ได้ข้าวหลาย คิดสร้างอันหยั่งก็ให้ได้เงินได้คำ ให้ได้ลูกชายหญิงเต็มเรือน เต็มชาน
นอนฝันดี ให้อยู่ให้ม่วน...

คนล่ำกะเลยของบ้านกันตอนที่เก่งมาก ชื่อ ท้าววินา อายุประมาณ ๓๕ ปี ในเวลาม้งานบุญ
ของบ้านจะต้องเป็นคนล่า บางทีก็ไปช่วยล่าบ้านอื่นด้วย โดยทั่วไปนั้น ใครอยากขับก็ขับได้ มักจะเมา
เหล้าด้วย การขับล่ำเรียกว่า *ตักม่วน* คือทำให้รื่นเริง แต่ที่เรียกว่าคนล่าเก่งนั้น คือ ล่าไปได้ยาว จนกว่า
จะเหนื่อยและหยุดพัก ส่วนคนอื่นๆ จะเป็นเพียงช่วยล่า หรือล่าเวลาคนล่าจริงหยุดพัก เครื่องดนตรี
เพื่อความเพลิดเพลิน ประเภทนี้มักเป็นเครื่องดนตรีขนาดเล็ก เฉพาะตัวคนและเล่นเมื่อใดก็ได้ ส่วน
มากทำเองได้ในบ้าน และไม่กำหนดโอกาสในการเล่น ได้แก่

๑. ฮุดแกน เป้าแคน ผู้ชายมักไปเป้าที่เรือนผู้หญิง ผู้หญิงจะเอายาสูบใส่ก๊อก
ลงจากเรือน แล้วไปนั่งคุยกันที่ไหนก็ได้
๒. ปองรอง ขลุ่ย เวลาไปถางไร่หรือเดินทางไปไหนๆ อาจเอาขลุ่ยไปเป่าเล่น
ระหว่างทาง
๓. ดิงต๊อง โป่งกลาง ใช้ไม้ท่อน ๕ ท่อน ผูกกับเสาไม้ ตีไล่เสียงกัน เรียกตัวบนสุดว่า
ตัวน้อย ถัดมาเป็น ตัวนาง ตัวกลาง ตัวผู้ และมีตัวแม่อยู่ล่างสุด
ตัวผู้จะยาวที่สุด ดิงต๊องนี้มักมีคนไปทำทั้งไว้ระหว่างทางไปไร่
เป็นบ่อนพักเหนื่อย เพื่อตีเล่นเป็นการพักผ่อนและถือว่าอบอุ่น
ป่าดงไม่ให้เจ็บเหงาหรือเป็นสัญญาณให้คนที่รู้ว่ากำลังจะมาถึง
๔. ตีล กะจับปี คล้ายซึงหรือพิณ แต่มีสองสาย ผู้ชายมักจะเล่นมากกว่าผู้หญิง
๕. อึมปาม ปี ยาวประมาณ ๔๐ เซนติเมตร ปีสั้นแต่ใหญ่เรียกว่า โกรากุช ทำ
จากไม้ไผ่ คล้ายกะบังปีเป่าในพิธีแข่งฮืด แต่ทำอันเดียว เป่าเล่น
เวลาเดินทางก็ได้ ปีอีกชนิดเรียกว่า ปีลันทอง คือ มีลันทองเหลือง
เป่ายากกว่า และทำให้เกิดเสียงต่างออกไป
๖. ตวร แคนน้ำเต้า ใช้เป่าเรียกสาวเวลากลางคืน มักเป็นสัญญาณที่รู้จักกันเฉพาะตัว

๓๒๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๗. **อินตอจ** ขอปาก เป้าได้เป็นเสียงเหมือนเสียงพูด หนุ่มใช้เป้าเกี่ยวสาว
๘. แคนลาว แต่เดิมกะตูไม่มี แต่นิยมเล่นตามแบบลาวลุ่ม และต้องซื้อจากตลาด

การขับลำ นอกจาก ลำกะเลย หรือ ขับเงาะ และดักม่วน ที่นิยมขับกันทั่วๆ ไปแล้ว ยังมีการขับลำ หรือการขับเพลงอื่นๆ ของกะตู อีกหลายอย่าง คือ

เพลงขับของผู้หญิง ราเรียน ผู้หญิงชอบขับเวลาไปไร่ไปป่าดง หรือเมื่อเข็นฝ้าย ตำหูก อยู่นอกบ้าน จะขับเรื่องความรัก เรื่องผู้สาว บางที ๒ คนก็ขับเว้าหยอกกันไปมา หรือเว้าว่าคู่รักไปทำไร ทำนาไปทางไกล จะสุขภาพดีไหม เจ็บป่วยไหม จะกลับมาไหม ราเรียนนี้ไม่มีการสอน ฟังเอาจำเอา แล้วก็ขับเล่นเอง

ราเรียน อาจขับเป็นคำท่วย คือ คำที่แต่งกันไว้แต่ก่อนแล้วจดจำกันต่อๆ มา บางทีก็มีคำสดบ้าง ถ้าคนขับคิดคำเก่งๆ ก็ขับไปได้เรื่อยๆ บ้านกันดอนเคยมีผู้หญิงที่ขับราเรียนเก่ง ชื่อ นางจุน แต่ตายแล้ว ราเรียนนี้เชื่อกันว่าถ้าขับไปมากๆ หรือสนุกมากๆ อาจชะล่า และอาจมีคนในครัวเรือนของคนขับนั้นตายได้

เพลงขับที่ผู้ชายเกี่ยวผู้หญิงเวลาเดินทาง **ปรุหน้อจ** เวลาเดินทางหรือไปป่าไปดง ผู้สาวอาจขับเกี่ยวสาว เพื่อให้เปล็ดเพลินเวลาเดินทาง คำร้องแล้วแต่จะคิดได้ บางทีก็ขับตามที่นิยมจดจำกันมา เช่น มักเริ่มต้นว่า *ปรุหน้อจปวจุจะบันดิล อาบันดิล*

(แปล) มาล่าเหยื่อให้แม่หญิงสาว แม่หญิงสาวฟังความฮัก

เพลงร้องเล่นของเด็กหรือร้องหยอกเด็ก

๑. **ปะยีนอาแปะกากอน** และ **โป๊ะอิมปอล** เป็นเพลงร้องเล่นกับเด็กๆ พ่อหรือแม่เหยียดขาออกไป เอาเด็กเล็กๆ นอนบนขา หัวอยู่ปลายเท้ายกเท้าขึ้น แล้วดบมือร้องหยอกเด็กเล่น ว่า

โป๊ะอิมปอล งอนเลงอ จอปริ อีรีอีรีอินตาญ

ตัจอีนเตียงจุ เลียงอะอั้ง ลังอะเลียว เตียวอาบ็อก

ตะม็อกอาไต่ฮะฮู เออะฮูจุม กะต้อมทูลาจ

๒. **เปืออะฮูอิมเปอย** เป็นเพลงร้องเล่นกับเด็กอีกเพลง ร้องว่า

เปืออะฮูอิมเปอย เลอยอาปอ รอกะซอน ออนยะมจุ อจุจะริ

จะก๊ะจะกิริ จะกิริละเติม เติมละเติง ตะเป็งชนาย กลายชะนูล

ปะยูรจันตอง กลองฮักลูล อลยาจาตะริ ปะดีกะเง

เตรบงแซร์ จะเตรบงเปอน เปลาเป็ยตงแนว

๓. ลีกกี้เรีรุ เพลงเด็กร้องเล่นเวลาไกวชิงช้า

ลีกกี้เรีรุ กิเรีช จะยุบเตือกอะเรียง เจียงเปียงเตือกกันโตจ

อบรือคบันนุกะจา เจียะฮุบราฮูเอลง กะจัง ปอมปลังฮอรุกอช

มอชูปตี่ลัก จะตักปะและฮุกะแอล ปะแปลปะยูรอินตึง กมอรุเซงแลจ

ตะลัก ปวักเติมตะกะ เลาะฮุจะละฮุตักกะเลียบ เปยฮุปองแซร์เลยลาว

มาลจอวักันตู ตะลुरुจิรุย จะจูยจือตแตฮอรุ อะจอลอม ปลอมกันยีนยั้ง

จรีงเอแกัด อาแวกัดกะวัญ ปะนัญเกนเดช อิมเบช ปะยูร ตูรเอเตรุ

อะแรรองฮิมเปือกะฮุ เปเลาเป็ยตงแนว

(คำแปล) ทางลุ่มคือห้วยอะเรียง ทางเทิงคือห้วยกันโตจ มีแม่เฒ่าเฮ็ดถ่านไฟ เด็กน้อยมาจุมหัวกัน หนูตัวน้อยๆ ถือหอกทางหลัง (หาง) แมงกะมับเกาะหลัง นกแซงแซวฟอนเซ่น แมงมุมยกกะบังน้ำ ผู้สาวใส่บ่วงหู แมงกะเบือผูกควาย นกกะจาบขับกะเลียบ แมงไม้แปกเจาะปล้องไม้ แมวเมื่อเมืองข่า จิ้งเหลนอยู่ยอดไม้ กวางถูกฮั่ว หมากินตับ ทากกินน่อง ชันแห่งมัดไว้ แห้วถูกปิด น้ำถูกยิงตกเบ็ดจูเห่าถูกปาด กะเจ้าข้าวสะพายบ่า ข่าฟ่อปูกักจับ

(ตอนจบเด็กที่ไกวชิงช้าจะกระโดดไปจับตัวคนอื่นแล้วร้องคำสุดท้ายให้ตกใจ)

๔. เต๊ะฮุฮินแดล เป็นชื่อเพลงร้องเล่นอีกเพลงหนึ่ง แต่ผู้บอกข้อมูลจำไม่ได้

๕. เปรากอง ร้องเล่นประกอบการจับแขนไขว่กันแล้วเขย่า (คล้ายๆ เล่นแมงมุมขยุ้มหลังคาของเด็กไทย)

การเล่นของเด็ก นอกจากมีเพลงที่พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ร้องเล่นกับเด็กและเพลงที่เด็กๆ ร้องเวลาเล่นกันแล้ว ยังมีการละเล่นของเด็กอีกหลายอย่าง ได้แก่

๑. ลีอกแตมอย เล่นไล่จับ เล่นที่ลานบ้านก็ได้ บนเรือนก็ได้

๒. ปรีอดปรามะฮ็อก เล่นเสือไล่หมู มีคนหนึ่งเป็นเสือ คนอื่นๆ เป็นหมู มีคนจับมือล้อมเป็นวงไว้ เสืออยู่ข้างหนึ่ง หมูอยู่อีกข้าง เสือพยายามไล่จับหมูแต่จะเข้ามาในวงไม่ได้ หมูวิ่งหนีแต่ต้องไม่ออกไปนอกวง เพราะเสือจะจับได้

๓. ลีกกี้เรีรุ ชิงช้า ผูกไม้กับกิ่งไม้ใหญ่ มักโหนกันสูงๆ แล้วปล่อยมือไปจับกิ่งไม้ พอชิงช้าแกว่งมาอีกที ก็ปล่อยกิ่งไม้มาจับชิงช้า เวลาไกวชิงช้าจะร้องเพลงเล่นประกอบไปด้วย

๔. ลังอาลูลู เล่นไม้กระดก บางทีเอาไม้ไปพาดกับหลักควายหน้าเรือนก็ได้ ไม่ห้าม

๕. **ตรุษอล** ชักเย่อ ฝ่ายหนึ่งนอนเอาเท้ายันไม้ไว้ จับสายเชือกแล้วจับเอาต่อๆ กัน อีกฝ่ายยืนจับปลายเชือกอีกข้าง แล้วดึงกันว่าฝ่ายไหนจะแรงมากกว่า ประทิดกันยืนจะมีจำนวนมากกว่าคนที่นอนอยู่

๖. **กรูจู้ด** ยันไม้ เด็กผู้ชายจะเล่นจับปลายไม้คนละข้าง แล้วยันปลายไม้กัน

๗. **ยิรุกะตาง** เล่นเกาะดิน เด็กผู้หญิงเล่นทีละ ๖-๘ คน คนครึ่งหนึ่งนั่งเอาเท้ายันกันไว้ อีกครึ่งหนึ่งยืนระหว่างคนที่นั่ง เอามือจับกับมือคนที่นั่ง ล้อมกันเป็นวง แล้วเหวี่ยงไปรอบๆ คนที่หนึ่งจะถูกดึงและเหวี่ยงให้ลอยไปเรื่อยๆ เล่นกันจนกว่าหมดแรงเหวี่ยง เวลาเล่นจะร้องเพลงไปด้วยว่า *อิมบรุตางอาฮุม อิมบรุตางอะลัย* ร้องทวนไปทวนมาเหมือนกับให้จังหวะคนเหวี่ยง

๘. **แป้นันกอนเตย** ภาษาลาวลุ่มเรียก นาคำพา คือ เล่นลูกกำพร้าว เอาไม้มาทำนาลึกๆ แล้วทำลูกนำ มีวิธีวางลูกนำที่ทำให้ดูเหมือนว่าลอยอยู่เฉยๆ ไม่ติดกับอะไร จึงเรียกว่า เล่นลูกกำพร้าว หมายถึงมีแต่ลูกนำ ไม่มีตัวนำ

๙. **กรูเลา** คือ บั้งโพละ เด็กๆ เอาไม้ข้างมาทำบ้องใส่ลูกยิงกันเล่นๆ

๑๐. **กั้งกรง** เขย่าไม้กระบอ (คล้ายอังกะลุง) คือเอากระบอไม้มาใส่หินหรือข้าวสาร ให้มีขนาดต่างๆ กัน แล้วเขย่าเล่นดังกราวๆ

นิทานและคำกล่าวต่าง ๆ คนกะตูดชอบฟังนิทาน คนเล่านิทานเก่งๆ ก็มีบ้าง แต่สมัยนี้ไม่ค่อยมี เพราะเด็กๆ ไม่ค่อยได้มีเวลาฟังคนเฒ่าคนแก่หรือพ่อแม่ บางทีเวลาว่างงานบุญต่างๆ ก็มีคนเล่านิทานให้เพลิดเพลิดในเวลาช่วยกันทำงานบ้างเล่าตอนม่วนขึ้นรีนเริงเวลากินเลี้ยงบ้าง แต่ปัจจุบันจะมีของอื่น เช่น วิทยุ เพลงสมัยใหม่ คนก็ไม่ค่อยฟังนิทานแล้ว นิทานเรื่องสำคัญๆ เช่น ประวัติของบ้านจึงไม่ค่อยมีเด็กๆ รู้หรือจำได้ เหลือแต่คนแก่ๆ เช่น ท้าวตีสู่ ที่จำนิทานได้หลายเรื่อง (ท้าวตอบบอกว่าท้าวตีสู่อายุ ๑๐๓ ปีแล้ว แต่ยังเล่านิทานให้ฟังได้) ขณะนี้ท้าวตีสู่อยู่ที่บ้านกันดอนใหม่

นิทานเรื่องที่ท้าวตีสู่บอกว่าสำคัญคือ **เหตุที่ได้มรดกคือละกาม** ซึ่งเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับหม้อทองใบใหญ่ที่เป็นมรดกสำคัญของบ้านกันดอน คนบ้านกันดอนจะภูมิใจละกามนี้มาก ท้าวตีสู่เล่าว่า

ในเมื่อก่อนนั้น ชาวบ้านอรัสาที่เมืองตะโอย (ตะออส) มีชายคนหนึ่งที่บ้านอรัสาทำกะดำไว้ดักนกดักหนู เมื่อทำเสร็จแล้วแต่ละวันตอนเช้า ชายผู้นั้นไปดูก็เห็นรอยคนเอาไปก่อน เจ้าของกะดำคิดโมโห อายากจะเห็นว่าใครที่มาขโมยของตน วันต่อมา กูจะมาอยู่แถวกะดำนี้ เมื่อคิดแล้วเช้าต่อมาเขาก็ไปที่กะดำแต่เช้า ไปอยู่แถวๆ กะดำก่อนสว่าง พอสว่างก็มีคนมาขโมยเอาสัตว์ ผู้ที่ลักสัตว์นั้นเป็นผีผู้หญิงมีลูกสาวน้อยอายุประมาณ ๗ เดือน ผีนั้นมาถึงกะดำก็ห้อยลูกไว้ แล้วไปลักเอาสัตว์ในกะดำ เอา

นกเอาหนูที่กะดำ ดีใจที่ได้สัตว์จึงเอาไปเรื่อย ๆ มองไม่เห็นเจ้าของกะดำออกมาจากพุ่มไม้ รีบเอาลูกของมันที่ห้อยอุ้มไว้ ทันใดนั้น ฝีมือถึงเห็นแล้วจึงอยากได้ลูกคืน แต่แย่งไม่ได้ ชายคนนั้นไม่ยอมคืนลูกผีฝึเลยบอกให้เอาไปได้แต่ให้เลี้ยงดีๆ ถ้าลูกตายอย่าฝังดินเด็ดขาด ถ้าตายให้เอากะเบียนตั้ง ๓ มุม แล้ววางลูกที่ตาย และเอากะเบียนอีก ๓ ใบคลุมข้างบน อีก ๓ ใบกองไว้ในยุงข้าว ห้ามเปิดดูก่อนวันที่ ๓

ชายคนนั้นก็เอาลูกมาเลี้ยง เลี้ยงได้ ๓ วันก็ตาย เลยทำตามคำแนะนำ ไม่ฝังดิน ๓ วันหลังจากมันตายก็ไปเปิดกะเบียนในยุงข้าวดู ก็ไม่เห็นลูกผี เห็นแต่ละกาม (หม้อทอง) ลูกใหญ่มาก ๑ ลูก ชายคนนั้นคิดว่า ฝีมือมันมาเปลี่ยนแทนลูกตน ลูกไม่ได้ตายจริงๆ

ชายคนนั้นเก็บละกามไว้ในยุงข้าวอย่างดีปีต่อมาเขาคิดว่าเก็บไว้ก็ไม่มีประโยชน์ขายดีกว่าเก็บไว้ก็เลยประกาศข่าวให้คนทั้งเมืองรู้ เจ้าแขวงสาละวันต้องการวัตถุนั้นที่เรียกว่า ละกาม เลยติดต่อมาขอซื้อในราคาสิบพัน ชาวบ้านกันตอนได้รู้ข่าวอย่างนี้ก็คิดอยากได้ จึงพากันเก็บจากชาวบ้านได้แล้วจึงไปซื้อละกามดังกล่าวจนได้ เมื่อซื้อได้แต่ไม่รู้ว่าจะถือมาอย่างไร เพราะต้องหาขี้ผึ้ง (งูเขียว) สองเส้น จึงทำสายแฉะ เมื่อเป็นอย่างนั้นเลยหา ขี้ผึ้งได้สองเส้นยาว เอามาเกี่ยวทำสายแฉะ แล้วแฉะมาถึงเชือกที่บ้านรื่องดาลาง ตาแสงน้ำบาก เมืองกะลิม แล้วก็ขอเอาเรือนบ้านสองดาลาง ถัดไปถึงเชือก เอาละกามสวมใส่ปากเรือ ละกามตกลงไปในวังน้ำเลยไม่ได้เอาไป แต่ว่าถ้าแก้ที่ไปซื้อละกาม ได้เอาผ้าขาวผูกไว้หูละกาม เพื่อให้รู้ว่ามีเจ้าของ ถึงอย่างไรละกามที่ตกนั้นก็ไม่ได้ไปอยู่ร่วมกับละกามของผีหรือก คัดอย่างนั้น ถ้าแก้ผู้นั้นก็ร้องประกาศว่า ขอบเขตบ้าน ถ้าผู้ใดทำรื่องลัดหรือดื้อนอัดละกาม พวกเราให้พวกเจ้าเก็บไว้แล้วแจ้งให้เรารู้ แต่ค่าแรงพวกเจ้า พวกเราจะรับผิดชอบ ส่งสองแม่ลูกมาเป็นคนใช้ของเจ้า เจ้าส่งคืนละกามของข้อย ชาวบ้านก็เห็นด้วย

เมื่อถึง ชาวบ้านสองดาลาทำรื่องลัดอัดปากห้วยสำเร็จ พอตีฝนตก และในเดือน ๘ น้ำเชือกมากเต็มฝั่ง หวังก็ลึกเป็นวัง ทวนพายก็ไหลกลับ ๒-๓ วันต่อมา น้ำแห้งลง ร่องลัดก็กลายเป็นโคก ก็พากันไปดู ไปไม่ถึงร่องลัด ปรากฏว่า ที่ร่องลัดได้ยินเสียง จิกจิก จิกจิก แต่พอไปถึงไม่เห็นปลาสักตัวมองไปมองมาเห็นแต่ละกามลูกหนึ่ง ดูเหมือนเห็นว่าผ้าขาวก็รู้ว่าเป็นละกามของบ้านกันตอน ก็พากันหามกลับบ้าน เก็บไว้อย่างดี แล้วบอกให้บ้านกันตอนมาเอา ให้เตรียมคนสองแม่ลูกมาด้วย

เมื่อบ้านกันตอนรู้ข่าวจากบ้านสองดาลา ก็พากันหาคนสองแม่ลูกก่อน ดังนั้นชาวบ้านจึงหา คัดกับบ้านอื่น รู้ว่ามีคดีเกี่ยวกับบ้านอื่น เลยเถาแก่ในบ้านวางแผนและเอาคนไปจับคนแม่ลูกที่เกี่ยวข้องกับคดีได้ เมื่อจับได้แล้ว คนที่จับได้คือ ท้าวอำปู้ กับท้าวอำปูง พี่น้องกัน เอาคนที่จับได้นั้นไปส่งให้บ้านสองดาลา บ้านสองดาลาส่งคืนละกามให้บ้านกันตอน แต่นั่นมาวัตถุดังกล่าวเป็นมรดก

๓๒๖ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร

บ้านกันดอน ตลอดจนถึงปัจจุบัน เป็นของส่วนรวมมาตลอด

เรื่องนิทานของท้าวตีสุนี นอกจากจะเล่าถึงละกาม มรดกของบ้านกันดอนแล้ว ยังเห็นได้ว่ามี ข้อความและแนวคิดที่แสดงถึงลักษณะของเผ่ากะตูลหลายอย่างรวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างบ้านต่างๆ ด้วย เหตุนี้ท้าวตีสุนีจึงย้ำว่า นิทานที่บอกเล่าเรื่องของบ้านเป็นของสำคัญ เพราะทำให้รู้ว่าคนบ้านกันดอนมาจากไหน มีอะไรบ้าง เป็นเรื่องราวของคนเก่าแก่ที่บอกลูกหลานต่อมา ทำนองเดียวกับคำกล่าวคำให้พร และภาษิตต่างๆ ของกะตูล เช่น คนแก่ให้พรลูกหลาน กะกอน ตองมะมาปะโนช ตักเวียดปยองตองเปียน ตองวา มะกะไอะกะฮุน มะโซลมะเปียจ ตองมะมงเด็กกับอินต๋อ์กักกะแรช

ลูกเอ๋ย ให้อายุยืนยง เฮ็ดเวียกงานให้ฮั่งมีดีได้ บิให้เจ็บไข้ บิให้อ่อนเพลีย

ให้ยืนยงฮอดเท่าปากขบหัวเข่า ให้เล็บมือยาวไว้ง ลูกหลานเว้าให้พ่อเฒ่าแม่เฒ่า

อาอญยามุม อัดตะเตียนตะรอส ตองมาซามัญชาเปียนกัล มะตุ้มมะงอด

ซางจะนาปะรัน ตองจุบจาบระกะมอรุ ไวเน็งไต่กอฮิราล อินตัมเน็งอัดจ

มะตุ้มมะงอด อะจีกะกอลเน็ง ไยัก ตัวกลอมปรุหอม อิมแปลอุโณ

ยะมม เน็งอัดตะแวลตะเตรื่อง ตักตองแหลม ไยักตองจะงอม

ไวอะจีกะกอล ยีกะเจ็ด อีออลแวลร์ลปัก อิลาง

พ่อแม่อู้อยู่เรือนอยู่ชานครอบครวั บัญชาครอบครวั บิให้ออดอยาก

เสาะของกินของอยาก ต้องให้พ่อกินแต่ละปี และเก็บไว้เล่าข้าว และเอาไปขาย

บิให้ออดอยาก หมูเฝ้าผู้ไป พวกเฝ้าผู้เป็นลูก ใส่ใจพ่อแม่อู้อยู่เรือน กับพ่อแม่ผู้อยู่

เรือนชาน ให้อยู่ดีมีแสง มีความสุขความเจริญ

เพื่อให้ลูกหลานมีความละอายต่อบ้านเมือง

นิทานและภาษิต คำกล่าว คำเฝ้าต่างๆ ของกะตูล ล้วนแสดงให้เห็นความยาวนานของความเป็น มาของเผ่า ความสามัคคีกลมเกลียวของชุมชนที่ทำให้คนกะตูลฝ่าฟันความทุกข์ยากลำบากต่างๆ มาได้ จนถึงทุกวันนี้ และแม้จะต้องอพยพโยกย้ายไปที่ใดๆ คนกะตูลก็ยังคงรักษาเอกลักษณ์ของเผ่าตนไว้ได้ ใน ความเปลี่ยนแปลงของเวลา สถานที่และผู้คนที่แวดล้อม

จะต้อง

เผ่าจะต้องเป็นประชากรกลุ่มดั้งเดิมกลุ่มหนึ่งของเมืองกะลิม แม้จะมีจำนวนประชากรค่อนข้างน้อย แต่บ้านจะต้องในเมืองกะลิมก็เป็นบ้านเก่าแก่พอๆ กับบ้านเก่าแก่ของเงและกะตู อาจเป็นด้วยเหตุที่เป็นเผ่าเก่าแก่แต่เป็นคนส่วนน้อยของพื้นที่ ทำให้จะต้องมีนิทานเรื่องกำเนิดของเผ่าและของบ้านที่น่าสนใจ และถ่ายทอดกันแพร่หลายทั่วไป แม้ว่าเนื้อความจะต่างกันไปเป็นหลายสำนวน แต่ความหมายสำคัญนั้นคือ การรักษาเรื่องราวความเป็นมาของเผ่ามิให้สูญหายไป คนจะต้องส่วนมากโดยเฉพาะรุ่นกลางคนขึ้นไปมักจะเล่านิทานเหล่านี้ให้ลูกหลานฟัง ฉะนั้นคนรุ่นเด็กๆ ก็ได้เรียนรู้และจดจำเรื่องราวของเผ่าและของบ้าน ผ่านบันทึกมุขปาฐะเหล่านี้

ท้าวหน อายุ ๗๘ ปี เป็นลุงของ ท้าวฮันวิไล ผู้ช่วยเก็บข้อมูลเผ่าจะต้อง เล่าตำนานกำเนิดเผ่าจะต้อง โดยบอกว่าเป็นเรื่องเก่าแก่ของบ้านลึง ว่า

กกเหล่าเผ่าแก่ บรรพบุรุษเผ่าแก่ ชื่อ ท้าวฮองท้าวเหียง เป็นอ้ายแอมกัน แต่เดิมอยู่ในห้วยหนองคลองบึง มีพ่อเผ่าหนึ่งออกมาไปถางไร่ อยู่ที่นี่ เอมิดใหญ่ไปปาดกกไม่อยู่แถวนั้น เอาข้าวพันธุ์ไปปลูก กินหมากไม้ต่างข้าวไปก่อน ลักเอาข้าวเผ่าตะโอยมาปลูก ได้ข้าวสักแค่กำมือก็เอามาสัก มารูตได้หลาย ก็ทำข้าวเปียก และเก็บพันธุ์ข้าวไว้สักอีกได้ข้าวอีก

มีพ่อเผ่าอีกคนหนึ่ง ไปหานกหาหนู ได้พบกันก็ถามกัน บอกว่าเป็นจะต้องอยู่ห้วยจะต้อง ได้เดินทางไปเกรียง อาลัก พุดเหมือนกันแต่สำเนียงไม่เหมือนกัน เว้าไปเว้ามา ก็ได้ตั้งบ้านอยู่ห้วยจะต้อง ได้สานเส้นทางไปเกรียง อะลัก เขาก็พุดกันว่า มีกะตู สวย ละเวน เผ่าอะลักเป็นผู้พาไป

ต่อมา ท้าวฮองท้าวเหียง ก็ได้เป็นกกเหล่าเผ่าแก่ ขยายบ้านใหญ่ขึ้นเป็นสองพันคน ต่อมาแตกบ้านไปก็เหลือบ้านละ ๔๐๐ - ๕๐๐ คน ทุกขียาก นุ่งผ้ากะเตี่ยว เปลือกไม้ลนไฟ เอามาตีเป็นแผ่น นุ่งเป็นซ่งเป็นกะเตี่ยวเป็นซิ่นเป็นผ้า

ท้าวฮองท้าวเหียงตั้งบ้านอยู่จอมภู เอาน้ำมาใช้ ไม่ให้ศัตรูมาเอาน้ำไปได้ เมื่อถึงสมัยท้าวเซียง ท้าวกะมื่น-ชะริล เป็นเผ่าแก่ใหญ่ หมดสมัยนี้ก็เป็นองแก้วองทอง เป็นลาวลุ่ม จะต้องขึ้นบัญชีกับลาวลุ่ม มีผู้นำคือ หลวงยอด ชื่อเดิมว่าเฮือเป็นคนบ้านดงกาด คนที่อยู่บ้านลึง เป็นผู้ร้องคือแสนลาด

สมัยต่อมาคือท่านเต๋อจู่ อยู่ดั่งกาด ท่านดาจู่อยู่ดั่งกาดเหมือนกัน เป็นเฒ่าแก่
ผู้นำสมัยที่ ๕ ฝรั่งเศสเข้ามาปกครอง จะต้องขึ้นบัญชีกับฝรั่ง ฝรั่งเศสอยู่สาละวัน ปากเซ
แต่ได้ตั้งคนเป็นหลวง เป็นทหาร ไปติดตามดูแลควบคุม

นิทานอีกสำนวนหนึ่งเป็นของบ้านดงปลั่ง เล่าว่า

เฒ่าจะต้องกำเนิดออกมาจากน้ำเต้าของโลก เฒ่าจะต้องออกเป็นรุ่นที่ ๑
ของโลก เจ้าพญาผู้ออกก่อนกับน้องสาวพ่อแม่เดียวกัน ออกจากน้ำเต้าแล้ว
อ้ายแอมสองคนก็เอากัน เป็นผัวเป็นเมีย แล้วมีการขยายพลเมืองของเฒ่าจะต้อง
ต่อมาได้ให้ออกรอบที่ ๒ เป็นไทย รอบที่ ๓ เป็นอเมริกา จีนออกรอบที่ ๔

หัวหน้ากำพร้าผีน้อยเป็นผู้มอบหนังสือให้ หนังสือนั้นมอบให้เฒ่าจะต้อง
เป็นหนังสือ เขียนบนหนังควาย สำหรับให้เฒ่าจะต้อง พวกไทยได้เจ็ย (สมุดเขียน) ขาว
จากนั้นเฒ่าจะต้องไปตั้งบ้านอยู่ที่กกตะแลน อยู่ทุ่งใหญ่ ประมาณสิบปีที่แล้ว
ก็เลยไปอาศัยอยู่ดินเฒ่าอะลัก ได้ซื้อดินตอนนั้นเป็นราคาวัว ๑ ตัว จ้าวดำเงิน
กะเดียวราคาหนึ่งแสนกีบ แต่ต่อมาตีราคาได้เป็นควาย ๕ ตัว ในเมื่อตกลงกันแล้ว
จะต้องก็ได้ตั้งบ้านซื้อดั่งกาด ดังลาว อยู่ที่นี่ มี ๓ จุดบ้าน ผูกความสามัคคี
เป็นพี่น้องกันหมด

นิทานของบ้านสิงและบ้านดงปลั่งเนื้อความต่างกันออกไปมากแต่เป้าหมายนั้นเป็นอย่างเดียวกัน
คือ อธิบายแก่คนร่วมเฒ่า จะต้องเป็นเฒ่าเก่าแก่ อาจจะเก่าแก่กว่ากลุ่มคนอื่น ๆ ในขณะเดียวกันก็
บรรยายถึงความทุกข์ยากของการดำรงชีวิต รวมไปถึงการอาศัยพึ่งพากันระหว่างชนเฒ่า และอิทธิพล
ทางการปกครองของกลุ่มชนที่มีความเข้มแข็งมีอำนาจมากกว่า การยอมรับว่าเป็นผู้น้อยและได้อาศัย
ความช่วยเหลือจากกลุ่มอื่น เนื้อความเหล่านี้สะท้อนทั้งความเป็นมาของเฒ่า และความรู้สึกนึกคิดของ
คนจะต้องที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่รุ่นเก่าได้อย่างน่าสนใจ

ในขณะที่คนรุ่นกลาง อย่างท้าวคำบุญ อายุ ๕๒ ปี คนบ้านดงกาด เล่าประวัติของบ้านอย่าง
สั้นๆ แต่มีนัยของวิถีชีวิตปัจจุบันชัดเจน ว่า

เริ่มด้วยบ้านบวง อพยพหนีฝั่ง หนีเสือ ไปอยู่แถวดินอะลัก จึงขอซื้อดิน
อะลัก ตีราคา ๓ ล้านกีบ จ่ายเป็นหม้อทอง ควาย ปะเนาะ ปะฮาด ดินที่ซื้อนั้น
มีขนาด ๒๕ หลัก ๕๐ หลัก หลังจากนั้นได้ตั้งบ้านที่โนนสูง ต่อมามีการฆ่าฟันกัน

โกรธเคืองกัน ต่อมาเมื่อมีฝรั่งเข้ามาปกครอง ก็ค่อยเขากการตีฟันกัน

เรื่องราวและวิถีชีวิตของคนจะต้อง ซึ่งเป็นเผ่าเล็กๆ เผ่าหนึ่งในเมืองกะลิมจึงมีความน่าสนใจไม่น้อยไปกว่ากลุ่มชนเผ่าอื่นๆ ในแขวงเซกอง

ท้าวฮันวิไล ผู้ช่วยเก็บข้อมูลของเผ่าจะต้อง อายุ ๕๒ ปี เกิดที่บ้านดงกาดน้อย ได้เรียนหนังสือที่เมืองกะลิม และมาเรียนต่อที่สาละวัน จนจบมัธยม ๓ แต่ไม่ทันที่จะได้ทำงาน ก็เกิดภาวะสงคราม ท้าวฮันวิไลจึงเป็นทหารตั้งแต่อายุ ๑๗-๑๘ ปี ไปประจำการอยู่ชำเหือ ๑๒ ปี แล้วย้ายลงมาภาคใต้ อีก ๖ ปี ในช่วงสุดท้ายมาอยู่เทศบาล แขวงเซกองอีก ๘ ปี รวมเวลาที่เป็นทหารอยู่ประมาณ ๒๗-๒๘ ปี ได้เดินทางไปต่างๆ หลายแห่ง เมื่ออยู่เวียงไซ ชำเหือนั้น มียศเป็นร้อยโท เมื่อหมดภาวะสงครามปลดประจำการแล้ว ท้าวฮันวิไลจึงมาเป็นพ่อค้า ขายวัวควายหมูไก่ เดินทางขึ้นล่องอยู่แถวสาละวันเซกอง อัดตะปือ ปัจจุบัน ท้าวฮันวิไลมีเรือนอยู่ในเทศบาลเมืองละมาม บ้านท่าหลวง แขวงเซกอง

เมื่อแต่งงานครั้งแรกนั้น ฮันวิไลอายุเพียง ๑๔ ปี ส่วนภรรยาอายุ ๑๓ ปี เป็นคนจะต้อง บ้านเดียวกัน ชื่อ นางเก็น ครั้นเมื่อเกิดสงคราม และสมัครไปเป็นทหารนั้น ท้าวฮันวิไลต้องเดินทางจากบ้านไปกับกองทัพเป็นเวลานาน จึงไปได้ผู้หญิงไทที่ชำเหือเป็นภรรยา ชื่อ นางตึง อายุ ๑๗ ปี ท้าวฮันวิไลบอกข่าวไปให้ภรรยาคนแรกรู้ นางเก็นจึงไปได้สามีใหม่ เป็นอันว่าเลิกร้างกันไป แต่ท้าวฮันวิไลอยู่กับภรรยาคนที่สองได้ไม่นาน ภรรยาตาย จึงได้แต่งงานใหม่อีกครั้งกับผู้หญิงจะต้อง อยู่บ้านดงกาดน้อยเหมือนกัน เป็นแม่ม่ายอายุ ๔๐ ปีเศษ ชื่อ นางแก้ว มีลูกติดมา ๓ คน และมามีลูกชายกับฮันวิไลอีก ๑ คน ขณะนี้อายุ ๑๒ ปี ส่วนลูก ๓ คนแรก แต่งงานไปหมดแล้ว

ขณะนี้นางแก้วอายุ ๕๔ ปี เนื่องจากฮันวิไลเป็นพ่อค้า ไม่ได้ทำไร่ทำนา นางแก้วจึงมีเวลาว่างและรับจ้างทอผ้า ส่งให้นางพุกที่เวียงจันทน์ ซึ่งจะมารับซื้อไปเป็นงวดๆ ในระหว่างที่ฮันวิไลเดินทางไปค้าขายที่ละ ๘-๑๐ วัน แล้วแต่สินค้าที่นำไปขายจะมีมากหรือน้อย นางแก้วก็อยู่บ้านกับลูกชาย ซึ่งเข้าเรียนที่โรงเรียนในเซกอง ในเรือนของฮันวิไลจึงอยู่กันเพียง ๓ คน พ่อแม่ลูก และมีเพื่อนบ้านใกล้เคียงเป็นคนจะต้องเหมือนกันอยู่อีก ๒-๓ ครอบครัว แต่ไม่มีบ้านจะต้องในตัวแขวงเซกอง

ฮันวิไลเดินทางค้าขายติดต่อดำรงสะดวก เพราะพูดได้ทั้งภาษาของเผ่าคือ จะต้อง และภาษาของเผ่าในเมืองกะลิมด้วยกัน คือ เจะ กะตุ และตะโอย นอกจากนี้ยังพูดภาษาลาวลุ่มและอะลักได้คล่อง เพราะอยู่กับกองทัพมานานแล้วยังพูดภาษาเวียดนามได้พอเข้าใจด้วย ส่วนนางแก้วพูดจะต้อง เจะ กะตุ และตะโอยได้ เช่นเดียวกับคนในเมืองกะลิมทั่วไป และพอจะพูดอะลักได้บ้าง เพราะลงมาอยู่ในแขวงเซกอง

แหล่งน้ำใช้ใกล้บ้านคือห้วยมือนั้นเป็นห้วยใหญ่ อาจเรียกว่าเป็น เซ ได้ และมาบรรจบกับเซกอง ห้วยตกเป็นห้วยเล็กๆ บ้านดังกล่าวใช้น้ำจากห้วยมือนั้นมีน้ำมากตลอดปี มีปลาขนาดใหญ่ นอกจากนี้ แหล่งน้ำใหญ่แล้ว บ้านดังกล่าวยังมีภู้อมรอบบ้าน ได้แก่ ภูนาโง ด้านตะวันออก และภูกะตั่วจ ทาง ตะวันตก

บ้านดังกล่าวเคยไม่เคยมีโรคระบาดใหญ่ๆ มาก่อน สงครามแถวนี้ก็ไม่มี จนกระทั่งระยะที่มี สงครามปลดปล่อย มีทหารเข้ามา แต่ไม่มีการสู้รบ มีลูกกระเบิดเครื่องบินลงบ้าง บ้านดังกล่าวเคยเคย ถูกกระเบิด เรือรบพุ่ง มีคนตาย ๑ คน บ้านอื่นๆ มีเสียหายบ้าง นอกจากบ้านลิ่ง ไม่เคยถูกระเบิด

ในสมัยก่อน เคยมีพี่น้องจากบ้านบ่วง (เผ่าจะต้อง) สำนักเมืองกะลิม อพยพมาอยู่ดังกล่าว บ้านบ่วงเคยมีเสียดจิ้งย่าย เชื่อกันว่ามีเสียดคนเกิดขึ้นเป็นปอบคือมีนิ้วมือนิ้วตีนเหมือนคน ผู้คนอยู่ไม่ ได้จึงย้าย ขณะนี้บ้านบ่วงกลายเป็นสำนักเมืองกะลิม เผ่าจะต้องที่นั่นมีแต่รัฐกรอยู่ ๒ คน

ส่วนที่บ้านดังกล่าวใหญ่ ท้าวฮั่น ผู้เฒ่าอายุ ๘๘ ปี ของบ้านดังกล่าวใหญ่ เล่าว่า บ้านเดิมตั้งอยู่ริมห้วยใหญ่และมีภูสูง ต่อมาตั้งบ้านอยู่บริเวณดินเพียง (ที่ราบ) และเซ (ลำน้ำ) บ้านใกล้เคียงคือ ดังกาดโง จะมก สะทอน ดังปลั่ง ห้วยหลวง รวม ๕ บ้าน บริเวณภูมิประเทศก็คล้ายกับดังกล่าวน้อย คือมีภูสูง มีป่าใหญ่ไม่ใหญ่ลำสูง ท้าวฮั่นเพิ่มเติมว่า ห้วยหรือแหล่งน้ำใกล้เคียงบ้านดังกล่าวใหญ่นั้นมีถึง ๑๓ ห้วย อาจเป็นด้วยเหตุนี้ทำให้คนจากบ้านดังกล่าวน้อย (ดังกล่าวเดิม) อพยพมาอยู่ที่นี่มากขึ้นเรื่อยๆ แต่เดิมคนจะต้องถือพอยโยกย้ายกันอยู่เรื่อยมา บางครั้งก็ไปอาศัยดินอะลัก (ฮารัก) อยู่

เรือนที่อยู่

คนจะต้องเรียกเรือนว่า เติง เป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนสูงที่สุดก็แค่คอ ต่ำสุดแค่เข่า ส่วนใหญ่ ใต้ถุนสูงแค่เอว สมัยก่อนมีคอกหมู กองฟืน ลูกไก่ อยู่ใต้ถุนเรือน ปัจจุบันแยกไปไว้ต่างหาก ตัวเรือนนั้น ใช้ไม้จริงทำเสาเรือน โครงเรือนใช้ไม้เหี้ยะ ไม้สอด ไม้ปะออ (ไม้ปล้องยาว) พื้นเรือนใช้ไม้ปะออ ฝาที่ใช้ ไม้ปะออสับเป็นฟาก ผูกเป็นฝาเรือน หลังคามุงใบเซย (คล้ายใบตาล) เอาดอกมัดเป็นแผง ไม่ใช้หญ้า

ลักษณะสำคัญของเรือนจะต้อง คือ เป็นเรือนยาว มีสัดส่วนของพื้นที่นอนเฉพาะแต่ละคน หรือแต่ละคู่สามีภรรยา เดิมนั้น ผู้ชายจะต้องมีภรรยาได้หลายคน อาจถึง ๗ คน ภรรยาแต่ละคนจะมี บริเวณที่นอนของตนและมีลูกนอนอยู่ด้วย จึงต้องทำเรือนยาว หน้าเรือนแคบ ขานหน้าเรือน อิมเบิง เอาไว้นั่งเล่น ทำกิจกรรมอื่นไม่ได้เพราะพื้นที่แคบ ขึ้นจากบันได จรุหน็อก ก็ถึงขาน มีประตูเข้าเรือน ซึ่งจะ ไม่อยู่ตรงกลางแต่อยู่เบื้องซ้ายหรือขวาก็ได้ ต่างไปจากเรือนชนเผ่าอื่นๆ ไป

ในตัวเรือนนั้น ที่นอนของเจ้าเรือนจะอยู่ริมนอกด้านขวา แขนกนอนริมนอกด้านซ้าย ถัดๆ ไปเป็นที่ของคนในเรือนนอน ซึ่งไม่มีลำดับกำหนด ลูกหัวปี ลูกรอง ลูกเล่า จะนอนตรงไหนก็ได้ แต่เมื่อนอนตรงนั้นแล้วต้องนอนประจำที่ของตน ในเรือนมีเตาไฟอยู่ประมาณ ๓-๕ เตา ขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกในครัวเรือน เตาไฟจะอยู่ตรงที่นอนเจ้าของเรือน ๑ เตา และมีเตาหุงต้มประจำวันอยู่ด้านในอีก ๒ เตา เหนือเตาไฟมักทำหิ้งห้อยลงมา เอาไว้ของใช้ในเรือนและอาหารแห้ง มีประตูออกชานด้านหลังเป็นชานหัวท้ายมนและมีบันไดลง แต่แขกไม่ใช้บันไดหลังนี้ขึ้นหรือลงเรือน

เมื่อเวลามีญาติพี่น้อง มีแขกมาเรือน หรือมีงานแบ่งฮีด เวลาคัดเหล่าใหญ่จะนั่งบ่อนกลางเรือน ในเรือนมักมีไม้ยาวพาดตามความยาวของเรือน ตรงกลางเรือนจากประตูหน้าไปประตูหลัง ถ้าจะเดินผ่านเรือนก็ต้องเดินบนไม้พาดกลางนี้ จะได้ไม่ลงไปเดินอยู่ในบริเวณบ่อนนอน เวลานอนจะเอาหัวชนฝาปลายเท้าชนกัน

เรือนจะต้องไม่มีบริเวณหวงห้าม แยกจะไปนอนตรงที่ว่างตรงไหนก็ได้

การตกแต่งเรือน นิยมเอาเขาควายติดไว้บนชื่อเหนือบริเวณที่แขกนอนโดยเอาลำไม้ไผ่ยาวๆ มาพาด เอาเขาควายผูกหรือเสียบให้แน่น บนหลังคาเรือนด้านหน้าและท้าย ก็อาจจะมีเขาควายเสียบตกแต่งด้วย ถ้าจะใช้สีเขียนลวดลายตกแต่งโครงไม้ภายในเรือน เช่น คร่าว ชื่อ เสาตั้ง ต้องเป็นเรือนที่แบ่งฮีดแล้ว และมักจะใช้สีดำคือ ถ่านไฟเป็นส่วนใหญ่

การปลูกเรือน ไม่ต้องมีพิธีก่อนปลูก จะต้องปลูกเรือนเป็นวงกลม มีกว้านอยู่ตรงกลาง เรียกว่า **จวนหาร** และจะไม่ปลูกเรือนซ้อนหลัง ถ้าเรือนเก่าคับแคบเกินไป ก็รื้อทิ้งแล้วปลูกใหม่ หรือปลูกแซมระหว่าง ๒ หลัง หรือไปปลูกตรงอื่นเลย แต่ไม่มีการต่อท้ายเรือนให้ยาวออกไปเพื่อเพิ่มเนื้อที่ ถือว่าละอายเช่นเดียวกับเผ่าอื่นๆ

การเตรียมเครื่องมือปลูกเรือนไม้ที่มีความสำคัญมากในการดำรงชีวิตของจะต้องคือไม้ประเภทไผ่ ได้แก่ ไม้เฮียะ-จะเสียง (ลิอาว) ไม้ชอด-ฮอ ไม้บง-จะริม ไม้ปะอ-เบ็กแก ไม้ละลอย-ปรัเรีย ไม้ไล่-ไล่ ไม้ไผ่-กะฮอล ไม้พุง-กะปง

ไม้ไผ่ขนาดใหญ่ที่สุด คือ ไม้เฮียะ ไม้ปะอ ลำใหญ่และปล้องยาว รองลงมาเป็นไม้ชอด ไม้บง จะลำใหญ่ แต่ปล้องสั้น คล้ายไม้ไล่ ไม้ละลอยเป็นไม้ไผ่ลำเล็ก (คือ ไม้รวก) ไม้ไผ่ลำใหญ่ แต่ปล้องสั้น ไม้พุง ปล้องใหญ่พองๆ กับไม้ปะอ ไม้พุง ไม้ปะอ และไม้เฮียะ จะเป็นเครื่องประกอบสำคัญในการปลูกเรือน คือ ใช้ทำโครงหลังคา คร่าว และส่วนต่างๆ ของเรือน ถ้าเป็นเรือนขนาดเล็กแบบเตียงไร่หรือตูป ก็ใช้ไม้เหล่านี้ทำเสาดด้วย ไม้เฮียะและไม้ชอด เอามาสับเป็นฟากปูพื้นเรือน หรือจักตอก ทำเครื่องจักสาน

และทำฝาเรือน

ต้นไม้บางอย่าง จะต้องถือว่าเป็นไม้อามาปลูกเรือน เช่น หมากขามป้อม (ฮาเลียว) หมากขาม (อิมบิล) ทั้งสองชนิดนี้คนจะต้องถือว่าเป็นไม้มืดของผี แต่ต้นมะขามนั้นถ้าปลูกเองก็อาจใช้ได้ นอกจากต้นไม้สองชนิดนี้ ไม้มืดที่มีลักษณะผิดปกติก็ไม่เอามาทำเสาหรือส่วนประกอบสำคัญของเรือน เช่น ไม้ยอดดวน ไม้ที่ลำต้นเอนมาพังกันมีเสียงดังออกแอด ไม้ที่ล้มและรากโผล่ขึ้นมาจากดิน เอามาทำพื้นได้ แต่ไม่ใช้ปลูกเรือน หรือเมื่อเวลาตัดไม้ ไม้ล้มลงมา ลำต้นพาดกลางดอ ถือว่าเป็นไม้มืดห้ามใช้ ใช้ปลูกเรือนไม่ได้ หรือล้มลงมาแล้วไปก่ายไม้ต้นอื่น ไม่ลงถึงพื้น ก็ถือว่า ใช้ไม่ได้เหมือนกัน อาจชะล่าถึงเจ้าของเรือนนั้นตาย และถ้าตัดไม้ล้มลงมาแล้ว กิ่งยังค้างอยู่และหักลงมาที่หลัง ก็ห้ามใช้ปลูกเรือน

ตั้งแต่สมัยโบราณมา เผ่าจะต้องไม่เคยปลูกต้นไม้ ต้องการอะไรก็ไปตัดจากป่า การเลือกตัดไม้จึงมีความสำคัญมาก ต้องเป็นคนที่รู้จักชนิดของไม้ และรู้วิธีตัด รู้ลักษณะว่าไม้แต่ละอย่างตัดอย่างไร และจะโค่นลงมาในลักษณะใด ซึ่งความชำนาญนี้จะช่วยป้องกันไม่ให้เกิดอันตรายขึ้นแก่ตัวเองหรือคนอื่น ลูกหรือเด็กก็จะเรียนรู้จากพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ในบ้าน

การเตรียมหาไม้และส่วนประกอบเรือนนี้ ใช้เวลาตั้งแต่ ๒ เดือน-๑ ปี เวลาปลูกจริงๆ เพียง ๑-๒ วันก็เสร็จ เพราะต้องเรียกคนมาช่วยกันทั้งบ้าน เสร็จแล้วต้องมีเลี้ยง หม่าหมู หม่าไก่ ระหว่างปลูกก็ต้องเลี้ยงคนที่มาช่วยทุกคนทั้งตอนกลางวันและเย็น มีผู้หญิงจากเรือนอื่นมาช่วยหุงหาอาหารเลี้ยง ส่วนผู้ชายก็ช่วยกันปลูกเรือน

การขึ้นเรือนใหม่ เจ้าเรือนจะเข้าไปก่อน แล้วมีคนอื่นเอาไม้ค้ำถ่านไฟไปห้อยไว้เหนือประตู เอาเงินไปห้อยไว้ ๑๐๐ กีบ ก็ได้ หรือจะมากน้อยกว่านั้นก็ไม่เป็นไร แล้วเอาข้าวสารไปให้เจ้าเรือนประมาณกำมือ เว้าว่า ให้อยู่ดี อยู่สบาย ให้มีสิ่งอย่าเจ็บอย่าไข้ ให้ได้ลูกสาวลูกเขย แล้วก็ไปคัดเหล้า (เปิดเหล้าไห) ที่เตรียมไว้ เลี้ยงเหล้าเลี้ยงข้าวกันในเรือน

วันขึ้นเรือนใหม่นิยมกันว่าต้องเป็นเวลาข้างขึ้น ไม่ขึ้นเรือนใหม่ในเวลาเดือนดับ คู่แต่งงานใหม่จะอยู่กับพ่อแม่ก็ได้ หรือปลูกเรือนใหม่ก็ได้ตามใจชอบ ถ้าปลูกเรือนใหม่ จะปลูกที่ไหนก็ได้ ถ้ามีหลายครัวเรือน อยู่ในเรือนเดียวกัน ก็มักจะทำกินรวมกัน เวลากินจะตั้งพาข้าวรวมกัน หรือถ้าจำนวนคนมากจะแยกก็ได้ แล้วแต่ความสะดวกและความเหมาะสม โดยทั่วไป การปลูกเรือนใหม่มีไม่มากนัก เพราะต้องเตรียมนาน จะปลูกเรือนใหม่ก็ต่อเมื่อเรือนเดิมคับแคบมาก มีพี่น้องอยู่รวมกันมาก หรือเกิดเหตุชุลนุ่งใจกันระหว่างพี่น้องและเขยสะใภ้ ก็อาจแยกเรือนได้

การทำมาหากิน

คนจะต้องส่วนมากปลูกข้าวเหนียวเป็นหลัก ข้าวเจ้ามักจะปลูกเล็กน้อยและปลูกในแปลงเดี่ยวกับข้าวเหนียว แต่แบ่งเป็นตอน เดือน ๑ จะเตรียมถางไร่จุดไร่ เพราะพอปลูกข้าวรูตข้าวแล้วครั้งหนึ่งปีต่อไปมักย้ายที่และจะย้ายไปเรื่อย ๆ ไม่อยากสักข้าวที่เก่า เพราะถือว่า ะล่ำ ต้อง ๔-๕ ปี จึงจะกลับไปทำที่ไร่เดิมได้ ถ้าขึ้นกลับไปถางซ้ำและปลูกข้าวติด ๆ กัน ๒-๓ ครั้ง จะชะล่ำถึงกับล้มตาย จึงต้องย้ายเรื่อย ๆ การสักข้าวส่วนมากจะเริ่มในเดือน ๕-๖ เวลาสักข้าว ผู้ชายจะใช้ไม้สักดินเป็นหลุม แล้วผู้หญิงตามหลัง หยอดเมล็ดข้าวแล้วกลบ แต่ละเรือนจะสักข้าวไร่ของตัวเองก่อน เสร็จแล้วจึงไปช่วยพี่น้อง รูตข้าวก็เหมือนกัน เสร็จแล้วจึงจะไปช่วยคนอื่น ไม่มีข้อกำหนดว่าใครจะต้องไปช่วยใครก่อน และถ้าส่วนใหญ่รูตเสร็จแล้ว เหลืออยู่ ๒-๓ ครัวเรือนที่ยังที่ยังไม่เสร็จ คนอื่นๆ ก็จะไปประตมรูตข้าวช่วยกันจนเสร็จทั้งหมด เพราะการรูตข้าวต้องทำให้เสร็จเร็ว แต่สักข้าวอาจจะช้าหน่อยได้

แต่ละครอบครัวจะมีที่ปลูกข้าวประมาณ ๔- ๕ เฮกตาร์ ในพื้นที่เท่านี้ บางทีได้ข้าวงามถึง ๑๐ โตน ส่วนมากได้ ๔-๕ โตน เมื่อสักข้าวแล้วจะต้องถางหญ้าปีละประมาณ ๓ ครั้ง ครั้งแรกคือ เดือน ๗ ต่อมาเดือน ๘-๙ จนข้าวตั้งท้องออกรวง ถ้าไม่มีหญ้ามาก ก็ไม่ต้องถางหญ้า

เวลาข้าวออกรวง ถ้ามีนกหนูมา จะใช้ไม้ปะอบักเป็นเสาขึ้นไป ทำไม้เป็นปล้องๆ อีก ๓-๔ ปล้องมัดไว้ตรงปลายเสา มีไม้ขวางแล้วสอดเชือกโยงไปที่ตूपหรือเถียงไร่นาคนเฝ้าจะดึงเชือกให้ไม้กระทบกัน มีเสียงดังกราวๆ ไล่นก เรียกว่า *เจาะฮูเราะฮู*

ข้าวจะเริ่มสุกและรูตข้าวได้ในเดือน ๑๐-๑๑ เมื่อก่อนนั้น พอจะเริ่มรูตข้าว ต้องฆ่าไก่ ปาดคอไก่เอาเลือดสะกอกข้าว แล้วจึงรูตข้าว วิธีรูตข้าวใช้มือรูตรวงข้าวได้เป็นเมล็ดข้าวเปลือกเลย ไม่ต้องมาฟาดข้าวอีก ข้าวเปลือกที่รูตแล้วจะใส่กะเจาะที่ผูกเอาไว้ เมื่อเต็มจึงเทใส่กะฟ้า แล้วเจอะมาไว้ที่เล้าข้าวซึ่งอยู่ที่เถียงไร่นา เล้าข้าวจะต้องจะไม่อยู่ใกล้เรือน แต่ไร่นาก็ไม่ไกลเรือนเกิน ๘ หลีก เล้าข้าวต้องเอากาบไม้ปะอบมาหุ้มเสา กันหนูขึ้นไป หรือทำกะด้าล้อมเล้าข้าว ถ้ากะด้าตบหนูตาย ก็เอามากินได้ ปิ้งลอบ จี ก็ได้

ข้าวเจ้าจะสุกก่อนข้าวเหนียว เมื่อรูตแล้วจะเอาใส่กะทอ แยกไว้ต่างหากในเล้าข้าว ทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า เมื่อรูตแล้วต้องเก็บเมล็ดข้าวพันธุ์เอาไว้ปลูก ถึงอดอยากอย่างไรก็ไม่กินข้าวแนว (ข้าวพันธุ์) เป็นอันขาด แต่ถ้าปีใดมีข้าวพันธุ์ไม่พอ ก็อาจไปขอพี่น้องได้

ที่ไร่ข้าวจะปลูกข้าวโพดด้วย มันดิน เผือก มันต่าง ก็ปลูก ถ้าข้าวไม่พอกินก็ไปเอากลวยโละมากิน กลวยจะลงหัวประมาณเดือน ๗-๘ แต่ถ้าไม่อดอยากก็ไม่ค่อยกินกลวย เพราะทำยาก

นอกจากปลูกข้าวเป็นพืชหลักแล้ว ที่ไ้ยังปลูกพืชอื่นๆ อีก เช่น กล้วย อ้อย หมากเผ็ด หมากเขือ หมากแดง หมากอี (ผักทอง) หมากบวบ ยาสูบ ผักอีตู๋ (แมงลัก) ผักอีคู ผักหอม

เครื่องมือเครื่องใช้ทำไร่

๑. ตองโมล	ไม้ลูง	ทำด้วยไม้จริง ใช้สักร้าว
๒. ปราชู	พ้า	มีดยาว ใช้ตัดกิ่งไม้ ตันไม้ ตัดหญ้าทางหญ้า
๓. จูง	ขวน	ใช้ตัดไม้
๔. จัง	เหล็กแวก	ใช้ถางหญ้า
๕. จังแวก	เคียว	ใช้เกี่ยวข้าวเมล็ดเล็ก ที่รูดด้วยมือไม่ได้
๖. แรร์	กะเจ้าะ	สานด้วยไม้เหี้ยะ ไม้ปะออ ใช้ใส่ข้าว
๗. ปะหั่ว	กะพ้า	สานด้วยไม้เหี้ยะ และไม้อื่นๆ ใช้ใส่ข้าว
๘. จาลู	กะซ้าง	คล้ายกะพ้า แต่สานให้ตาห่าง ใช้ใส่ฟืนใส่ผัก

การหาอาหารอื่นๆ ประจำวัน อาหารส่วนใหญ่คือปลา คนบ้านดงกาดจะไปหาปลาที่ห้วยมือ ซึ่งเป็นห้วยใหญ่ มีปลาขนาดใหญ่ จำพวกปลามีเกล็ดได้แก่ ปลาสาก ปลาจาด ปลาวาค้า ปลาวาสวก ปลาเอน ปลาก๊ะ ปลาหนั่งได้แก่พวก ปลาเค็ง ปลาแซ่ ปลาหลาด ปลากด และมีปลาฝ่า (ตะพาบ) ด้วย ปลาเค็งนั้นตัวใหญ่กว่าชนิดอื่น คนจะต้องชอบกินปลา และมักมีปลาเป็นอาหารประจำวันแทบทุกมื้ออาหาร นอกจากทำเป็นอาหารกินเลย ก็ยังรู้วิธีทำปลาแห้งอัดกะบังด้วย

เครื่องมือหาปลา

๑. เบ๊ะฮู	เบ็ด	เบ็ดหวัด-เบ๊ะฮู เบ็ดปัก-เบ๊ะฮูจะลอด
๒. ปะนอง	แห	สานด้วยป่านหรือเส้นพลาสติก
๓. มอง	มอง	อวนขนาดเล็ก ใช้ซึ้งแล้วลากตามลำห้วย
๔. ราม	ไซ	สานด้วยตอกและหวาย ใช้วางดักปลาในห้วย
๕. อุนโหนัก	ซอน	ใช้ซ้อนเอาปลา
๖. ตรลิม	ตุ้ม	วางในน้ำ ดักให้ปลาเข้ามาติด ต้องมีงายอยู่ข้างใน ปลาออกไม่ได้
๗. ปุรฮาย	สะดุง	ยอขนาดเล็ก ต้องเอาไปวางในน้ำ มีเหยื่อล่อ พอปลาเข้ามาก็ยกขึ้น
๘. มารู		ทำเป็นคันกันน้ำ มีประตูให้ปลาเข้าไปติดข้างในออกไม่ได้